

Jovan Muhadinović
OSMANSKO POSLANSTVO
I MUSLIMANI CRNE GORE
1879-1912

BIBLIOTEKA KULTURA I ISTORIJA

**OSMANSKO POSLANSTVO
I MUSLIMANI CRNE GORE
1879-1912**

Izdavač
Matica crnogorska

Za izdavača
Dragan Radulović

Urednik
Ivan Ivanović

*Objavljivanje knjige finansijski je podržao
Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore*

Jovan Muhadinović

**OSMANSKO POSLANSTVO
I MUSLIMANI CRNE GORE
1879–1912**

**MATICA
crnogorska**

**PODGORICA
2022.**

SADRŽAJ

Riječ autora	7
PREDGOVOR	9
Uvod	11
Akreditacija Osmanskog poslanstva na Cetinju 1879. godine	17
Osmansko poslanstvo u sprovođenju odluka Berlinskog kongresa	31
Prava osmanskih podanika i emigranata u Crnoj Gori nakon Berlinskog kongresa	37
Prva posjeta knjaza Nikole Carigradu 1883. godine	67
Napori crnogorskog i osmanskog poslanika na realizaciji Bojanskog pitanja	77
Doprinos Osmanskog poslanstva u razvoju trgovačkih odnosa između Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva	99
Zasluge Osmanskog poslanstva u izgradnji dobrih crnogorsko-turskih odnosa, 1883–1909. godine	107
Otvaranje vicekonzulata Osmanskog Carstva u Crnoj Gori	121
Posljedice Malisorskog ustanka 1911. godine na crnogorsko-turske odnose	125
Balkanski rat i prekid dobrih decenijskih odnosa dvije zemlje	139

ZAKLJUČAK	145
<i>Osmanski poslanici akreditovani na Cetinju (1879–1912) .....</i>	<i>149</i>
<i>Osmanski vicekonzuli akreditovani u Crnoj Gori .....</i>	<i>152</i>
 PRILOG 1	
CHOSEN CHAPTERS IN ENGLISH	153
THE ACCREDITATION OF THE TURKISH LEGISLATURE IN CETINJE IN 1879	155
THE FIRST VISIT OF PRINCE NIKOLA TO CONSTANTINOPLE IN 1883	165
PRINCE NIKOLA IN CONSTANTINOPLE IN 1899	175
 PRILOG 2	
IZABRANE FOTOGRAFIJE	185
 PRILOG 3	
IZABRANA ARHIVSKA DOKUMENTA	205
 Izvori i literatura	223
 O autoru	231

Riječ autora

Knjiga pred nama nastala je na osnovu dopunjenog rukopisa magistrarskog rada odbranjenog na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, maja 2018. godine. Prvobitni naslov glasio je „Uticaj Turskog poslanstva na crnogorsko turske odnose od 1879–1912. godine“, i obuhvatao je period od uspostavljanja diplomatskih odnosa između dvije zemlje, koje su vjekovima bile u sukobu, pa do Balkanskih ratova 1912–1913. godine. Poslanstvo je otvoreno na Cetinju 1879. godine, na načelu reciprociteta. Cilj poslanstva bio je rješavanje problema koji su nastali pripajanjem turskih teritorija Crnoj Gori, kao i „turskog“ – muslimanskog stanovništva koje je emigriralo, ili ostajalo u svojim domovima. Osmansko poslanstvo trebalo je da prati i kontroliše ispunjavanje odredaba Berlinskog ugovora, na koje se obavezala Knjaževina Crna Gora. Taj posao je podrazumijevao rješavanje problema velikog broja emigranata „muhadžira“, regulisanje njihovih prava, kao i suprotstavljanje eksproprijaciji njihovih imanja od strane crnogorske vlasti. Uprkos navedenim poteškoćama, uspostavljeni su dobri odnosi između Osmanskog Carstva i Knjaževine Crne Gore, što se vidi i po posjetama knjaza Nikole Carigradu. Pokušana je i realizacija projekta poznatog kao „Bojansko pitanje“. Osmansko poslanstvo radilo je na uspostavljanju što boljih ekonomskih uslova i trgovačke razmjene između Crne Gore i Osmanskog Carstva. Dugi period saradnje zaustavio je Malisorski ustanak 1911. godine, koji je pomagala Crna Gora. Pogoršani odnosi, stalni pogranični sukobi i izbijanje Balkanskog rata 1912. godine, dovešće i do prekida diplomatskih odnosa.

PREDGOVOR

Na temu istraživanja Osmanskog poslanstva došao sam u konsultaciji sa mentorkom prof. dr Nadom Tomović, a na prijedlog svog prijatelja mr Admira Adrovića, koji mi je kao svršeni postdiplomac Istanbul Univerziteta u Turskoj, ustupio dio građe Vladinog Osmanskog Arhiva u Istanbulu. Dokumenta ovog arhiva, od značaja za Crnu Goru, tek počinju da se proučavaju i prezentuju našoj javnosti. Tako sam dobio privilegiju da koristim istorijsku građu nepoznatu istorijskoj nauci Crne Gore, na čemu neizmjereno zahvaljujem upravo mr Adroviću. Pored naše bogate istorijske građe, koristio sam i tursku arhivsku građu, pokušavajući da predstavim način na koji su dvije, vjekovima sukobljene zemlje, gledale jedna na drugu. Kakvog su bili mišljenja u Carigradu o uvijek buntovnoj, prkosnoj i nepokornoj Crnoj Gori, o dinastiji Petrović Njegoš, o promjenama koje su uslijedile nakon 1878. godine, i međunarodnog priznanja Knjaževine? Važnost uspostavljanja odnosa Osmanskog Carstva i Knjaževine Crne Gore, ogleda se i u otvaranju Osmanskog poslanstva, kao prvog diplomatskog predstavništva jedne strane sile na Cetinju. Pored brojne arhivske građe Vladinog Osmanskog Arhiva iz Istanbula, Državnog arhiva Crne Gore na Cetinju, najkorisnija mi je bila sljedeća literatura: Radoslav Raspopović – *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Novak Ražnatović – *Crna Gora i Berlinski kongres*, Živko M. Andrijašević i Šerbo Rastoder – *Crna Gora i velike sile*, zatim zbornike dokumenata: *Ministarstvo inostranih djela: zbornik dokumenata (1879–1915)*, *Ministarstvo finansija: zbornik dokumenata (1879–1915)*, *Ministarstvo vojno: zbornik dokumenata (1879–1916)*, priredio Slavko Burzanović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878–1918*, zbornik dokumenata s komentarom Gavra Perazića i Radoslava Raspopovića. Bogata građa „Zapisa“ i „Istorijskih zapisa“, s člancima istaknutih istraživača pomogla mi je da preciznije sagledam temu. Nezaobilazno je bilo korišćenje „Glasa Crnogorca“ kao i „Cetinj-

skog vjesnika“, a od strane štampe korišćene su novine „Ikdam“, „Malamat“, i „New York Times“.

Rad Osmanskog poslanstva nije u potpunosti istražen i smatrao sam da funkcija koju je ova institucija obavljala na Cetinju, treba detaljnije da se prikaže. Knjiga predstavlja pokušaj da se osvijetli dio istorije gledano, ne samo s pozicije Cetinja, već i Carigrada. Tema kojom se bavim u knjizi, njenim objavljivanjem neće biti do kraja istražena, ali će sigurno poslužiti i pomoći budućim istraživačima diplomatskih odnosa Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva. Kao neiscrpni izvor stoji im na raspolaganju neistražena građa Vladinog Osmanskog arhiva u Istanbulu i Državnog arhiva Crne Gore na Cetinju.

Napomenuo bih da su djelovi ovog rada objavljivani u časopisima „Matica“, Matice crnogorske, „Glasnik“, Narodnog muzeja Crne Gore, kao i u reviji „Bihor“ koja je glasilo bošnjačkog naroda i koje izlazi u Luksemburgu. Ovom prilikom svima zahvaljujem.

Na kraju bih se zahvalio i instituciji u kojoj radim, Centralnoj Banci Crne Gore, koja me je stipendirala na magistarskim studijama i omogućila da ovaj rad dovedem do kraja.

Uvod

Prvo diplomatsko predstavništvo u Osmanskom Carstvu Crna Gora imala je 1863. godine u Skadru. Bila je to konzularna agencija koja je radila bez zvaničnog odobrenja Porte. Prvi period njegovog rada okončan je 1876. godine, početkom rata između Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva, završetkom Velike istočne krize i sticanjem samostalnosti Crne Gore. Već tokom 1879. godine uspostavljeni su diplomatski odnosi između dvije zemlje razmjenom diplomatskih predstavnika na recipročnoj osnovi. Međutim, rad crnogorskog konzulata u Skadru nije nastavljen. Konzulat je obnovljen tek 1893. godine. U periodu kad nije bilo uspostavljenih diplomatskih odnosa dvije zemlje, postojanje konzulata u Skadru imalo je osim ekonomskog i politički značaj, jer je predstavljalo relativno pogodnu vezu za komunikaciju s najbližim turskim vlastima.¹

Što se tiče diplomatskih odnosa Crne Gore i Osmanskog Carstva, u turskim dokumentima pominje se pokušaj njihovog uspostavljanja za vrijeme knjaza Danila, poslije bitke na Grahovcu 1858. godine. Knjaz Danilo je smatrao da je Crna Gora poslije grahovačke pobjede postala samostalna zemlja. Insistirao je da kao takva uspostavi odnose s Osmanskim Carstvom, ali bezuspješno. Ministar spoljnih poslova Osmanskog Carstva Fuad-paša je kao protivtezu Danilovoj tvrdnji naveo dokument zvani lajiha u kojem je stajalo sljedeće:²

„...Crna Gora, dio Uzvišene i imperijalne (osmanske) države...”

---

¹ Radoslav M. Raspopović, *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 1996, str. 394–395.

² Vidjeti: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yildiz Perakende Evraki Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ), 1/3, 15. Rebiulevvel, 1269/ 27. 12. 1852.

Kao dokaz paša je na austrijskim kartama, zvaničnim i vojnim, pokazao teritoriju Crne Gore koja je bila i na njima u sastavu Osmanske imperije.³

Knjaz Danilo I Petrović Njegoš, gospodar Crne Gore (1851–1860)⁴

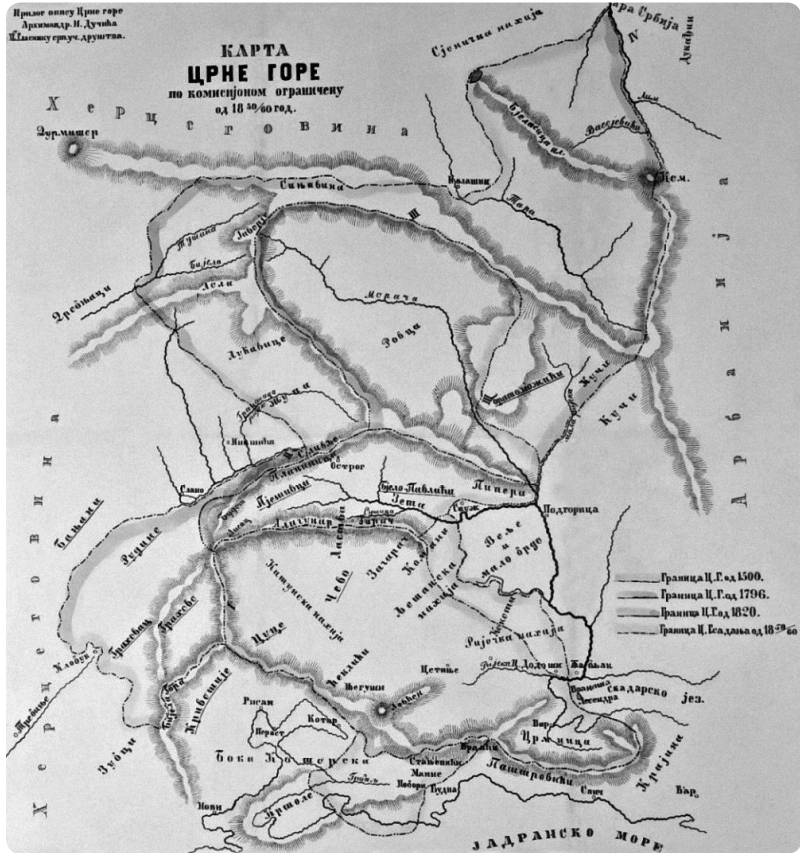
Iako Crna Gora nije dobila zvanično priznanje od strane Osmanskog Carstva i velikih sila, Turci nijesu imali nikakve vlasti u Knjaževini.⁵ Ovu činjenicu potvrđuje i razgraničenje između Knjaževine Crne

³ Isto.

⁴ Preuzeto iz: Saša Brajović, *Portreti Knjaza Danila I Petrovića Njegoša*, Matica crnogorska, Podgorica, 2019.

⁵ Dr Zafer Golen, „Status Crne Gore u Osmanskom Carstvu“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo međudržavnih odnosa*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017, str. 59–79.

Gore i Osmanskog Carstva 1859. godine.⁶ Osmanlije su prihvatile razgraničenje s Crnom Gorom čime su je formalno priznale za nezavisnu zemlju. Kao prilog toj tvrdnji dajemo kartu Crne Gore koju je izradio arhimandrit Nićifor Dučić. Na ovoj karti su osim granica utvrđenih 1859. godine, prikazane i granice iz 1500. kao i iz 1796. godine.

Karta Crne Gore po komisionom ograničenju 1859/60 godine⁷

⁶ Isto, str. 76.

⁷ Preuzeto iz: Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje.

Konferencija ambasadora u Carigradu krajem 1858. godine⁸ imala je veliki značaj za Crnu Goru. Utvrđena je nova, međunarodno verifikovana, granična linija između Crne Gore i Osmanskog Carstva, unutar koje je Crna Gora dobila nove teritorije. Iako nije dobila zvanično priznanje nezavisnosti, Crna Gora je napokon dobila jasno utvrđenu granicu prema Osmanskom Carstvu.⁹

Crnogorsko-turski odnosi nakon prvog međunarodno priznatog razgraničenja nijesu postali bolji. Crnogorski knjaz Nikola nastavio je politiku svog prethodnika u cilju rješavanja crnogorskog pitanja i dobijanja međunarodnog priznanja crnogorske nezavisnosti. Uplitanje Crne Gore u ustanak u Hercegovini dovelo je do novog crnogorsko-turskog rata 1862. godine koji je imao katastrofalne posljedice za Crnu Goru. Poslije završetka ovog rata velike sile nijesu htjele direktno da se miješaju u rješavanje teritorijalnih pitanja između Crne Gore i Osmanskog Carstva. Ipak, na nagovor francuske diplomatije, krajem 1863. godine, došlo je do pregovora između knjaza Nikole i izaslanika Porte Omer Fevzi paše. Razgovori su okončani potpisivanjem Protokola na Cetinju maja 1864. godine. Sporazum je uključivao i rušenje započetih turskih utvrđenja na putu od Podgorice do Nikšića. Međutim, osmanska strana nije namjeravala da izvrši svoje obaveze iz ugovora. Knjaz Nikola je nakon toga odlučio da otputuje u Beč. Caru Franju Josifu i austrijskoj vladi predstavio je memorandum u kom je istakao ugroženost Crne Gore od strane Osmanlija i mogućnost novog rata. Posjeta austrijskoj prijestonici donijela je rezultate. Turci su tražili nove pregovore, sada van Crne Gore. Knjaz je odlučio da na pregovore kao svog izaslanika pošalje vojvodu Iliju Plamenca. Na proljeće 1866. godine, Plamenac je otputovao u Carigrad na razgovore s ministrom spoljnih poslova Osmanskog Carstva Ali pašom. Formirana je mješovita komisija od četiri člana, koja je u zgradi Ministarstva spoljnih poslova radila na rješavanju spornih pitanja. Nakon višemjesečnih pregovora crnogorsko-turski protokol potpisan je 26. oktobra 1866. godine u Carigradu. Turska se obavezala

⁸ Vidjeti: Branko Pavićević, „Sazdanje crnogorske nacionalne države 1796–1878“, *Istorija Crne Gore*, knj. 4, tom 1, Istorijski institut Crne Gore, Pobjeda, Podgorica, 2004. str. 368–370; *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 1, Vijesti, Podgorica, 2006, str. 188–189.

⁹ *Isto*, str. 384–388; *Isto*, str. 292.

da će se povući iz spornih područja (Novo Selo), da će porušiti podignuto utvrđenje na Visočici, te da će ustupiti Crnoj Gori Velje i Malo brdo, pod uslovom da vlasnici imanja plaćaju poreske obaveze turskim vlastima u Skadru. Crnogorsku delegaciju primio je i sultan. Tom prilikom poklonio je i manji brod koji je kasnije uručen knjazu Nikoli na Rijeci Crnojevića.¹⁰ Krajem 1868. uspješno su završeni i crnogorsko-turski pregovori oko pograničnih sporova prema Hercegovini, a dvije godine kasnije biće i konačno riješeni sporovi oko Veljeg i Malog brda prema Podgorici.¹¹

U uvodnom dijelu, dat je kratki osvrt na crnogorsko-turske diplomatske kontakte prije uspostavljanja zvaničnih diplomatskih odnosa, pomenućemo i hrvat-baše koji su imali vidnu ulogu u rešavanju prava crnogorskih nadničara u Carigradu.

Hrvat-baše¹² zastupale su Crnogorce pred osmanskim vlastima (sudovima) kao i u sporovima među crnogorskim radnicima u Carigradu. Naziv *hrvat-baša* dat je iz razloga što su se Crnogorci zbog neprilika koje su mogli da imaju u Osmanskom Carstvu, predstavljali kao Hrvati, tj. Dalmatinci. Osmanske vlasti priznavale su pravo hrvat-baši da rješava sporove među Crnogorcima, sem u slučaju težih prestupa, kao i da ih zastupa pred njihovim poslodavcima. Od vremena knjaza Danila, hrvat-baša bio je i crnogorski činovnik koji je zastupao interese Crne Gore među iseljenicima, kao i među diplomatskim korom u Carigradu.¹³

---

¹⁰ *Isto*, str. 103–107.

¹¹ *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 2, str. 293–295.

¹² Poznate hrvat-baše u Carigradu bili su: Marko Martinović, Mišalj Martinović, Joko Jovičević, Đoko Pejović, Marko Vukanović, Dragiša Plamenac, Vuko Pejović, Marko Pejović, Perop Pejović, Mašan Martinović. Vidjeti: *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 3, *Vijesti*, Podgorica, 2006, str. 674–675.

¹³ Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Crna Gora i velike sile*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2006, str. 52–53.

Akreditacija Osmanskog poslanstva na Cetinju 1879. godine

Politički odnosi Crne Gore i Osmanskog Carstva počinju krajem XIV vijeka, a završavaju se u drugoj deceniji XX vijeka. Osmanska imperija stoljećima je bila kamen spoticanja u razvitku Crne Gore i njenom postojanju. Tako će biti sve do Berlinskog kongresa 1878. godine, kad je Knjaževina Crna Gora zvanično i međunarodno priznata kao suverena država.¹⁴

Situacija u kojoj se Crna Gora kao mala balkanska država nalazila nakon sticanja nezavisnosti nije bila dobra, posebno u pogledu uspostavljanja međunarodnih veza. Razlozi su najviše bili finansijske prirode i nijesu omogućavali da se ostvari načelo diplomatskog reciprociteta. Crna Gora se zbog svojih skromnih resursa morala bazirati na uspostavljanju kontakta, prije svega s državama s kojima se graničila, a to su bile Osmansko Carstvo i Austrougarska. S druge strane, došlo je do uspostavljanja odnosa s više zemalja koje su imale svoje akreditovane poslanike na Cetinju.¹⁵ Stalne diplomatske predstavnike Crna Gora će imati u Osmanskom Carstvu (1879–1912), Srbiji, nekoliko mjeseci u Sjedinjenim Američkim Državama tokom 1918. godine. S Francuskom je bio ostvaren reciprocitet u diplomatskim kontaktima početkom 1916. godine.¹⁶

Prvi pokušaj uspostavljanja diplomatskih odnosa s Osmanskim Carstvom bio je za vrijeme knjaza Danila. Poslije pobjede na Grahovcu 13. maja 1858. godine, a potom i razgraničenja, crnogorski vladar htio je da svoju oružjem stečenu nezavisnost potvrdi i diplomatski. Namjeravao

---

¹⁴ Isto, str. 31.

¹⁵ R. M. Raspopović, *n. dj.*, str. 313.

¹⁶ Radoslav Raspopović, *Diplomatska predstavništva stranih država i njihov značaj za spoljnopolitičke odnose Crne Gore*, „Istorijski zapisi“, god. LXVII, br. 1–2, 1994, str. 7.

je da uspostavi direktni kontakt između dvije zemlje na relaciji Cetinje – Carigrad. Međutim, na konferenciji u Carigradu, ambasadori velikih sila odlučili su da taj kontakt bude samo između Cetinja i skadarskog guvernera. Pored podrške nekih komesara, na knjaževo razočaranje, ovo nije obavljeno kako je on želio.¹⁷ Knjaz Danilo pokušavao je da uspostavi slobodan tranzit Bojanom i Skadarskim jezerom, i da se, kroz trgovinu i uspostavljanje privrede, konačno stvori stabilan mir na granici.¹⁸

Mnoga pitanja ostala su neriješena između Osmanskog Carstva i Knjaževine Crne Gore i nakon Berlinskog kongresa 1878. godine. Osim teritorijalnih, tu su bila i pitanja položaja ogromnog broja muslimana koji su se nakon viševjekovne osmanske vlasti našli u državi protiv koje su stalno bili u krvavim ratovima. Pored toga, bio je i veliki broj crnogorskih radnika koji su boravili i radili u gradovima Osmanskog Carstva. Prema odlukama Berlinskog kongresa, trebalo je uspostaviti diplomatske odnose dvije zemlje. Ali, kao što smo naveli, zbog određenih problema Crna Gora to nije mogla priuštiti. Vlada na Cetinju je pokušala, barem privremeno, da ovo pitanje riješi uz pomoć svoje zaštitnice Rusije. Šef knjaževske kancelarije za spoljne poslove, vojvoda Stanko Radonjić, obratio se za pomoć sekretaru ruske diplomatske misije na Cetinju, A. N. Špajeru, 22. decembra 1878. godine (3. januara 1879). Poslove oko predstavljanja Crne Gore i njenih građana u inostranstvu trebalo je da preuzme Rusija. Krajem januara 1879. godine, u ruskom Ministarstvu inostranih djela napisano je cirkularno pismo kojim su o ovom prijedlogu obaviješteni ruski predstavnici u inostranstvu. Na ove korake Rusije nije se blagonaklono gledalo u Austrougarskoj. Ministar spoljnjih poslova Habsburške monarhije, grof Đula Andrašić, isključio je svaku mogućnost da neka druga država bude posrednik između Monarhije i Crne Gore. Od vlade na Cetinju traženo je da se ogradi od pokroviteljstva Rusije. Austrougarska je prijetila i povlačenjem svog predstavnika iz Crne Gore. Na isti način reagovalo se i u Osmanskom Carstvu. Porta je posredstvo Rusije energično odbijala pozivajući se na Berlinski ugo-

.....
¹⁷ Tatjana Jović, *Diplomatska predstavništva u knjaževini i kraljevini Crnoj Gori*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2010, str. 159.

¹⁸ Dimo Vujović, *Zahtjev knjaza Danila za uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa Turskom*, „Istorijski zapisi“, god. XVIII, XXII, 1, Titograd, 1965, str. 159.

vor, kojim su date odrednice o razmjeni diplomatskih predstavnika dvije zemlje. Sem toga, isti ugovor obavezao je Osmansko Carstvo da se prema crnogorskim podanicima u svojoj državi mora ponašati kao sa svojim državljanima, što je automatski isključivalo pokroviteljstvo druge sile. Pritisak je vršen i od strane Engleske, koja je bila pod snažnim uticajem Austrougarske, da se potez ruske politike ne prihvati. Naredila je svom ambasadoru u Carigradu da hrabri Portu da se ovo ne prihvati. Britanski poslanik na Cetinju vršio je pritisak na knjaza da povuče ovlašćenja o pokroviteljstvu Rusije.¹⁹

Ministar inostranih djela Knjaževine Crne Gore, vojvoda Stanko Radonjić, pokušavao je da uvjeri austrougarskog poslanika na Cetinju, barona Temela, da je diplomatsko pokroviteljstvo Rusije samo privremeno i da se najviše tiče zastupanja Crnogoraca u Turskoj. Knjaz Nikola je to potvrđivao, napominjući da u tom trenutku nije bilo ni finansijskih ni kadrovskih mogućnosti da Crna Gora sama uspostavi diplomatsku infrastrukturu. Temel je insistirao da se od te namjere odustane, i da se ne remete odnosi s Austrougarskom. Protestovao je i zbog agitacije protiv okupacije Bosne i Hercegovine od strane Monarhije, koju je crnogorska vlada sprovodila preko svog glasila „Glasa Crnogorca“. Knjaz je rekao da će dokazati da je njegov odnos isti kao i onda kad je okupacija te bivše turske teritorije sprovedena.²⁰ Crnogorska vlada tvrdila je da ni u kom slučaju ne želi da zaobiđe član 29. Berlinskog ugovora, kojim se pod kontrolu Austrougarske stavlja pomorski zakon u Knjaževini. Dvije vlade razgovarale su i o imenovanju crnogorskog konzula u Beču.²¹

Pokušaje Rusije i Crne Gore na diplomatskom planu onemogućavao je Berlinski ugovor. Članom 31 tog ugovora dogovoreno je da Knjaževina Crna Gora i Osmansko Carstvo treba da uspostave diplomatske odnose imenovanjem crnogorskih predstavnika u Carigradu i nekim mjestima Osmanskog Carstva gdje to bude potrebno.²²

.....
¹⁹ R. M. Raspopović, *n. dj.*, str. 314–318.

²⁰ Novak Ražnatović, *Oko uspostavljanja diplomatskih odnosa Crne Gore i Turske*, „Istorijski zapisi“, god. XXV, knj. XXX, 3–4, 1972, str. 468.

²¹ *Isto*, str. 459.

²² Hana Šarkinović, *Diplomatski odnosi Crne Gore i Turske*, „Matica“, god. 15, br. 58, Podgorica–Cetinje, 2014, str. 184.

Loši odnosi između Crne Gore i Osmanske imperije bili su obilježje perioda poslije dobijanja crnogorske nezavisnosti. Mnoge stvari bile su prepreka uspostavljanju normalnih diplomatskih odnosa dvije zemlje. Kao primjer se može navesti i događaj koji se odvio poslije potpisivanja Protokola mješovite komisije u Virpazaru, 21. januara 1879. godine (1. februara 1879). Naime, nakon crnogorskog dobijanja Podgorice, Spuža i Žabljaka, knjaz Nikola poslao je pismo sultanu Abdul Hamidu II. U tom pismu izrazio je zadovoljstvo zbog mirno izvršene obaveze. Na knjaževo pismo turski sultan nije odgovorio, što se smatralo uvredom jednog šefa države. Jedan od razloga zbog kojeg je sultanov odgovor izostao bilo je to što na Cetinju nije prihvaćen zahtjev Osmanskog Carstva da podgorički kajmakam²³ Osman-beg, kao zastupnik Porte, oстане u tom gradu. Situaciju je zakomplikovalo i moguće protjerivanje kajmakama od strane crnogorskih vlasti, što je na vrijeme spriječeno reagovanjem engleskog poslanika na Cetinju. Osmansko Carstvo bilo je uvrijeđeno ovim činom. Sultan je tek na drugo pismo, povodom rođenja sina knjaza Nikole, odgovorio. Odgovor sultana bio je značajan jer je to bilo prvo službeno obraćanje osmanskog vladara knjazu Crne Gore. Međutim, to nije dovelo do promjene po pitanju diplomatskog predstavljanja Knjaževine Crne Gore.²⁴

Pomenuti kajmakam, Osman-beg trebalo je da bude turski agent u Podgorici. Insistiranje Turaka da on bude tamo, a ne kako reciprocitet nalaže na Cetinju, je iz razloga što su osmanske vlasti htjele da imaju uvid i nadzor nad izvršavanjem obaveza Berlinskog ugovora. Naročito je bio diskutabilan status imanja muslimana koji su odlazili iz Crne Gore. Crnogorskim vlastima, koje su sprovodile eksproprijaciju tih imanja, nikako nije odgovaralo da kajmakam bude u Podgorici. Nijesu htjeli nekoga ko bi ih ometao u ostvarivanju državne politike u pripojenim krajevima.²⁵

---

²³ *Kajmakam* je službeni naziv za upravnika kaze, manje administrativne jedinice u Osmanskoj državi. Vidjeti: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Kasnije se njime označavaju i oni koji su bili predstavnici muslimanskog stanovništva, kao u ovom slučaju.

²⁴ R. M. Raspopović, *n. dj.*, str. 318–319.

²⁵ N. Ražnatović, *n. dj.*, str. 456.

Knjaz Nikola I Petrović Njegoš, gospodar Crne Gore (1860–1918)²⁶

Ruska vlada shvatila je da je jedini način da se uspostavi kontakt između sukobljenih država neposredno uspostavljanje diplomatskih odnosa Crne Gore i Osmanskog Carstva. Odlučila je da knjaževsku vlast u tome i finansijski pomogne. Crna Gora je za svog prvog opunomoćenog predstavnika u Osmanskom Carstvu odredila vojvodu Stanka Radonjića, tadašnjeg ministra inostranih djela.²⁷

Veliku zaslugu za pomjeranje ovog pitanja s mrtve tačke imao je i Aleksandar Semjonovič Jonin, ruski predstavnik na Cetinju. On je bio blizak prijatelj i osoba od povjerenja knjaza Nikole, kojem je u odsustvu prijeko potrebnog kadra bio ogromna pomoć i podrška. Jonin je poslao predlog za uspostavljanje diplomatskih odnosa dvije zemlje u Carigrad.

²⁶ Preuzeto iz: *Istorija Crne Gore*, knj. 4, tom 2, Istorijski institut Crne Gore, Pobjeda, Podgorica, 2004.

²⁷ R. M. Raspopović, *n. dj.*, str. 319.

Porta je predlog prihvatila samo ukoliko Crna Gora prva uputi svog predstavnika. S obzirom na neriješena teritorijalna pitanja Crne Gore i Osmanskog Carstva, ovo nije prošlo bez određenih poteškoća. Diplomatskim putem Jonin je to riješio.²⁸ Koliko je značajna ličnost Jonin bio na Cetinju, govori i pisanje petrogradskog lista „Novo vrijeme“. Prilikom akreditovanja ruskog diplomate za poslanika u Knjaževini Crnoj Gori, tzv. ministra rezidenta, ruske novine pisale su da on obavlja i dužnost crnogorskog ministra inostranih djela.²⁹

Avgusta 1879. godine u Carigrad je stigao i crnogorski poslanik. Kao prvi opunomoćeni poslanik Crne Gore u nekoj stranoj državi, imenovan je vojvoda Stanko Radonjić. Period kad su se diplomatske misije uspostavljale uopšte nije bio vrijeme dobrih međudržavnih odnosa. Poslije rata ostalo je mnogo neriješenih teritorijalnih pitanja, a posebno se isticalo pitanje Plava i Gusinja. Ovakve okolnosti dovele su do toga da crnogorski poslanik u audijenciju kod sultana bude primljen čak mjesec dana poslije dolaska u prijestonicu Osmanskog Carstva. Razlog su navodno bila neka protokolarna pitanja, npr. što sultan crnogorskog predstavnika nije htio da primi u narodnom odijelu već isključivo u fraku. Nakon mjesec dana sultan je Radonjića primio u narodnom odijelu ipak, ali bez revolvera za pasom. Vojvoda Stanko Radonjić je na toj poziciji ostao kratko vrijeme.

Već krajem iste godine vratio se u Crnu Goru. Na njegovo mjesto došao je vojvoda Gavro Vuković koji je tu ostao do 1884. godine. Nakon njega na mjestu poslanika se izmijenilo sedam lica. Kako bi se ostvarilo pravo reciprociteta, od strane Osmanskog Carstva je, za opunomoćenog predstavnika turske države u Crnoj Gori, postavljen Halid-bej koji je knjazu Nikoli predao akreditivna pisma. Ono što je zanimljivo jeste da je Osmansko Carstvo prije svih ostalih sila riješilo pitanje svoje rezidencije na Cetinju. Godine 1885. za potrebe poslanstva otkupljena je kuća vojvode Maša Vrbice u Bajovoj ulici. Ostale sile su u to vrijeme imale zakupljene rezidencije. Osim poslanstva na Cetinju, Osmansko Carstvo imalo je svoj konzulat u Podgorici i u Baru u periodu od 1888. do 1912. godine. Halid-bej je u početku bio jedini od predstavnika koji je imao rang

---

²⁸ T. Jović, *n. dj.*, str. 159.

²⁹ R. Raspopović, *n. čl.*, str. 11.

izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra (II klasa), dok su ostali imali rang ministra rezidenta (III klasa). Francuski, italijanski i engleski predstavnici su imali rang otpravnika poslova. Oni se po pravilu nijesu akreditovali kod knjaza, već kod ministra inostranih poslova, ali u slučaju Crne Gore, svi strani predstavnici akreditovani su kod knjaza na dvoru.³⁰

U „Glasu Crnogorca“ piše da je 26. oktobra 1879. godine Halid-bej, kao vanredni poslanik otomanske Porte, stigao na Cetinje. Nakon dnevnog odmora uputio se u uobičajenu posjetu ministru spoljašnjih poslova, da bi ga u četvrtak poslije podne primio i knjaz. Na dvoru je crnogorskom vladaru predao akreditivna pisma koja je dobio od svog gospodara, sultana. „Glas Crnogorca“ objavio je dio obraćanja osmanskog poslanika knjazu Nikoli: „...Izvršavajući naredbe koje sam primio od Visoke Porte ja ću nastojati da se podrže i utvrde odnosi dobrog susjetstva koji valja da postoje između Carstva Otomanskoga i Knjaževine Crnogorske. Neka mi dopusti Vaše Visočanstvo, da izrazim nadanje da će mi ispunjavanje toga zadatka biti olakšano visokim blagovoljenjem Vašeg visočanstva i dobrom voljom Vaše vlade...“

Knjaz se zahvalio na lijepim riječima i rekao da više od svega želi uspostavljati prijateljskih odnosa dviju država. Potom je turskom poslaniku predstavio prisutne u dvoru, a zatim je Halid-bej predstavio knjazu prve službenike Osmanskog poslanstva na Cetinju. Uveče je poslanik opet bio gost kod knjaza na teju (čaju), a par dana kasnije je upriličen i svečani ručak u čast njegovog dolaska.³¹

Babanzade Halil Halid-bej sa sobom je donio i dokument koji je u Osmanskom Carstvu bio poznat kao *Name-i-Humajun*³², tako da je time potvrdio ovlašćenja data od sultana da postane rezidentni ambasador u Crnoj Gori (*mukim elçi*).³³

³⁰ *Isto*, str. 15–16.

³¹ „Glas Crnogorca“, br. 41, Cetinje, 27. oktobar 1879, str. 3.

³² Name-i-Hümayun je naziv za zvanična dokumenta koja je osmanski padišah dodjeljivao hrišćanskim ili muslimanskim vladarima, onih zemalja koje su imale povlastice u odnosima s Osmanskim Carstvom.

³³ BOA, İradeler Hariciye (İ.HR), 278/17091, Hidžra 16 Rebiulevvel 1296/09. 03. 1879.); Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye, Hariciye Vekâleti, H.1306, 544. (U Turskoj su postojale tri titule ambasadora: *mukim elçi*, *orta elçi* i *maslahatgüzar*. Od ove tri, ona koju je imao Halid-bej bila je najveća.)

Halil Halid bej je rođen 1840. godine u gradu Sulejmanije³⁴. Ahmed paša, njegov otac, bio je valija u Adani, a poticali su od poznate familije Baban koja je porijeklom bila iz Bagdada.³⁵ Završio je ratnu školu (*Mekteb-i Harbiye*) i postao *kolaga* – kapetan. Potom je prešao u civilnu upravu i postao „Bâlâ“ (Visoki čin). Godine H. 1285. tj. 1868/69. počeo je da radi u Prevodilačkoj kancelariji pri Porti (*Bâb-i Âli Tercüme Odası*)³⁶. Tih godina je radio i kao predavač geografije (*mualim*) na Darulfunu-
nu³⁷. Kasnije je imenovan za drugog sekretara – pisara pri Osmanskom poslanstvu u Londonu. Karijeru glavnog pisara (*başkâtib*) nastavio je u Parizu. U Francuskoj se zadržao godinu i po dana, kad je rad poslanstva prekinut zbog restauracije diplomatske rezidencije.

Nakon toga Halil-bej nije bio aktivan više godina, dok marta 1879. godine nije poslat u Monastir (Bitolj u današnjoj Makedoniji) gdje je radio kao komesar.³⁸ Njegovo angažovanje na Balkanu će se nastaviti jer će ljeta iste godine, postati poslanik Osmanskog Carstva u Knjaževini Crnoj Gori.

Iako toplo primljen, Halid-bej je već u drugoj polovini 1880. godine, po povlačenju diplomatskog predstavnika Knjaževine Crne Gore iz Carigrada, optužen da je svojim radom osporavao predaju Bara i Ulcinja. Crnogorska vlada saopštila je osmanskim vlastima da s njim prekida diplomatski kontakt. Prvi osmanski poslanik ubrzo je završio mandat i s počastima je otpraćen s Cetinja. Tom prilikom mu je uručen i Danilov orden I stepena.³⁹

Prema osmanskim izvorima, pravi razlog odlaska prvog poslanika nije bili poremećeni odnosi među državama, već slabo zdravlje Halid-beja. Isti izvori spominju da je crnogorski vladar bio zadovoljan njegovim radom na Cetinju. Postoji dokument koji govori da je on tražio od

.....
³⁴ Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye, 544.

³⁵ BOA, Dahiliye Sicill-i Ahval Defteri (DH. SAİD. d), 2/988, (H. 29. Zilhidže 1256/22. 1. 1841)

³⁶ Naziv kancelarije na turskom jeziku.

³⁷ Dar-ül Fünun je preteča Istanbul Univerziteta.

³⁸ Salname-i Nezaret-i Hariciyye, Hariciye Vekaleti, H.1306, 544.

³⁹ T. Jović, *n. dj.*, str. 161.

Porte da ga zbog bolje klime premjeste u Atinu.⁴⁰ Avgusta 1880. godine nastavio je da obavlja svoju dužnost u Beogradu. Nije mu odobreno da rad nastavi u Grčkoj. Zbog dobrog obavljanja službe u Srbiji, od strane kralja Milana Obrenovića, dobio je orden Takovskog krsta.⁴¹ Izvori Osmanskog arhiva pominju da je odlikovan i od strane knjaza Nikole, ali ne pominju naziv ordena.⁴² Biće da je to odlikovanje Danilov orden I stepena, koji se pominje u crnogorskim izvorima.⁴³

Domaći i osmanski izvori različito navode razlog odlaska Halid-beja s Cetinja. Poznato je da su u vrijeme njegovog mandata, kao prvog poslanika u Crnoj Gori, bili veoma loši odnosi između Osmanskog Carstva i Knjaževine Crne Gore. Halil-bej je iz tog razloga i poslat iz Carigrada, da radi da se ti problemi što prije riješe. U tom periodu, velike teškoće nastale su zbog predaje Ulcinja, čiji stanovnici nijesu pozitivno gledali na pripajanje svog grada Knjaževini. Proteste Ulcinjana raspirivalo je Osmansko Carstvo, tako da je crnogorska vlast, iako bez direktnih dokaza, sumnjala na uticaj Halid beja na ove događaje. On je bio predstavnik turskih interesa i interesa muslimanskog naroda u Crnoj Gori. Dodjeljivanje ordena od strane vladara dvije balkanske zemlje mogu se protumačiti i kao kurtoazija u pokušaju da se stvarno stanje pri smjeni ovog poslanika ublaži. Kako god, prvi turski poslanik kratko se zadržao na Cetinju.

Novi predstavnik u Osmanskom poslanstvu postao je Riza-beg, koji je stigao na Cetinje početkom juna 1881. godine.⁴⁴ Osmanski poslanik je, za razliku od drugih stranih diplomata, konstantno boravio u crnogorskoj prijestonici. Prvo sjedište Osmanskog poslanstva na Cetinju bilo je u hotelu „Lokanda“. Prvih godina svog službovanja osmanski poslanik je stanovao u iznajmljenoj kući u tadašnjoj Zetskoj ulici. Tako će ostati sve do 1886. godine.⁴⁵ Kuća koja je otkupljena na Cetinju za potrebe Osmanskog poslanstva rađena je po projektu Josipa Sladea. Ovo je

⁴⁰ BOA, Yıldız Esas Evrak (Y.E.E.), 44/3 (H. 15. Ramazan 1296/02.10. 1879.)

⁴¹ BOA, İ.HR, 299/18965 (H. 07. Rebiul-evvel 1303. /14. 12. 1885.); Hariciye Nezareti Ter-cüme Odası Evrakı (HR.TO), 19/42, (09.12.1885.)

⁴² BOA, İ.HR, 335/21595 (H. 04.Redžeb 1298./01. 06. 1881.)

⁴³ T. Jović, *n. dj.*, str. 161.

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ *Isto*, str. 182–183.

ujedno bila i prva kuća prodana u Crnoj Gori jednoj stranoj državi. U toj kući su se 1884. godine održavale i pozorišne predstave „Balkanska carica“, „Maksim Crnojević“, „Pola vino, pola voda“, „Šaran“.⁴⁶

представљаће се
данас у уторник 10. јануара 1884.
по трећи пут:
„БАЛКАНСКА ЦАРИЦА“
драма у 3 чина, с певањем.
Л И Ц А:
Књаз Станко Црнојевић, син књаза
Ива Црнојевића — — — Г. Ј. Поповић-Липовац.
Кнез Деан, први властелин зетски Г. Томаш Вукотић.
Кнез Перун, данички отац, други
властелин зетски — — — Г. Јован Павловић.
Иво, први слуга књаза Станка Г. Марко Петровић.
Угљеша, други слуга књ. Станка Г. Симо Матавуљ.
Даница, кћи кнеза Перуна — Г. Софија Поповићева.
Марта, њена другарица — — Г. Марија Поповићева.
Пратња кнеза Деана и кнеза Перуна, слуге, гуслар.
Збива се у Зети под село Бериславце на ивмаку XV. века.

Plakat s najavom pozorišne predstave „Balkanska carica“⁴⁷

Домаће вијести.
ЦЕТИЊЕ, 18. Фебруара.
— Добровољно позоришно друштво наше читаонике одржало је своју ријеч. Оно је данас представљало у пропсли уторник „Максима Црнојевића“, трагедију дра Лазе Костића. Представа је у главном изашла веома сјајно. Неки из публике, који су овај комад гледали на позорницама у Новом Саду, Београду и Загребу, кажу да су управо изненађени и да су неки од представљача и

„Glas Crnogorca“ o pozorišnoj predstavi „Maksim Crnojević“⁴⁸

⁴⁶ H. Šarkinović, n. čl., str. 193.

⁴⁷ Preuzeto iz: Luka Milunović, *O 1884. kao godini crnogorskog pozorišta*, „Matica“, god. 14, br. 54, Matica crnogorska, Podgorica, 2013, str. 481.

⁴⁸ „Glas Crnogorca“, br. 8, Cetinje, 19. februar 1884, str. 3.

Od marta 1884. godine, novi osmanski poslanik na Cetinju bio je Dževad-paša. Diplomata je u pratnji knjaževog ađutanta dopraćen u dvor. Ispred ga je pozdravila uparađena četa crnogorskih perjanika. Potom je Dževad-paša svečano primljen u audijenciju gdje je predao akredivna pisma crnogorskom gospodararu knjazu Nikoli. „Glas Crnogorca“ je tim povodom prenio obraćanje paše knjazu Nikoli:

„Gospodaru,

Čast mi je predati Vašem Visočanstvu pisma kojima me Njegovo Carsko Veličanstvo, Sultan moj uzvišeni Gospodar, akredituje kod Vas za svoga vanrednoga poslanika i punomoćnoga ministra kao i otzivna pisma koja među kraj misije njegove preuzvišenosti g. Ismail paše.

Njegovom Carskom Veličanstvu sultanu ništa toliko na srcu ne leži koliko želja da se još više rašire i utvrde odnošaji dobrog prijateljstva i harmonije koje tako srećno postoje između Njegove Carevine i Vlade Vašega Visočanstva.

Povinujući se naredbama moga uzvišenoga Gospodara ja ću s najvišom voljom posvetiti sve sile da postignem ovu cijelj. Uzdám se da ću lako uspjeti u svojoj misiji, samo ako mi Vaše Visočanstvo dozvoli računati na Vašu visoku blagonaklonost i knjaževsku potporu...“

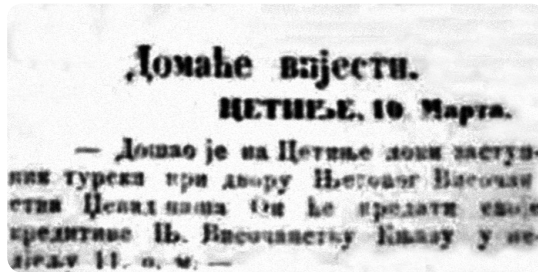
Knjaz Nikola se novom osmanskom poslaniku zahvalio na predaji dokumenata, srdačno izražavajući svoje najtoplije namjere i želje da održava dobre odnose s Osmanskim Carstvom. Obećao je pomoć i potporu Dževad-paši u njegovoj misiji u Crnoj Gori.⁴⁹

Kuću za potrebe poslanstva je 1885. godine otkupio upravo Dževad-paša.⁵⁰ Objekat u kojem će do kraja svoje diplomatske misije biti smješteno Osmansko poslanstvo na Cetinju imalo je površinu nešto veću od 181 m². Poslanstvo je u okviru stambenog i poslovnog objekta, dobilo i baštu, koju im je poklonio knjaz Nikola. Crnogorski gospodar je naredio da se o državnom trošku uradi hortikultura i ozeleni prostor za potrebe odmora osmanskog diplomatskog kora.⁵¹

⁴⁹ „Glas Crnogorca“, br. 12, Cetinje, 18. mart 1884, str. 3.

⁵⁰ R. Raspopović, *n. čl.*, str. 17.

⁵¹ T. Jović, *n. dj.*, str. 184.

Vijest o predaji akreditiva novog osmanskog poslanika Dževada-paše crnogorskom knjazu⁵²

Interesantan je podatak koji se tiče kupovine ovog objekta za potrebe poslanstva. Dževad-paša je o tome razgovarao s Petrom, sinom vojvode Maša Vrbice – vlasnika kuće. Paša je prije kupovine tražio da mu se pošalje detaljan opis kuće i plan, da bi odmah mogao finansijski dio posla da obavi u Carigradu. S Vrbicom je dogovorena cijena od 13.000 fijorina. Mladi Vrbica tvrdio je da kuća ima 12 kamina, a Šakib beg, osmanski službenik s Cetinja, paši je rekao da ne postoji nijedan dimnjak nego da sve treba iznova raditi. Veliki problem nastao je kad je Dževad-paša saznao od vojvode Maša da on, kao vlasnik kuće dogovor ne priznaje. Paša nije znao da se sin vojvode Vrbice dogovarao o prodaji nekretnine bez znanja svog oca. Vojvoda je naveo da ga njihov dogovor ne obavezuje i da na to... „neće ni glave da okrene“... Potom je paša tražio pomoć od vojvode Stanka Radonjića, moleći da se ovaj problem što prije riješi.⁵³ Na kraju je kuća ipak otkupljena za potrebe osmanske diplomatske misije.

Kuća vojvode Maša Vrbice građena je u dijelu Nove varoši na Cetinju. Na tom prostoru izgradnjom ovog dijela grada rukovodio je dr Slade, poznati arhitekta. On je projektovao izgradnju ulice paralelne tadašnjoj Katunskoj ulici. U ovoj novoj saobraćajnici postojao je urbanistički plan o izgradnji kuća. Vojvoda Vrbica je nasuprot planu gradio svoju kuću. Cetinjska uprava mu je zbog toga zaustavila dalji rad na

⁵² „Glas Crnogorca“, br. 11, Cetinje, 11. mart 1884, str. 3.

⁵³ Državni arhiv Crne Gore, Ministarstvo inostranih djela, DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 821, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 6. 8. 1885.

Царско отомански пуномоћни министар и ванредни посланик, Цевад-паша, пренио је ове недјеље посланство у нову кућу г. војводе Маша Врбике, коју је царско-отоманска влада откупила од г. Врбике. То је први случај у Црној Гори да страна државка набавља непокретно имање за употребу свога посланства на цетинском Двору, први посланички хотел у овим кршевима.

„Glas Crnogorca“ javlja o prvoj stranoj rezidenciji ustanovljenoj na Cetinju – Osmanskom poslanstvu⁵⁴

Današnji izgled zgrade Osmanskog poslanstva na Cetinju⁵⁵

⁵⁴ „Glas Crnogorca“, br. 44, Cetinje, 24. novembar 1885, str. 3.

⁵⁵ U ovom objektu smješten je Fakultet dramskih umjetnosti, Univerzitet Crne Gore.

objektu.⁵⁶ Moguće je da je ovo navelo vojvodu Vrbicu da proda kuću za potrebe Osmanskog poslanstva, s obzirom na to da je nije mogao završiti onako kako je namjeravao.

Crna Gora je uspostavljanjem diplomatskih odnosa s Osmanskim Carstvom kao međunarodno priznata država, ušla u novi vid diplomatskog života. Nije više imala direktnog posrednika, što joj je do tada bila Rusija. Kao nova zemlja u Evropi morala je da pokaže sposobnost vođenja političkog života i van granica svoje zemlje.

Neki od poslanika Osmanskog poslanstva na Cetinju 1879–1908.

---

⁵⁶ T. Jović, *n. dj.*, str. 183.

⁵⁷ Arhiv Istanbul Univerziteta – İstanbul Üniversitesi'nin Arşivi, Istanbul, Republika Turska.

Osmansko poslanstvo u sprovođenju odluka Berlinskog kongresa

Konačne odluke Berlinskog kongresa kojim je određena i sudbina Crne Gore u Evropi, nijesu isključivo bile rezultat ratnih dostignuća. Prije održavanja kongresa u Berlinu, donijete su odluke koje su odgovarale rasporedu moći velikih sila na kontinentu. Sile su za sebe obezbijedile najbolje pozicije, dok su se mali saveznici morali zadovoljiti „mrvicama“, pa tako i Crna Gora.

Velika Britanija, ni po cijenu novog rata u Evropi, nije htjela da dozvoli ruski izlazak na Sredozemno more i njihovu kontrolu osmanskih more-
uza. Predstavnici obje vlade su, da bi se izbjegao rat, potpisali sporazum 30. maja 1878. godine. Rusija je dobila proširenja u Besarabiji i Karasu, ali je pristala da odustane od daljeg napredovanja prema Carigradu. Englezi su, na drugoj strani, obezbijedili svoje interese i prema Austrougarskoj. Sporazumom od 6. juna 1878. godine dogovorili su da zajednički postu-
paju u odnosu na buduće ruske zahtjeve. Glavni cilj bio je da se ograniči ruska okupacija Bugarske i obezbijedi povlačenje ruske vojske s pozicija prema Carigradu. Zauzvrat, Britanija je bila spremna da podrži planove Hazburgovaca u vezi s budućim statusom Bosne i Hercegovine.⁵⁸

O odlukama koje su se ticale Crne Gore počelo je da se raspravlja 1. jula 1878. godine u Berlinu. Kao uvod temi služile su odredbe sanstefanskog mirovnog ugovora. Ugovor kojim je Crnoj Gori dato veliko proširenje neće biti ispoštovan, a za to se odmah po čitanju njegovog prvog člana potrudio zastupnik Austrougarske, grof Andrašić. Riješen da se Crnoj Gori omogući što manje teritorijalnih dobitaka, insistirao je da se za crnogorska pitanja napravi specijalna komisija.⁵⁹

⁵⁸ Branko Pavičević, *Sazdanje crnogorske države 1796–1878*, tom 5, CID, Podgorica, 2007, str. 644–645.

⁵⁹ Novak Ražnatović, *Crna Gora i Berlinski kongres*, Istorijski institut SRCG, Obod, Titograd–Cetinje, 1979, str. 77.

Na sjednici, 4. jula iste godine, ovo pitanje riješeno je odlukom velikih sila, na štetu Crne Gore. Nove granice određene su na sljedeći način: Bileća i Gacko oduzeti su Crnoj Gori, granica je išla 6 km istočno od linije puta Bileća – Korita – Gacko. Crna Gora je dobila Plav, Gusinje, dok su Turskoj ostale Berane. Crnoj Gori pripali su Nikšić, Podgorica s tvrđavama Spuž i Žabljak Crnojevića, zatim Kolašin, a na primorju luka Bar s obalom i prostorom od ušća potoka Željeznice, vrha Vrsuta prema Spiču i zaliva Kruči, kao i vrha Možure prema Ulcinju. Ulcinj je vraćen Turskoj, a Spič, u blizini Bara, predat je Austrougarskoj. Suverenitet luke Bar, kao i plovidba rijekom Bojanom, bila je ograničena i zavisila je od austrougarskog pomorskog zakona. Beč je u ovom pogledu imao olakšicu, jer su Rusi prihvatili sve samo da bi Bar ostao Knjaževini.⁶⁰

Problem predaje Plava i Gusinja Crnoj Gori, prijetio je da se razvije u veći sukob. Velike sile odlučile su da, pripajanjem Ulcinja Knjaževini, riješe ovu situaciju. Crnogorci su 26. novembra 1880. godine stupili na teritoriju Ulcinja, kojeg su u Veljem ratu zauzeli da bi ga potom, po naređenju iz Berlina, prepustili Turcima.⁶¹ Na ovaj način konačno je riješen crnogorsko-turski spor koji je počeo s Plavom i Gusinjem, a završio dobijanjem još jedne primorske varoši. Crnoj Gori je, poslije mnogo sukoba, predat Ulcinj koji je s razvijenom pomorskom privredom bio od daleko većeg značaja nego varoši u Sandžaku.

Crna Gora je završetkom ovog dugog procesa uvrštena u red međunarodno priznatih država. Konačnim ispunjenjem odluka Berlinskog ugovora dobijena je teritorija s oko 20 % više stanovništva (oko 30 hiljada). Skoro četvrtina stanovništva bila je iz novooslobođenih krajeva, od čega je skoro polovina bila muslimanske vjeroispovijesti.⁶² Članom 30. Berlinskog ugovora bila su zagantovana sva prava muslimanima u Knjaževini Crnoj Gori.⁶³

.....
⁶⁰ Isto, str. 79.

⁶¹ Isto, str. 289.

⁶² Ž. M. Andrijašević, *Politička osnova vladarskog kulta knjaza Nikole krajem 19. i početkom 20. vijeka*, „Istorijski zapisi“, br. 1–2, Podgorica, 2002, str. 92.

⁶³ Dr Ajše Ozkan, „Pitanje nepokretne imovine muslimana u Crnoj Gori nakon Berlinskog kongresa“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo...*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017, str. 377.

Osmanska legacija radila je sve da pomogne svojim podanicima, posebno u vezi imovinskih pitanja. Na adresu Ministarstva inostranih djela stalno su slati protesti. Tako je traženo da se turskom podaniku Tomasu Mihailu Temoli vrati imovina. Sa svojom porodicom, tokom rata 1876–1878. godine, Temola je napustio svoj dom i han koji je držao. Kao prilog zahtjeva osmanskom poslaniku, uručeno je i pismo ovog žalbenika.⁶⁴ Temola je naveo da je imovinu stekao prodajom kuće i dvije butige – prodavnice u Skadru, i da je od hanskih prihoda izdržava porodicu, a da drugih primanja nema. Žalio se da je po povratku u Crnu Goru, u svom hanu zatekao crnogorsku stražu. Tražio je da mu se plaća kirija za smještaj 20 vojnika koji su tu boravili.⁶⁵

Kolašin s okolinom bio je mjesto stalnih sukoba Crnogoraca i Turaka, pa i poslije Berlinskog kongresa. Osmansko poslanstvo žalilo se crnogorskim vlastima zbog ubistva turskog podanika Edema u ovoj varoši. Osmanski službenici upozoravali su crnogorske vlasti da ovakvi incidenti mogu dovesti do ozbiljnih nereda.⁶⁶

Selo Velika, na crnogorsko-turskoj granici, takođe je bilo mjesto stalnih okršaja. Skadarski komandant Derviš-paša se, preko Osmanskog poslanstva, žalio na crnogorske vlasti. U ovom selu ubijen je musliman Vejsel Halil, a da povodom tog zločina crnogorske vlasti nijesu ništa uradile. Osmanske vlasti nijesu mogle da uhapsu ubice, jer su pravoslavni stanovnici Velike tvrdili da je njihovo selo pripalo Crnoj Gori i da neće odgovarati na turska naređenja. Turci su ovo selo smatrali „neutralnim prostorom“ koje je pod njihovom upravom, sve do dolaska komisije koja treba da odredi granice između Crne Gore i Osmanskog Carstva.⁶⁷

Od Osmanskog poslanstva su i crnogorske vlasti tražile pomoć za rješavanje incidenata u ovom selu. Kao u slučaju kada su Turci – Rugovci

.....
⁶⁴ DACG, MID, 1880, f. 4, br. dok. 493/3, Turska legacija, Ministarstvu inostranih djela, 19. 1. 1880.

⁶⁵ DACG, MID, 1880, f. 4, br. dok. 493/1, Tomas Temoli, Turskoj legaciji, 06. 01. 1880.

⁶⁶ DACG, MID, 1880, f. 4, br. dok. 629, Tursko poslanstvo, Ministarstvu inostranih djela, 1880.

⁶⁷ DACG, MID, 1881, f. 7, br. dok. 56, Tursko poslanstvo, Ministarstvu inostranih djela, 14. 7. 1881.

ubili Mlađena Nakićeva Veličanina, a ranili Milonju Velova. Ministarstvo unutrašnjih djela o ovom zločinu obaviješteno je od strane vojvode Todora Vukovića. Insistirano je da osmanski poslanik upotrijebi uticaj koji ima među Turcima ovog kraja, da bi se stalo na put ubistvima.⁶⁸

Osmansko poslanstvo pokušavalo je da riješi i pitanje statusa imovine muslimana u Crnoj Gori. Crnogorske vlasti obavezale su se na plaćanja dohodaka s imanja emigranata koja su koristili crnogorski nadničari. Osmanski poslanik žalio se vojvodi Stanku Radonjiću da nijesu isplaćeni porezi u nekim krajevima koji su pripojeni Crnoj Gori. Uz to je naveo da je prevoz žita, zbog nesigurne granice postao problem, posebno na pravcu prema Albaniji. Crna Gora obavezala se će to pitanje riješiti i obezbijediti nesmetan saobraćaj ljudi i robe.⁶⁹ Verbalnu notu legacija je uputila i zbog neisplaćenih kirija na kuću Osman-age iz Podgorice. U toj kući je tada bio smješten komandant mjesta, vojvoda Ilija Plamenac.⁷⁰

U ljeto 1881. godine objavljena je proklamacija knjaza Nikole turskim emigrantima. Proklamacija je garantovala prava muslimana, ali kao podanika Knjaževine Crne Gore. Istaknuto je:

- *da će svim emigrantima koji su učestvovali u ratu biti data amnestija. Da o tome mogu posvjedočiti oni koji su ostali;*
- *da muslimani trebaju prestati da se sele kao skitnice na susjednu teritoriju;*
- *obećava se slobodno uživanje dobara po odlukama Berlinskog kongresa;*
- *napominje se da je njihov ostanak u zemlji od značaja jer je novoj otadžbini potrebna radna snaga da bi prosperirala;*
- *emigrantima se daje rok od 6 mjeseci da se vrate. Oni koji su ostavili dobra pod dozvolom crnogorskih vlasti nastaviće da primaju arende sa svojih imanja u visini od ¼ ukupnog prinosa;*

.....
⁶⁸ DACG, MID, 1881, f. 7, br. dok. 165/2, Ministarstvo inostranih djela, Turskom poslanstvu, 2. 8. 1881.

⁶⁹ DACG, MID, 1881, f. 7, br. dok. 33, Tursko poslanstvo, Ministarstvu inostranih djela, 2. 4. 1881.

⁷⁰ DACG, MID, 1880, f. 4, br. dok. 505, Tursko poslanstvo, Ministarstvu inostranih djela, 1. 2. 1880.

- *onima koji nijesu najavili svoj odlazak, crnogorska vlast ne garantuje za posjede. Svaki vlasnik pri povratku dobiće nazad svoje nekretnine, kao svaki drugi Crnogorac;*
- *Zakonom o školstvu uvedeno je obavezno obrazovanje, ali uz dozvolu učenja muslimanskog vjerezakona;*
- *oružje koje je od muslimana uzeto u ratu i čuva se u skladištima, vratiće se, jer se muslimani smatraju odanim i vjernim podanicima.*⁷¹

Proklamacijom je malo što riješeno, o čemu govori i podatak da se ubrzo nakon njene objave osmanski poslanik Riza-beg žalio ministru Radonjiću na težak položaj emigranata, i na probleme prilikom potraživanja dohodaka sa svojih imanja u Nikšiću. Tvrdio je da, od 600 porodica koje su nakon pripajanja ove varoši Crnoj Gori emigrirale, nijedna nije uspjela da se vrati na svoj posjed.⁷² Prema nekim podacima 1898. godine, u Nikšiću i okolini, bila je 31 kuća muslimana s ukupno 156 stanovnika. Od toga je u Crkvicama u Pivi bilo 12 kuća sa 65 žitelja. U Nikšiću i u Pivi bile su dvije džamije.⁷³

O naporima osmanskog poslanika da turskim podanicima obezbijedi prihode govori i pismo koje je poslato Ministarstvu inostranih djela. U pismu je najavljen dolazak trojice nikšićkih emigranata iz Skadra da uzmu svoje dohotke. Priložen je i spisak s njihovim imenima. Insistirano je da im crnogorska vlada obezbijedi sve potrebne papire i nesmetano preuzimanje prihoda.⁷⁴

Iz priloženog se vidi da je Osmansko poslanstvo na sve načine pokušavalo da obezbijedi što bolje uslove za svoje podanike, kao i za one koji su ostali u Crnoj Gori i postali crnogorski državljani. Velike probleme radu poslanstva pricinjavali su česti sukobi na granicama, gdje se iz dana u dan, od Berlinskog kongresa pa sve do 1912. godine, pokazalo

.....
⁷¹ DACG, MID, 1881, f. 7, br. dok. 158/2, Proklamacija knjaza Nikole turskim emigrantima, 25. 7. 1881.

⁷² DACG, MID, 1881, f. 7, br. dok. 208, Riza beg ministru Radonjiću, 25. 11. 1881.

⁷³ Šerbo Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore: između prošlosti i sadašnjosti*, Al-manah, Podgorica, 2010, str. 121.

⁷⁴ DACG, MID, 1881, f. 7, br. dok. 181, Turska legacija, Ministarstvu inostranih djela, 8. 10. 1881.

da pravog mira i suživota između Crnogoraca i muslimana neće biti. Na rad osmanskih diplomata negativno je uticalo i djelovanje crnogorskih vlasti. Vlasti na Cetinju samo su formalno saradivale u cilju ispunjavanja odredbi Berlinskog kongresa. Cilj crnogorske politike sastojao se u odugovlačenju svih odredbi ugovora, i kako bi se nacionalizovali novooslobođeni krajevi. Na taj način, trebalo je osiromašiti muslimanske emigrante i njihovim dovođenjem u bezizlaznu situaciju, navesti ih da svoja imanja ostave ili prodaju po niskim cijenama. Pored toga, veliki broj siromašnih crnogorskih porodica naseljavale su imovinu turskih izbjeglica. Nakon viševjekovne borbe za slobodu i povraćaja teritorija koje im je oduzelo Osmansko Carstvo, Crnogorci su bili riješeni da jednom za svagda obezbijede budućnost i egzistenciju svojih porodica.

Prava osmanskih podanika i emigranata u Crnoj Gori nakon Berlinskog kongresa

Poslije Berlinskog kongresa muslimani su većim dijelom odlučili da napuste Crnu Goru i da se nastane na teritoriji koja je ostala pod upravom Osmanskog Carstva. Članom 30. Berlinskog ugovora garantovana im je bezbjednost svojine,⁷⁵ ali bez obzira na to oni su odlazili. Osnovni razlozi njihovog iseljavanja bili su druga vlast, druga vjera, strah od odmazde, oduzimanje imovine. Smatrali su da nije bilo nikakvog razloga da ostanu. Engleski konzul u Skadru Vilijam Kirbi Grin, kao najveći razlog iseljavanja, navodio je to što su oni sad kao građani Knjaževine Crne Gore, morali da služe u crnogorskoj vojsci. Uzaludna su ostala ubjeđivanja nove vlasti da oni neće biti primoravani da pucaju na svojevjerce. Muslimani su se plašili i njima stranog, crnogorskog obrazovanja. Iako je Veliki sud na Cetinju odlučio da će za njihovu djecu biti postavljen muslimanski učitelj, da će učiti svoj vjerezakon, da će im biti ostavljena i njihova obilježja, to nije donijelo veće rezultate u sprječavanju migracija.⁷⁶ Kao primjer možemo navesti situaciju u Ulcinju. Knjaz Nikola je avgusta 1881. godine bio u ovoj primorskoj varoši. Tom prilikom posjetio je neke muhamedanske škole brzo se uvjerivši da je stepen pismenosti na niskom nivou. Mnogi učenici su učili „Kuran“ napamet, a da nijesu znali ni da pišu. Po knjaževom naređenju nekoliko godina kasnije otvorena je osnovna škola. Nastava je bila obavezna i besplatna. Pored svega, problem školovanja muslimanske djece je ostao. Oni su pohađali mejtepe⁷⁷ i roditelji nijesu htjeli da ih daju u novu školu. Knjaz Nikola je Ulcinja-

⁷⁵ Žarko Bulajić, *Još jednom o agrarnim odnosima u Crnoj Gori 1878–1912*, „Istorijski zapisi“, godina XXXVI (LVI), knj. 1–2, Podgorica, 1983, str. 10.

⁷⁶ Đoko Pejović, *Naseljavanje Zete i neposrednije okoline Podgorice i način regulisanja odnosa na zemlji iseljenika muhadžira (poslije 1878. godine)*, „Istorijski zapisi“, godina XXVI, knjiga XXX, br. 1–2, Podgorica, 1973, str. 73–74.

⁷⁷ Mejtepi ili mektebi su škole u kojima su muslimanska djeca sticala osnovno obrazovanje.

nima napravio ustupak. Ne želeći da Crna Gora izgubi iskusne pomorce izdao je oglas u kojem je izjavio sljedeće:

„...Svaki moj državljani bez razlike na vjeru, koristeći slobodno podjednaka prava, ima i podjednake obaveze, od kojih niko ne može biti oslobođen. Pored svega toga u mojoj očevskoj brizi za napredak moga naroda smatrao sam se prinuđenim da uvažim molbu mojih uvijek vjernih Ulcinjana – muslimana i oslobodim ih obaveze da u skladu sa zakonom daju svoju djecu u školu i od vojne obaveze, poklanjajući pažnju razlozima koje su mi naveli: oni za razliku od svih drugih mojih podanika žive isključivo od moreplovstva. Da je svaki odrasli Ulcinjanin uvijek na moru, isto kao i njihova djeca čim stanu na noge...“⁷⁸

Muslimane nije bilo lako uključiti u sastav novopriznate crnogorske države. Stanovnici Ulcinja stalno su iznalazili razloge samo da im djeca ne budu primljena u crnogorske škole. Knjaz je, da bi smirio situaciju, a prije svega da bi obezbijedio kontinuitet pomorske privrede ovog kraja, dozvolio da im djeca budu izuzeta od redovnog školovanja. Crnogorci nijesu imali iskusnih moreplovaca i školovanih kapetana. Novi kadar trebalo je upravo da bude obučen od strane muslimana koji će ostati u zemlji.

Uvjeravanja knjaza da će im djeca imati isto obrazovanje kao i do tada, nijesu ništa promijenila. Uzaludne su bile i izjave crnogorskog gospodara o poštovanju prava muslimana. Jednu od tih objava prenosimo:

„...Iseljenici muslimanski! Mnogi među vama zavedeni pogrješnim mišljenjem da će crnogorski zakon školski spriječiti vas u slobodnoj vašoj i nezavisnoj vjerozakonskoj nastavi, ostavili su svoja ognjišta za to da bi izbjegli taj zakon. No ja vam dam razumjeti da je taj zakon, mada jednako obavezuje svakoga od mojih podanika da šalje svoju djecu u školu, baš naročito za vas udešeno tako da je njim isključeno svako miješanje školskih vlasti u način vjerozakonske nastave...“⁷⁹

⁷⁸ Vaso Radović, *Ulcinj 1878–1914*, Matica crnogorska – Ogranak Ulcinj, 1997, str. 49–50.

⁷⁹ Nikola I Petrović Njegoš, *Govori*, Svetigora, Oktoih, Cetinje–Podgorica, 2009, str. 91, 92. (Govor iz 13. 7. 1881)

U martu 1879. godine, o obaveznom vojnom roku i iseljavanju podgoričkih muslimana od strane Ministarstva inostranih djela obaviješten je i ministar vojni, Ilija Plamenac. Engleski konzul Grin savjetovao je crnogorske vlasti da odlože ove mjere dok se ne utvrdi koje će državljanstvo muslimani uzeti, tursko ili crnogorsko.⁸⁰ Muslimansko stanovništvo, koje se sa oslobođenih crnogorskih teritorija selilo, dobilo je zajedničko ime muhadžiri ili muhadžeri – izbjeglice, iseljenici (arapski). Ovim seobama bili su obuhvaćeni svi slojevi muslimanskog življa, bez obzira na etničku i socijalnu strukturu. Ono što ih je sve, bez obzira na razlike, povezivalo, bila je zajednička religija – islam. Do Berlinskog kongresa, najviše muslimana naseljavalo je varoš Nikšića, bilo ih je dosta i u Podgorici, gde se pominje i veliko muslimansko groblje koje je nakon 1878. godine zapušteno⁸¹. Od ruralnih područja, najviše muslimana stanovalo je u Kolašinskim Poljima i Bihoru.⁸²

Krajem decembra 1880. godine, s područja Zete iselilo se 260 familija. Emigrirali su svi muslimani iz Golubovaca, Goričana, dok su se iz drugih sela spremali da to učine. Sljedeće godine došlo je do smirivanja situacije i neki su počeli da se vraćaju. Marko Miljanov Popović saopštio je izbjeglicama da se ne mogu vratiti, ako ne dovedu sve članove svojih porodica koji su prethodno otišli. Tražen im je i dokaz o ispisu iz osmanskog državljanstva. S Cetinja, s druge strane, govoreno im je da se slobodno vrate na svoju zemlju. To je bila dobro uigrana taktika centralne i lokalne vlasti. Njihova prava u zavičaju su osporavana, a ukoliko bi došlo do nekog diplomatskog incidenta, vlasti na Cetinju bi *kaznile* lokalnu upravu kao glavnog krivca. Muslimani koji su otišli i ostavili svoja imanja i kuće, pokušavali su da imovinom upravljaju sa strane teritorije. Napuštene muslimanske kuće ubrzo su naselile crnogorske porodice. Neki od iseljenika su naplaćivali kirije u Podgorici, a živjeli su u Skadru. Tako je Halil Mandić tražio 100 napoleona godišnje za svoju kuću u kojoj je stanovao kapetan Bogić Marković,

.....
⁸⁰ Ministarstvo inostranih djela vojvodi Iliji Plamencu, 22. 3. 1879, *Ministarstvo inostranih djela 1879–1915*, zbornik dokumenata, priredio Slavko Burzanović, CID, Podgorica, 2007, str. 23.

⁸¹ Ejup Mušović, *Crnogorski muhadžiri i njihova kretanja*, „Istorijski zapisi“, god. XXXIX (LIX), br. 1–2, Podgorica, 1986, str. 142.

⁸² *Isto*, str. 139–141.

okružni načelnik Podgorice. Crnogorske vlasti davale su imanja pod zakup, ali isključivo crnogorskim građanima. S tom praksom se počelo u Nikšiću, po zamisli vojvode Maša Vrbice, a potom i Podgorici. Prema naredbi Ministarstva inostranih djela Knjaževine Crne Gore, muslimani koji su htjeli da upravljaju svojim imanjima u Crnoj Gori morali su da postanu crnogorski državljani, ili da se sele. Spornu vojnu službu mogli su da otplate novcem, ili tzv. *nizamijom* (vojnicom). Nizamija je ubrzo postala značajan vid prihoda za državnu kasu. Iznos vojnice za 1886. godinu, za muslimanski bataljon od 372 vojnika, bio je 2.778,84 fforina.⁸³ Bilo je žalbi na nizamiju, kao i problema pri naplaćivanju. Ljeta 1890. godine Osmanskom poslanstvu žalili su se Asan Ibrahimović i Ahmet Islamov iz Zaljeva. Nizamiju je država naplaćivala od njihovog imanja, iako su oni odavno odselili iz Crne Gore. Naglasili su da se već 25 godina nalaze u Carigradu, da su turski podanici i da nemaju nikog od porodice u Knjaževini. Žalba je proslijeđena komandantu Ivu Novakoviću u Bar. U svom dopisu ministru Plamencu, komandant potvrđuje da su žalbenici dugo u inostranstvu, ali da su i dalje podanici crnogorske države.⁸⁴ Naredne godine, na komandanta Novakovića, žalio se i Jusuf Tufula iz Bara kojeg je knjaz zbog siromašnog stanja oslobodio od plaćanja nizamije. Novaković je navodno pronašao da ovaj musliman ima povećće imanje, za koje je tvrdio da nije njegovo. Tufula je zbog neplaćanja nizamije bio zatvoren i žalio se knjazu.⁸⁵ Na barskog komandanta, 1894. godine žalio se i Asan Serdarević zbog pokušaja naplate nizamije za brata koji nije još bio punoljetan. Pošto je odbio da plati Serdarević je izvrijeđan, psovan i zatvoren, a vrijeđana mu je i vjera. Priču ovog muslimana potvrdio je i svjedok koji je došao s njim u sud.⁸⁶ Novaković je naveo da je Serdarević remetio javni red i mir i da je sproveden u tamnicu. Komandant u pismu ministru vojnom ne spominje da je htio nezakonito da naplati nizamiju. Tvrdio je da je zamalo došlo do krvavog obračuna. jer su Serdareviću krenuli da po-

⁸³ E. Mušović, *n. čl.*, str. 75.

⁸⁴ Komandant Ivo Novaković ministru vojnom, 29. 7. 1890, *Ministarstvo Vojno 1879–1916*, zbornik dokumenata, priredio Slavko Burzanović, CID, Podgorica, 2010, str. 135.

⁸⁵ *Isto*, Jusuf Tufula knjazu, 5. 6. 1891, str. 136.

⁸⁶ *Isto*, Asen Serdarević i Husein Zaganjor ministru vojnom, mart 1894, str. 163–164.

mognu neki muhamedanci i da spriječe njegovo hapšenje. Novaković je tvrdio da je sve uradio da bi očuvao mir i sproveo zakon.⁸⁷

Postoji zanimljiv opis obrazovanja muslimanske djece. Vojvoda Mašo Vrbica obavještava podgoričkog komandira Derviš-bega Osmanagića o budućem obrazovanju muslimanske djece, kao i dužnosti odraslih muslimana prema crnogorskoj vojsci. U ovom dokumentu navodi se da će do obuke muslimanskog učitelja, Selima Bibezića, djecu podučavati Turčin iz Bara. Muslimani su slobodni da za predavanja vjeronauke mogu da odaberu kojeg god hodžu žele, i da će ga vlada plaćati. Naveo je da se obaveza služenja u vojsci mora ispuniti „da drugačije ne može biti“. U dokumentu se dalje kaže:

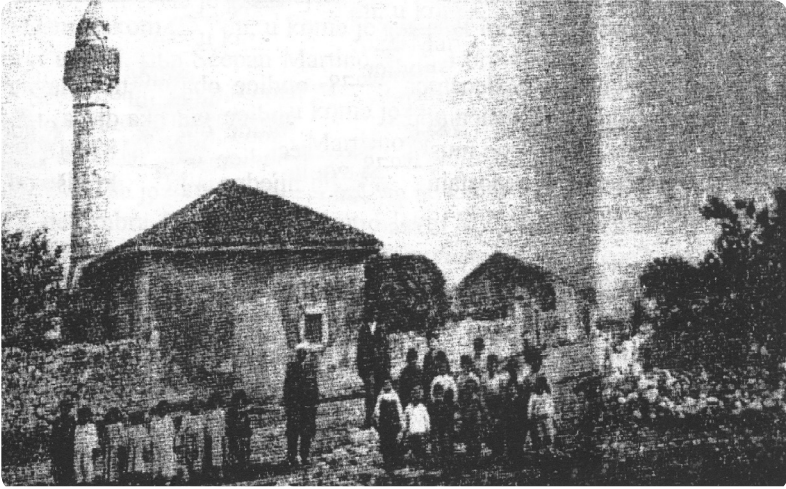
- „ – da će se djeca turska učiti isto kao hrišćanska osim za vjerozakonsku nauku, koja se ostavlja brigi hodže kojega vi izaberete za to;
- da Turci koji se upišu u vojsku neće nikada biti primorani obrnuti oružje na svojevjerce;
- da će im se fesovi ostaviti;
- da biljege naročite bez krste će imati;
- na barjak podgorički biti će samo ime Njegovog Veličanstva.“⁸⁸

Muslimanska djeca će pored svih pritisaka crnogorske vlasti i u narednom periodu obrazovanje najviše sticati u vjerskim školama - mektebima. Na kraju prve decenije XX vijeka u Crnoj Gori radiće 6 muslimanskih vjerskih škola sa 8 učitelja.⁸⁹ Mektebi su predstavljali škole sa izrazito religioznim karakterom. Početkom obrazovanja muslimana smatrao se njegov prvi ulazak u džamiju. Ovakvi tipovi škola postojali su u svim novooslobođenim krajevima koji su nakon 1878. godine pripali Crnoj Gori. Sredinom XIX vijeka osnivaju se i „svetovnije“ škole čiji je školski program počivao na zapadnoevropskom sistemu.

⁸⁷ Komandir Ivo Novaković ministru vojnom, *Ministarstvo Vojno 1879–1916*, zbornik dokumenata, priredio Slavko Burzanović, CID, Podgorica, 2010, str. 162.

⁸⁸ Vojvoda Mašo Vrbica izdaje objašnjenje komandiru podgoričkom Osmanagiću u vezi formiranja vojske..., dok. br. 68, od 1. 12. 1880, *Isprave crnogorskih sudova, 1879–1899*, prikupio i priredio Nikola P. Rajković, CID, Podgorica, 1998, str. 62–63.

⁸⁹ Š. Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore...*, n. dj., str. 185.

Muslimanska djeca s učiteljem ispred Hadži Ismailove džamije u Nikšiću, krajem XIX vijeka⁹⁰

Ove institucije imale su stepen nižih gimnazija i nazivale su se ruždije.⁹¹ Međutim, religiozni karakter je i u narednim decenijima ostao najvažniji u obrazovanju muslimana. Razlog pružanja otpora prema državnim školama i crnogorskom obrazovanju bio je strah muslimana od asimilacije od strane novih vlasti.

Knjaževina Crna Gora je za ono vrijeme pokazivala znatnu vjersku toleranciju prema muslimanskom življu i njihovim običajima. Prvi muftija muslimana Crne Gore postao je Hadži Salih efendi Huli, Skadranin koji je služio u Ulcinju. Knjaz Nikola mu je odobrio da muslimanskim vjernicima sudi po šerijatu. U Knjaževini Crnoj Gori, nakon Berlinskog kongresa formirana su i tri kadiluka u Podgorici, Baru i Ulcinju. U prvoj deceniji XX vijeka islamskom sveštenstvu je određena i plata koju su primali od države. Na taj način su potpuno izjednačeni u pravima sa pravoslavnim i katoličkim klerom.⁹² Religiozna tolerancija crnogorskih vlasti u tom vremenu je

⁹⁰ Preuzeto iz: Slobodan Drobnjak, Sait Š. Šabotić, *Muslimansko/bošnjačko stanovništvo onogoškog-nikšićkog kraja 1477–2003*, Almanah, Podgorica, 2005, str. 310.

⁹¹ Ruždije su bile muslimanske srednje škole u rangu nižih gimnazija. Njihov program rada oslanjao se na evropski školski sistem toga doba.

⁹² Š. Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore...*, n. dj., str. 125.

i od strane nekih islamskih sveštenika bila prepoznata kao jedna od najvećih u Evropi.⁹³

Osmansko poslanstvo pokušavalo je da utiče na rješavanje problema nastalih oko naplaćivanja vojnice onim muslimanima koji nijesu bili crnogorski građani. Ministarstvu inostranih djela upućena je žalba u vezi slučaja Islama Šefkije koji je emigrirao iz Ulcinja, a upisan je kao crnogorski podanik, i koji je morao da plaća porez za vojsku. Poslanstvo je dokazivalo da je Šefkija turski građanin i da se kao takav oslobodi plaćanja ovog poreza.⁹⁴

Muslimani su bili spremni da plaćaju nizamiju samo da ne idu u crnogorsku vojsku. O tome svjedoči i podatak o broju njihovih vojnika u pet bataljona: ulcinjskom, mrkojevićkom, krajinskom, podgoričkom i u polubataljonu barskom. U ovim bataljonima bilo je svega 29 muslimana. U podoficirskoj školi bila su samo četiri učenika muslimanske vjeroispovijesti. Prema podacima od 17. jula 1896. godine, u crnogorskoj vojsci služila su samo 33 muslimana.⁹⁵ Prema nekim izvorima, ukupni prihodi od naplaćene nizamije do 1909. godine iznosili su milion kruna, u prosjeku godišnje po 30 hiljada kruna.⁹⁶

Veliki broj muslimanskih familija, zatečenih nastalom situacijom, osiromašio je. U dokumentima Ministarstva Vojnog iz 1880. godine pominje se davanje pomoći u žitu muslimanima Goričana, Berislavaca i Golubovaca. Na spisku iz ta tri sela je bio 21 „Turčin“, kojem je crnogorska Vlada obezbijedila pomoć u hrani.⁹⁷ Ministar vojni, vojvoda Ilija Plamenac, tražio je da se pomoć obezbijedi za najsiromašnije porodice.⁹⁸ Teška situacija i stalno siromašenje muslimana usloveli su

⁹³ Zvezdan Folić, *Istorija muslimana Crne Gore 1455–1918*, Matica muslimanska, Podgorica, 2013, str. 268.

⁹⁴ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 14, vojvoda S. Popović Ministarstvu inostranih djela, 15. 1. 1885.

⁹⁵ Izvještaj o broju vojnika muhamedanaca u stajaćoj vojsci i podoficirskoj školi, 17. 7. 1896, *Ministarstvo Vojno 1879–1916, n. dj.*, str. 174.

⁹⁶ Š. Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore..., n. dj.*, str. 127.

⁹⁷ *Isto*, Spisak za izdavanje pomoći muslimanima iz Zete, 25. 1. 1880, str. 31.

⁹⁸ *Isto*, Ministar Plamenac kapetanu Popoviću o davanju pomoći muslimanima u Zeti, str. 32.

stalne migracije i sa područja Zete. U selima ovog kraja, koja su imala većinsko muslimansko stanovništvo, 1896. godine bilo je 17 bratstava u 62 kuće. Najveći broj muslimanskih porodica se već bio iselio.⁹⁹

Crnogorska državna politika eksproprijacije muslimanske imovine se nastavljala. Osmansko poslanstvo je na sve načine pokušavalo obezbijediti prava muslimana u Crnoj Gori koja im je garantovao Berlinski ugovor. O tome svjedoči i dopis vojvode Đura Cerovića koji je crnogorske vlasti upozorio na rad i uticaj koji osmanski poslanik ima među muhadžirima. Kupovina turskih imanja bila je zabranjena. Ali, to ne znači da crnogorske vlasti nijesu od muslimana tajno otkupljivale zemlju po niskim cijenama. Cerović pominje da je dobio ponudu od Aska Ibričića koji želi da proda svoje i sinovljevo imanje. Upozoravao je vlasti na Cetinju da ovi otkupi mogu dovesti do velikih problema. Strahovao je da se ne sazna da se to radi u dogovoru sa Državnim savjetom, kad je strogo zabranjeno da se muhadžirska imovina otkupljuje. Navodi da je osmanski poslanik veoma aktivan među muslimanima.¹⁰⁰

Crnogorska vlast namjeravala je da na imanja odbjeglih muslimana naseli crnogorske porodice. Na taj način bi te krajeve čvršće vezala za Crnu Goru, a riješila bi i slučaj velikog broja crnogorskih stanovnika koji su živjeli u siromaštvu. Površina obradive zemlje u Podgorici, ne računajući Zetu, iznosila je 739 rala oranice i nešto livada i vinograda. Kapetan Krsto Lainović tvrdio je da ima još 100 rala koja nijesu uračunata. Prema izjavi muslimana Bećira Bešlića, u Momišićima i Krušnoj glavici bilo je 248 rala turske zemlje.¹⁰¹ Od kad je podgorički kraj pripojen Crnoj Gori, Zetska ravnica naseljavana je crnogorskim porodicama. Velika migracija na ovo područje izazvala je probleme između muhadžira i doseljenika. Kapetan Jovan Lazović 1894. godine ministru inostranih djela javlja da se muslimani iz Zete, koji su nakon oslobođenja izbjegli i naselili se u selima Mataguži, Vranj i Vladne ne smiju

⁹⁹ Isto, str. 123.

¹⁰⁰ Vojvoda Đuro Cerović, Državnom savjetu, 10. 9. 1882, *Državni savjet Knjaževine/ Kraljevine Crne Gore 1879–1915*, dokumenti, priredili Branislav Kovačević, Živko M. Andrijašević, DACG, Cetinje, 2001, str. 27–28.

¹⁰¹ Mihailo Vučinić, ministru Plamencu, 23. 1. 1880, *Ministarstvo Vojno 1879–1916, n. dj.*, str. 28.

vratiti na svoja imanja. Lazović je bio mišljenja da situaciju treba iskoristiti i ne dozvoliti im da se vrate na svoja imanja. Predlagao je da se ove površine daju crnogorskim siromasima, a vlasnicima da se daje dio od roda koji bi crnogorski nadničari dobili s njihove zemlje. Egzistencijalni problem velikog broja porodica bio bi riješen, a zemlju koja je već duže vrijeme stajala neobrađena – preuzeli bi crnogorski doseljenici.¹⁰²

Ponos i vjerski fanatizam bili su razlozi zbog kojih su se mnogi muhadžiri iseljavali i zauvijek napuštali rodni kraj. Vojvoda Mašo Vrbica piše knjazu Nikoli da se podgorički muslimani „nerado razdvajaju sa ognjištem, ali kada je to za vjeru – veselo idu...“.¹⁰³ Ministar unutrašnjih djela Vrbica se, u telegramu od 16. decembra 1880. godine, žali knjazu na iseljavanje podgoričkih muslimana, govoreći da su se tih dana odselila bratstva Lekića i Mandića. Predlagao je crnogorskoj vladi da popusti po pitanju upisivanja muslimana u državne škole i služenja vojnog roka. Kaže da su sva ubjeđivanja muslimana da je služenje vojske potpuno normalno u svakoj državi bila uzaludna, kao tvrdnje da ih je knjaz oslobodio borbe protiv svojih jednovjeraca. Vrbica je polagao nade u Halid-bega i Derviš-pašu koji su radili na tome da spriječe dalju selidbu podgoričkih muslimana.¹⁰⁴ Vojvoda Vrbica javljao je o dolasku Derviš-paše iz Skadra u Tuzi. Paša je namjeravao da izbjegle podgoričke muslimane naseli u Tuzima, gdje će im osmanska vlast izgraditi kuće i podignuti varoš.¹⁰⁵

Knjaz je pokušavao da zadrži muslimane u Crnoj Gori, garantujući im sva prava data na Berlinskom kongresu. Pozivao ih je da u zajednici s Crnogorcima rade na napretku svoje nove otadžbine. U govoru koji je održao „iseljenim muslimanima crnogorskim“ knjaz Nikola ih je amnestirao od svake krivice počinjene u ratu. Dio te objave prenosimo:

---

¹⁰² J. Lazović ministru G. Vukoviću, *Ministarstvo inostranih djela 1879–1915, n. dj.*, str. 214.

¹⁰³ E. Mušović, *n. čl.*, str. 146.

¹⁰⁴ Vojvoda Mašo Vrbica, min. unutr. djela knjazu Nikoli u vezi iseljavanja muslimanskog stanovništva, 16. 12. 1880, *Ministarstvo inostranih djela 1879–1915, n. dj.*, str. 62.

¹⁰⁵ Vojvoda M. Vrbica knjazu Nikoli Prvom o planovima da se u Tuzima nasele iseljeni podgorički muslimani, 17. 12. 1880; *Isto*, str. 63.

„...Našim proglasom od 18. novembra 1880. upravljanim na naše podanike muslimanske u prisajedinjenim krajevima, mi smo udijelili punu i cjelokupnu amnestiju svim onim među njima, koji su bili kompromitovani ili su bili okrivljeni zarad zločina političkih, veleizdajstva i dosluha sa neprijateljem. Kad smo izdali pomilovanje, mi smo ga izdali u svom obimu, i mnogi od onih, na kojima je ležao teret teških krivica, koristili su se našom milošću suverenskom i već su se mirno povratili na svoja ognjišta...“¹⁰⁶

Nakon dobijenog međunarodnog priznanja Knjaževina Crna Gora i Osmansko Carstvo trebalo je da sprovedu odluke iz Berlina i utvrde međudržavne granice. Osmanski komesari su, u ime Porte, insistirali da se emigrantima garantuju prava data 30. članom Berlinskog ugovora. Pomenuli su da je i knjaz Nikola prilikom posjete Carigradu potvrdio da će se sva prava muslimana poštovati. Komesari su izložili prijedlog u pet tačaka kojim bi to bilo sprovedeno. Traženo je da se emigrantima omogući slobodno upravljanje imovinom, kao i sloboda da odrede lica koja će u njihovo ime upravljati imanjima, bez obzira da li su crnogorski podanici. Zahtijevali su da vlasnici imanja mogu da mijenjaju zakupce na svojoj zemlji kad to poželevu. Trebalo je da im se isplate zaostali dohoci i da se njihove kuće u kojima su boravile crnogorske porodice oslobode. Predloženo je i formiranje mješovite komisije koja će razmatrati potraživanja emigranata čije su nepokretnosti oštećene. Izrazili su nade da će crnogorski knjaz prihvatiti predlog i isti potvrditi komisiji. Potpisnici ovog prijedloga bili su maršal Mustafa, divizijski generali Tahir i Ismail i pukovnik Bedri. Dokument je sastavljen i potpisan u Tuzima 6/18. septembra 1883. godine.¹⁰⁷

Crnogorski komesari su na naređenje vlasti s Cetinja pozitivno odgovorili na ovaj prijedlog i prihvatili sve tražene zahtjeve. Potvrda traženih zahtjeva turskih komesara potpisana je 8/20. septembra 1883. godine.¹⁰⁸ Međutim, crnogorske vlasti nijesu imale namjeru da ove

¹⁰⁶ N. I Petrović Njegoš, *n. dj.*, str. 90.

¹⁰⁷ Zahtjevi turskih komesara za uspostavljanje crnogorsko turske granice u korist muslimanskih emigranata, 6/18. 9. 1883, *Ministarstvo finansija 1879–1915*, zbornik dokumenata, priredio Slavko Burzanović, CID, Podgorica, 2005, str. 84.

¹⁰⁸ *Isto*, Izjava crnogorskih komesara o pravima koje crnogorska vlada priznaje muslimanskim emigrantima, 8/20. 9. 1883, str. 85.

odluke sprovedu u djelo. Potpisivanje ovog ugovora bilo je dio politike odugovlačenja kojom je crnogorska vlada namjeravala da ostvari nacionalizaciju imovine odbjeglih muslimana. Bez obzira na dogovor između osmanskih i crnogorskih predstavnika, emigrantima će vlasti, kroz lokalne i oblasne uprave, stvarati stalne probleme. U dužem periodu mnoge izbjeglice biće prinuđene da svoja ognjišta napuste prodajući ih u bescijenje.

Osmansko poslanstvo je radilo koliko je god bilo u mogućnosti da olakša položaj muslimanskog stanovništva u Crnoj Gori. Dževad-paša je par mjeseci nakon preuzimanja položaja bio u pratnji delegacije knjaza Nikole koja je išla u obilazak „istočnih i sjevernih krajeva Crne Gore“. Ova delegacije je obišla djelove Podgorice i Zetu. O tome je *Glas Crnogorca* zabilježio sljedeće:

„Gospodar je sa svojom pratnjom prošao kroz varoš praćen oduševljenim usklikima naroda... No što se malo pod šatorom odmorio Gospodar je primao razne deputacije iz mjesta i okoline, koje su dolazile da mu se poklone: među ostalijema blagovolio je milostivo primiti i odlikovati i građanskoga guvernera Tuzi Šaban-bega, koji je došao da mu podvorenje učini. Na večer je bila svečana večera na sred polja. Gospodar je tom prilikom popio prvo u slavu Božiju, a za tijem u zdravlje Sultana njegovoga dobrog susjeda. Prisutni zastupnik otomanski Dževad efendija je blagodario je na zdravici i odzdravio zdravicom u zdravlje Njegovog Visočanstva Knjaza...“¹⁰⁹

S obzirom na politiku crnogorskih vlasti, kojima je cilj bio da onemogućće ostvarivanje prava i povratka muslimana na svoju zemlju, postavlja se pitanje koliko su uopšte osmanski poslanici mogli biti upućeni u stvarno stanje? Na osnovu novinske objave iz „Glasa Crnogorca“ djeluje kao da je doček u Podgorici i Zeti bio unaprijed do detalja isplaniran. Vidimo da se najviše govori o „oduševljenju naroda“, gozbi i dodjeli ordena Šaban begu „koji je došao da mu“ (knjazu Nikoli) „podvorenje učini“. Nigdje se ne pominje primanje običnih ljudi, seljaka muslimana koje bi najbolje opisalo situaciju u kojoj su se nalazili.

¹⁰⁹ „Glas Crnogorca“, br. 20, Cetinje, 13. maj 1884, str. 3.

„Glas Crnogorca“ o pratnji osmanskog poslanika Dževad-paše u knjaževoj delegaciji pri posjeti Podgorici i Zeti¹¹⁰

O „ispunjavanju“ prava muslimana knjaževska vlada se i dogovarala sa Osmanskim poslanstvom na Cetinju. Dogovoren je i potpisan sporazum od 8 članova. Sporazum prenosimo u cjelosti:

Član 1. *Jedna mješovita Tursko-crnogorska komisija biće pozvana da ispita sva potraživanja s teritorija ustupljenih Knjaževini i da se dođe do nužnog rješenja shodno sporazumu u Tuzima i propisima koji služe kao dopuna ovog akta.*

Član 2. *Komisija je sastavljena od dva člana, turskog i crnogorskog, i rad će početi u Podgorici.*

Član 3. *Odluke komisije imaće izvršnu moć i biće primljene zajedničkom saglasnošću.*

Član 4. *Delegati na mješovitoj komisiji imaće brigu da ispitaju na licu mjesta uslove po kojima se činio zakup prije zauzeća zemalja, i da primoraju stare naseljenike da im se potčinjavaju u svim tačkama.*

¹¹⁰ „Glas Crnogorca“, br. 19, Cetinje, 6. maj 1884, str. 4.

Član 5. *Naseljenici nastanjeni na tim zemljama imaće na njima obaveze kao i stari naseljenici.*

Član 6. *Pogodbe zakupa za određeno vrijeme zaključene između sopstvenika i naseljenika, nastanjenih poslije zauzeća, smatraće se važećim u slučaju kad bi odgovarali obavezama što se tiče arende o uslovima, koje zahtijeva član 4. i član 5. Sopstvenici mogu uzeti njihova prava na njihova nepokretna dobra, nadoknađujući naseljenicima troškove obrade i izgradnje koju su mogli izvršiti.*

Član 7. *Crnogorski sudovi biće jedini nadležni za sva pitanja dugova između turskih podanika emigranata ili onih koji žive u Knjaževini i crnogorskih podanika. Zainteresovani mogu podnijeti žalbu uručenih presuda, legalnim putevima.*

Član 8. *Turskim emigrantskim dužnicima će se poslije uzetih informacija o njihovom prebivalištu dati rokovi dovoljni da se pojave na licu mjesta. Poslije isteka roka sudstvo će pratiti svoj pravac, ali prodaja nekretnine na licitaciji koju bi dužnik prisutan ili odsutan mogao imati, neće se vršiti ukoliko bi on imao da se oduži ili da sam proda svoja dobra u roku koji sud odredi.*

Sporazum nastao na Cetinju potpisali su 2/14. jula 1884. godine vojvoda Stanko Radonjić, ministar inostranih djela, i osmanski poslanik na Cetinju, Dževad-paša.¹¹¹

Mješovita komisija koja je trebalo da riješi pitanja dugova između muhadžira i crnogorskih podanika, prekinula je svoj rad ne mogavši da izvrši dati zadatak. Prema saznanjima, juna 1885. godine crnogorski komesari tražili su da emigranti koji u roku od dva mjeseca ne bi isplatili dugove, moraju uz prisustvo turskog komesara javno da prodaju svoje imanje da bi isplatili povjerioce.¹¹²

Komisija je imala probleme. Deges efendija, turski komesar, tražio je pismeno uvjerenje od Tomaša Vukotića da muhadžerime pri povratku

¹¹¹ Sporazum između crnogorske vlade i Turskog poslanstva na Cetinju o pravima muslimanskih emigranata, 2/14. 7. 1884, *Ministarstvo inostranih djela 1879–1915, n. dj.*, str. 97.

¹¹² *Isto*, *Ministarstvo inostranih djela Tomašu Vukotiću*, 8. 6. 1885, str. 105.

na imanja niko neće uznemiravati. Vukotić se povodom toga obratio ministru inostranih djela, vojvodi Radonjiću, da mu to odobri. Prenio je i prijjetnje Dages efendije da izmirenja dugova neće biti dok se emigrantima ne odobri prodaja imanja bez ograničenja.¹¹³

Sukobi Crnogoraca i muslimana bili su obilježje perioda nakon Berlin-skog kongresa i priznanja suvereniteta Knjaževine Crne Gore. O tome govori korespondencija Osmanskog poslanstva i crnogorskih vlasti. Poslanstvo je insistiralo da se nadoknadi šteta turskom podaniku Lumanoviću. Na Albanskoj glavici sukobili su se Crnogorci i turski podanici, pri čemu je Lumanoviću ukradeno stado brava. Poslanstvo je tražilo da crnogorska vlast nadoknadi štetu ovom muslimanu. Vukotić je predlagao ministru Radonjiću da ne dogovara ništa dok se ne isplati šteta koja je napravljena crnogorskim podanicima u ovom okršaju.¹¹⁴

Komisija je u toku svog rada uspjela da riješi neke sporove. Tako je Omeru Kataniću dat prihod za kuću od 16 lakata koja je uništena od strane crnogorske vojske. Isplaćeno mu je 30 talira. Ahmetu Selmanovom plaćeno je 20 talira na ime dohotka za pet godina, na šest rala zemlje koje je crnogorski gospodar darovao Piperima. Ovi muslimani bili su stanovnici Spuža.¹¹⁵ Medo Bećirović iz Spuža takođe je dobio za oštećenu kuću 30 talira i cvancika.¹¹⁶ Za ostatke kuće Murat efendije Mandića na kojima je napravljen državni magacin na Plavnici plaćeno je 20 fijorina.¹¹⁷

Komesar Vuković pisao je i o sporu muhadžira Ali Hadrovića i odre] enog Vasojevića, kojem je muhadžir bio dužan 800 groša. Vasojević je, na ime duga, preuzeo vinograd ovog emigranta, a to mu je presudom potvrdio i Podgorički sud. Osmansko poslanstvo tražilo je da se Hadroviću vrati vinograd.¹¹⁸ Vinograd je bio dat za dug, koji je vlasnik morao da vrati. Jedino je u tom slučaju mogao povratiti vinograd.¹¹⁹

¹¹³ *Isto*, Komesar Tomaš Vukotić ministru S. Radonjiću, jul 1885, str. 105–106.

¹¹⁴ DACG, MID, 1885, f.15, br. dok. 31, Tomaš Vukotić PG, ministru Radonjiću, 22. 1. 1885.

¹¹⁵ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 30, Tomaš Vukotić, ministru Radonjiću, 22. 1. 1885.

¹¹⁶ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 153, Tomaš Vukotić, ministru Radonjiću, 19. 2. 1885.

¹¹⁷ DACG, MID, 1886, f. 15, br. dok. 63, Tomaš Vukotić, ministru Radonjiću, 28. 1. 1885.

¹¹⁸ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 305, Tomaš Vukotić, ministru Radonjiću, 1. 6. 1885.

¹¹⁹ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 314, Tomaš Vukotić, ministru Radonjiću, 3. 6. 1885.

Pored svih rasprava i sporova dviju strana, crnogorski predstavnik u mješovitoj komisiji za rješenja pitanja muhadžira, Tomaš Vukotić je, od strane Osmanskog poslanstva, odlikovan za zasluge u radu.¹²⁰

Ministarstvo inostranih djela pisalo je u martu 1885. godine, osman-skom poslaniku Dževad-paši žaleći se na rad mješovite komisije u vezi sređivanja uzajamnih dugova muhadžira i crnogorskih podanika. U pismu se kaže da je crnogorska vlada naišla na probleme od strane turskog komesara u komisiji. Uzaludna su bila sva popuštanja kojim je knjaževska vlada pokušavala da izađe u susret njegovim zahtjevima. Crnogorske vlasti morale su dva puta da prekinu rad komisije dok se ne zaključi sporazum plaćanja dugova. Koliko se situacija zakomplikovala govori i podatak da je knjaz lično morao da interveniše. Žalili su se da turski poslanik nije ispunio obećanja da će ovaj problem biti riješen. Tražili su da carska vlada odredi rok završetka rada komisije. Na kraju, knjaževske vlasti izražavaju veliko poštovanje prema osman-skom poslaniku u nadi da će se ovo pitanje riješiti.¹²¹

Osmansko poslanstvo saopštilo je Ministarstvu inostranih djela da je mješovita komisija počela rad na uređivanju dugova Crnogoraca i emigranata. Turski komesar Dages pisao je, avgusta 1885. godine, da će mnogi emigranti koji su nekad bili imućni morati da se obrate za povraćaj dugova svojim zemljacima. Žalio se na odluke crnogorskih vlasti prema kojima nije bilo dozvoljeno da se plaća više od 5–10 reala za dunum¹²² emigrantske zemlje u blizini sela. Niska cijena određena je i za baštine u blizini varoši i iznosila je 10–20 reala po dunumu. Naveo je da je stanovnicima stare Crne Gore zabranjena dalja kupovina, iako su već kupili i po 40 dunuma u prisajedinjenim teritorijama. Seljaci i zemljoradnici neće moći kupiti više od 20 dunuma. Tvrdio je da će ove mjere pogoditi i emigrante i muslimane koji su ostali na

¹²⁰ DACG, MID, 1885, f. 16, br. dok. 534, Koncept akta Turskog poslanstva, Ministarstvu inostranih djela, 2. 10. 1885.

¹²¹ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 197, Ministarstvo inostranih djela. Dževad paši, turskom poslaniku, 14. 3. 1885; Tursko poslanstvo dostavlja crnogorskom ministarstvu inostranih djela kopiju izvještaja turskog komesara u komisiji za rješenje muhadžirskih pitanja, 9. 8. 1885, *Ministarstvo inostranih djela 1879–1915, n. dj.*, str. 106.

¹²² *Dunum* ili *dulum* predstavlja staru mjernu jedinicu korišćenu u Osmanskom Carstvu. Jedan dunum/dulum iznosi 1000 m².

imanjima, jer će njihove zemlje biti prodane za male pare. Pominjao je teško stanje emigranata iz Nikšića i Spuža koji su po bagatelnim cijinama prodali svoju starevinu. Dovedeni su do toga da zemlju koja je po kvalitetu mnogo bolja od dobre zemlje u Crmnici, Dobrskom selu, Komanima, Zagarču, Bjelopavlicima – prodaju za 10 reala. Površine zemlje u Kurilu, Bijelom Polju, Berislavcima, Golubovcima, kao i one blizu varoši kao što su Ljubović, Gorica, Doljani, prodavane su za 30 reala¹²³. Realna cijena zemlje tog kvaliteta prodavala se od 500 do 3000 pijastera¹²⁴ za dunum. Govorio je da crnogorske vlasti rade sve da omoguće kupovinu velikih površina zemlje od strane zakupaca.¹²⁵

Osmansko poslanstvo pokušavalo je da riješi i pitanje neplaćenog poreza crnogorskoj državi, na imanja muhadžira koji su se nalazili u Skadru. Naređeno je da se taj dug otplati sa zemlje koje turski podanici obrađuju u crnogorskoj teritoriji.¹²⁶

Koliko su osiromašeni emigranti govori i podatak koji šalje vojvoda Šako Petrović iz Nikšića, Ministarstvu inostranih djela. Osmansko poslanstvo tražilo je isplatu dohotka s imanja Hafiza Salima Musića. Ovi dohoci su bili toliko mali da su molili lokalnu upravu Nikšića da ih pošalje, jer vlasnik nema mogućnosti da po njih dođe. Verbalna nota Osmanskog poslanstva je ispunjena, i Musiću je poslat dohodak s njegove zemlje.¹²⁷

Saradnja knjaževske vlade i Osmanskog poslanstva ipak se nastavljala. Kao značajan prilog tome možemo pomenuti i ugovor između knjaževske vlade i Turske legacije, koji se tiče uređivanja dugova između crnogorskih i turskih podanika. Ovaj sporazum ima 8 članova, koji glase:

.....
¹²³ Real je srebrni novac koji je, kao novčana jedinica, prvi put počeo da se koristi na području današnje Španije u XIV vijeku.

¹²⁴ *Pijaster* je evropski naziv za osmansku novčanu jedinicu *kuruš*, koja je postala valuta Osmanskog Carstva krajem XVII vijeka.

¹²⁵ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 170, Verbalna nota Turskog poslanstva, Ministarstvu inostranih djela, 27. 2. 1885.

¹²⁶ DACG, MID, 1885, f. 16, br. dok. 395, Šako Petrović iz Nikšića, Ministarstvu inostranih djela, 15. 7. 1885.

¹²⁷ DACG, MID, 1885, br. dok. 401, Tursko poslanstvo, Ministarstvu inostranih djela, 17. 7. 1885.

1. Prvi član govori o tome da je poslat spisak crnogorskih povjerilaca skadarskom guverneru koji će naložiti emigrantima koji su dužni da plate svoje dugove;
2. Oni emigranti koji nijesu u stanju da u određenom roku isplate svoje dugove moraće da izađu pred mješovitom komisijom u Podgorici, gdje će se izvršiti prodaja na licitaciji njihove imovine;
3. Na licitaciji će i turski podanici moći da učestvuju kao i crnogorski;
4. Potpuna sloboda ostaviće se povjeriocima i dužnicima koji mogu da se normalno dogovore, na prijateljski način, a u tome će pomoći i pomenuta komisija;
5. Komisija neće moći prodati nekretnine emigranata onda kada ne bude utvrđen ugovor između povjerioca i dužnika;
6. U slučaju kad bi kupac bio turski podanik, on bi imao ista prava kao i emigranti;
7. Komisija će uzeti u obzir slučaj kada emigranti budu i povjerioci i postupiće u isto doba na uređenju sličnih sporova;
8. Isto će se postupiti i ako ima crnogorskih podanika koji su povjerioci i dužnici.

*Sporazum je potpisao na Cetinju otpravnik poslova Turskog poslanstva Šedid decembra 1884. godine. Ministar inostranih djela vojvoda Stanko Radonjić potvrdio je ovaj ugovor u junu 1885. godine.*¹²⁸

Pored svih problema, situacija u Podgorici će se pokazati kao drugačija u odnosu na Kolašin, Nikšić ili Spuž. Podgorički muslimani, posebno oni iz urbanih djelova podgoričkog kraja, u velikom broju će se zadržati na svojim ognjištima. Krajem XIX vijeka značajan broj istaknutih muslimana ovog kraja, postaće poštovani građani, bliski crnogorskom dvoru.¹²⁹ Primjera radi, 1881. godine je samo u Podgorici bilo 320 dućana. Dio ovih trgovina bile su napuštene nakon ulaska crnogorske

¹²⁸ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 299/a, Koncept akta knjaževske vlade i Turske legacije za uređivanje dugova emigranata i crnogorskih podanika, 5–17. 6. 1885.

¹²⁹ Š. Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore...*, n. dj., str. 134.

vojske u varoš. Međutim, aktivno je bilo 129 radnji.¹³⁰ Prema podacima, ukupan broj trgovačkih radnji u Crnoj Gori iznosio je 705, od čega je 179 objekata bilo u stranom vlasništvu. Više od polovine ovih radnji bilo je u novooslobođenim krajevima i varošima.¹³¹ Varoški muslimani bili su ljudi s velikim zanatskim i trgovačkim iskustvom, koje Crnogorci nijesu posjedovali. Samim tim, potpuno je razumljivo koliki je značaj za ekonomsku budućnost Knjaževine predstavljalo za-državanje tih ljudi u zemlji.

Korespondencija Osmanskog poslanstva i crnogorskih organa bavila se i pitanjima stanovnika ulcinjskog kraja. Vojvoda Simo Popović iz Ulcinja, pisao je ministru inostranih djela Stanku Radonjiću o slučaju lica koja su napustila grad, tvrdeći da su turski podanici. Naveo je da je Turska legacija pogrešno obaviještena o slučaju Selima i njegova tri brata. Selim je bio pisar u turskom sudu u Skadru. Nekoliko godina ranije s majkom i braćom napustio je Ulcinj i otišao u Skadar. Tvrдио je da su braća i on podanici Turske. Popović je rekao da Selim jeste turski podanik, ali ne i njegova tri brata, koji su bili u gradu kad je zauzet od Crnogoraca, nakon čega su postali crnogorski podanici. Selim nije morao nikad da plaća nizamiju, ali su njegova braća plaćala, što je dokaz da su bili crnogorski građani. Čak i da su ovi ljudi prije tri godine otišli iz grada, nijesu tačne tvrdnje Turske legacije da su oni turski podanici. Period koji se pominje je godinu i po dana po crnogorskom zauzeću Ulcinja, što Selimovu braću čini crnogorskim građanima. Popoviću je poznato da oni često idu u Skadar poslom i kod brata. Kaže da kuću nijesu dali pod kiriju, već da neko od njih stalno tamo boravi. Tvrдио je da oni upravljaju svojim imanjem iz Ulcinja i da redovno plaćaju nizamiju. Selim se žalio Osmanskom poslanstvu jer je pop Deretić smješten u njegovu kuću. Njegova braća su vlasnici broda i u dokumentima o kupovini piše da su crnogorski građani. Na brodu su imali istaknutu crnogorsku zastavu. Skora promjena zastave navodi vojvodu Popovića da oni žele da pređu na teritoriju Osmanskog Carstva. Prvo moraju da dobiju zakonsko rješenje pa tek onda

¹³⁰ Kapetan Luka Nenezić, ministru unutrašnjih djela vojvodi Mašu Vrbici, DACG, MUD, f. 20, br. 497, 18. 3. 1881.

¹³¹ Branislav Marović, *Ekonomska istorija Crne Gore*, CID, Podgorica, 2006, str. 366–367.

da mijenjaju podanstvo i zastavu na brodu. Jedan od braće, Islam-beg, isplovio je s crnogorskom zastavom, a po ulasku u Drač istakao je tursku. Popović je naveo da je on time prekršio zakon.¹³²

Problemi oko rješavanja pitanja turskih podanika u Crnoj Gori nastavili su se i 1886. godine. U aprilu, verbalnom notom Osmansko poslanstvo obratilo se Ministarstvu inostranih poslova zbog pitanja ulcinjskih emigranata. Protestvovali su zbog deklaracija koje je crnogorska vlada izdavala, a koje su se kosile sa članom 30. Berlinskog ugovora. Prema deklaraciji muhadžiri su morali da u roku od mjesec dana, suprotno dogovoru mješovite komisije iz 1885. godine, prodaju svoja imanja.¹³³ Ako to ne urade u zadatom roku, predaće imovinu lokalnim vlastima da je one prodaju. Iz poslanstva su govorili da kakve god Crna Gora imala zahtjeve, da ni to, ni njeni zakoni, ne mogu ići protiv slova ugovora donijetog u Berlinu. Deklaracija izdata 13. jula 1881, ne može da se uzme u razmatranje, ako se uzmu u obzir izjave vojvode Maša Vrbice od 18/30. jula iste godine. Tad su emigranti pozvani da se vrate na ognjišta. Vrbica je, po riječima ljudi iz Osmanskog poslanstva, rekao da će rok oko sporazumijevanja biti 6 mjeseci. Proklamaciju smatraju fakultativnom, a kao relevantan – navode sporazum Porte i crnogorske vlade. Osim obaveza prema Ugovoru, knjaževska vlada obavezala se i Carskoj vladi u Carigradu da ni na koji način –ni zadatim rokom, ni ograničavajućim mjerama – neće spriječavati, kretanje, iseljavanje ili useljavanje muslimana, a koje je tim ugovorom obezbijeđeno. Smatraju da treba da im se obezbijedi potpuna sloboda, kako onima koji su otišli, tako i onima koji žele zemlju da daju pod arendu, ili za one koji bi da iz emigracije upravljaju svojim imanjima.¹³⁴

Osmansko poslanstvo rješavalo je i međusobne sporove muslimana. Ministarstvu unutrašnjih djela prosljedili su žalbu Kasima Jusufova, emigranta iz Ulcinja, koji se žalio na brata Bećira koji je postao crno-

.....
¹³² DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 224, Vojvoda Simo Popović, vojvodi Stanku Radonjiću, 4. 4.1885.

¹³³ Mješovita komisija je te godine prekinula rad. S crnogorske strane dat je rok od dva mjeseca da muslimani prodaju svoja imanja.

¹³⁴ Verbalna nota Turskog poslanstva ministarstvu inostranih djela, 29. 4.1886, *Ministarstvo inostranih djela 1879–1915, n. dj.*, str. 115.

gorski građanin, i dvije godine mu nije dao dohodak sa 73 korijena maslina koje su naslijedili od majke. Vojvoda Simo Popović iz Ulcinja tražio je da se slučaj ispita i riješi.¹³⁵

Osmanski podanik iz Skadra, Selim Siri, žalio se preko poslanstva da mu je od strane Crnogoraca uništena kuća u Ulcinju. Vojvoda Simo Popović tvrdio je da je to izmišljotina. Rekao je da je, za potrebe crnogorskih institucija, u tom gradu uzeto 10 kuća. Naloženo je petorici varoških starješina da sami odaberu državne potrebe. Među tim kućama nije bila Selimova, već njegova tri brata, koji su crnogorski podanici.¹³⁶

Crnogorska vlada i Osmansko poslanstvo razgovarali su o uređenju pitanja emigranata i rješavanja dugova. Po tom dogovoru trebalo je:

- *Da se dâ potpuna sloboda svakom muslimanu koji živi u knjaževini da se iseli kad hoće;*
- *Da će iseljeni muslimani, ili oni koji žele da se ise, iz Crne Gore, uživati potpunu slobodu što se tiče prodaje njihovih nepokretnih dobara, koji se nalaze u zemlji shodno crnogorskom zakonu, koji je proglasio Njegovo Visočanstvo Knjaz;*
- *Da će se uređenje dugova između Crnogoraca i emigranata povjeriti samo mješovitoj komisiji, koja će biti sastavljena od dva turska i crnogorska člana, uz prisustvo po 10 procjenitelja izabраниh po pola među crnogorskim i muslimanskim emigrantima;*
- *Da će komisija pozvati najprije dužnike da isplate dugove svojim povjeriocima, prodajući sami svoja nepokretna dobra, i da će u slučaju da ovi ne budu našli kupce za cijenu koju oni predlažu, pristupiti procjeni i prodaji ovih dobara prema dospjeću njihovih dugova, a oni će slobodno moći da raspolazu ostatkom;*

.....
¹³⁵ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 13, Vojvoda Simo Popović, Ministarstvu inostranih djela, 15. 1. 1885.

¹³⁶ DACG, MID, 1885, f. 15, br. dok. 163, Vojvoda Simo Popović, ministru Radonjiću, 25. 2. 1885.

- *Da će u ovom slučaju komisija predati isključivo ovaj dio nepokretnih dobara u ruke povjerioca;*
- *Da će prihode koji do sada nijesu naplaćeni od dobara, naročito prihode muslimanskih dužnika ili nedužnika koji su uredno emigrirali, naplatiti komisija koja će voditi brigu da prihode iz prve kategorije upotrijebi za plaćanje njihovih dugova, i da preda potražiocima iz druge kategorije dio prihoda;*
- *Da će kamate na dugove, koji su prethodili zauzimanju biti naplaćene do tog datuma prema turskim zakonima, i da će povjerioci imati pravo na potraživanje kamata koje dospijevaju tri godine poslije datuma zauzimanja ustupljenih oblasti;*
- *Da će emigranti biti slobodni po čl. XXX Berlinskog ugovora, da daju sami, ili preko svojih opunomoćenika, pod zakup svoja nepokretna dobra, koja imaju u Crnoj Gori;*
- *Da će se s novim naseljenicima postupati kao sa starim ako budu ispunjali svoje obaveze prema vlasnicima zemalja koje obrađuju;*
- *Da će dati rok od jedne godine povjericima ili dužnicima da se lično prijave, ili odrede svoje opunomoćenike pred komisijom, počev od datuma ovog poravnanja;*
- *I da sporazum iz Vir-pazara, koji je napravljen 21. januara 1879. i Tuzi od 6. septembra 1883, kao i poravnanje s Cetinja od 1. decembra 1884. ostaju važeći, izuzev dijela koji se tiče prava emigranata;*

Sačinjeno u dva primjerka, Cetinje, 9/21. oktobra 1886.

Ovo poravnanje su potpisali A. Dževad i vojvoda Stanko Radonjić.¹³⁷

Iz članova ovog ugovora vidi se više napravljenih ustupaka, u cilju da se sve sprovede po međunarodnom pravu i zakonima Knjaževine. Me-

¹³⁷ Poravnanje postignuto između vlade Njegovog Visočanstva crnogorskog knjaza i Turskog Carskog poslanstva na Cetinju, u pogledu uređenja pitanja emigranata i njihovih dugova, (Cetinje 9/21. oktobar 1886), *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878–1918, zbornik dokumenata sa komentarom*, G. Perazić, R. Raspopović, Pobjeda, Podgorica, 1992, str. 227.

đutim, stvarna situacija bila je sasvim drugačija. Na papiru je crnogorska vlada sve radila po zakonu, ali iseljavanje, kao i zloupotreba trenutne situacije emigranata, ili muslimana koji su ostali u Crnoj Gori, se nastavila, pod budnim okom Cetinja i s crnogorskom računicom.

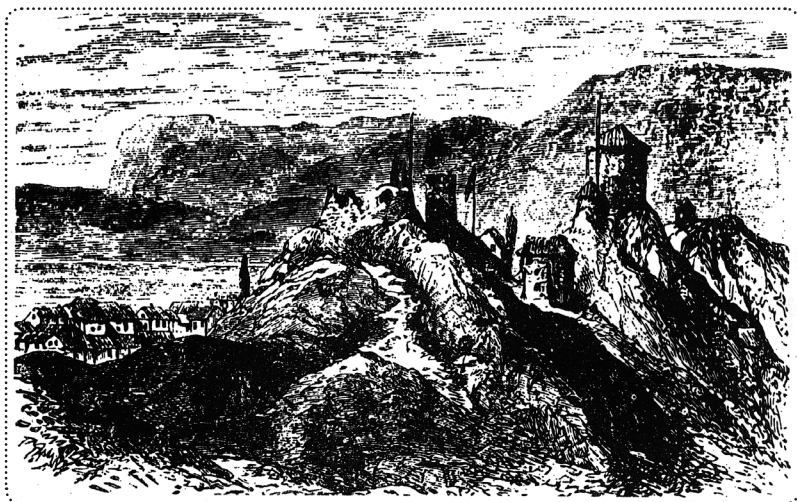
Iz Nikšića se muslimani sele već 1877. godine u Bosnu i Hercegovinu. Neki od njih su se vratili naredne godine, jer su prognani od strane austrougarske vlasti zbog protivljenja njene okupacije BiH-a. Manji dio Nikšićana se nije ni selio daleko. Otišli su na obližnju teritoriju Sandžaka i Kosova, gdje su dočekali oslobođenje tih krajeva u Balkanskom ratu, 1912. godine. Nikšićani su se masovno selili, za razliku od muslimana Podgorice, Bara i Ulcinja. Kao jedan od uzroka te masovne seobe pominje se njihov vjerski fanatizam. Odbijali su i samu pomisao preimućstva druge vlasti i religije. Nijesu željeli da se po pravima izjednače s dojučerašnjom rajom, a kamoli da uđu u novu državu Crnogoraca, s kojima su se vjekovima gledali preko sablje i nišana. Prema podacima Jovana Cvijića, veliki broj muslimana se iselio u Trakiju i Malu Aziju, 1912. godine. Nikšićki muslimani imali su na području Nikšića, u Banjanima, Pivi, Drobnojaku, Nikšićkoj Rudini svoje spahiluke. Na tim spahilucima radili su *čivčije*, pravoslavno stanovništvo na čiji račun su age i begovi živjeli.¹³⁸ Preko 150 godina nijesu bili poraženi u svom gradu. Poslije pobjede Crne Gore na Grahovcu, njima su ostala samo imanja u Nikšićkom polju, jer se ove druge teritorije priključuju crnogorskoj državi. Od tada su ubrzano siromašili. Knjaz Nikola je 1877. godine zaustavljao njihovo iseljavanje, garantujući im slobodu vjeroispovijesti i imanja. Međutim spahiluci koji su nekad predstavljali izvor njihovog bogatstva i opstanka, ukinuti su. Mogli su ostati samo na zemljama koje su sami obrađivali.¹³⁹ Prije iseljavanja 1877. godine bilo je 410 muslimanskih porodica u Nikšiću, kao i 40 crnogorskih. Pretežno su to bili uskoci, koji su zbog krvne osvete prebjegli u turski grad. Kada je grad pao, njegove ključeve je knjazu predao posljednji gradski kapetan Hamza Mušović. Na taj dan, vojvoda Petar Vukotić, je pročitao Nikšićanima *Proglas*:

---

¹³⁸ E. Mušović, *n. čl.*, str. 142.

¹³⁹ Jovan Ivović, *Raseljavanje nikšićkih muslimana*, „Istorijski zapisi“, god. I, knj. 1, 5–6, Cetinje, 1948, str. 363–364.

„...Što se vas tiče građana (Muslimana), gospodar (knjaz Nikola), bi stavio na volju ko želi ostati u svoju kuću tu, neka ostane, kome li bude volja maći se iz grada, on će se maći đe god htio. Za vašu olakšicu, da se međusobno razgovarate, naredićemo noćas, da sutra do podne niko ne bi gađa sa naše na vašu stranu. Tako znajte i da ste zdravo...“¹⁴⁰

Nikšićka varoš sa tvrđavom [Vienac, Zagreb, 1878]¹⁴¹

Postoje podaci koji govore da su crnogorske vlasti omogućile muslimanima iz Nikšića, koji su emigrirali, da prodaju svoju zemlju ili da uzmu dio dohotka, koju su obrađivajući je, dobili crnogorski korisnici. Vojvoda Đuro Cerović 7. septembra 1884. godine javio je ministru inostranih djela, Stanku Radonjiću, da je naredio kapetanima u Nikšiću da se svakom muslimanu koji nije prodao zemlju, namiri dohodak s nje.¹⁴²

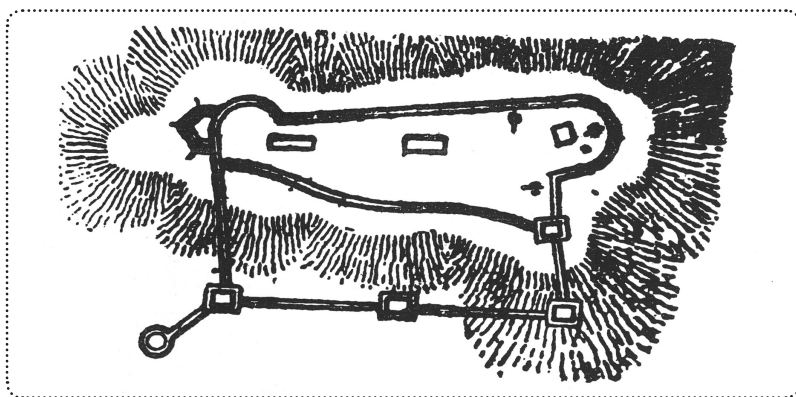
Knjaz Nikola I Petrović Njegoš imao je veliki respekt prema nikšićkim muslimanima. Gorštački karakter, hrabrost, vojnička čast nikšićkih muslimana, bile su osobine koje su krasile i Crnogorce tog doba.

¹⁴⁰ E. Mušović, *n. čl.*, str. 143.

¹⁴¹ Preuzeto iz: Veljko Šakotić, *Tri vijeka nikšićke tvrđave*, Nikšić, 2001, str. 30.

¹⁴² Đuro Cerović ministru S. Radonjiću o postupku prema nikšićkim muhadžerimima, 7. 9. 1884, *Ministarstvo inostranih djela 1879–1915, n. dj.*, str. 95.

Iako je knjaz Nikola, 1878. godine, apelovao na Nikšićane da ostanu na svojim ognjištima, realnost je bila drugačija. Neki članovi porodice Petrović Njegoš nijesu bili zadovoljni takvim stavom crnogorskog gospodara. Vojvoda Božo Petrović Njegoš je smatrao da iseljavanje muslimana, ide na ruku crnogorskoj ekonomskoj i etničkoj politici u novooslobođenim krajevima. Knjaz Nikola više puta je pomagao nikšićkim muslimanima koji su se iselili u Bosnu i Hercegovinu. Neki muslimani su nakon pobune protiv austrougarskih vlasti, i protjerivanja, utočište opet pronašli u Nikšiću. Nikšićki muslimani su se ipak, ponosni na svoje porijeklo i vojničku tradiciju, ne mireći se s novom pravoslavnom vlašću, vremenom potpuno iselili iz Crne Gore.¹⁴³

Nacrt nikšićke tvrđave 1876–1877 (Osmanli Karadağ Seferi)¹⁴⁴

Pet godina nakon oslobođenja nikšićki kraj napustila je 391 muslimanska porodica, dok je samo 19 porodica ostalo. Potomci muhadžira danas govore da su im preci pričali da su bili prisiljeni na seobu, pored svih poziva knjaza Nikole da ostanu. Nikšićki muslimani su se selili u tri pravca. Prvi pravac vodio je u Bosnu i Hercegovinu. Mnogi od muhadžira uzeli su učešća u ustanku protiv austrougarske okupacije pa su protjerivani. Preko 150.000 muslimana 1878. godine napustilo je Bosnu i Hercegovinu. Manji dio crnogorskih muhadžira vratio se u Nikšić. Iako su tad bili dobro primljeni od crnogorskih vlasti, nijesu se puno zadržali. Odselili su se u Šijak,

¹⁴³ Š. Rastoder, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore...*, n. dj., str. 129–131.

¹⁴⁴ Preuzeto iz: V. Šakotić, *Tri vijeka nikšićke tvrđave...* str. 30.

u oblast blizu Drača. Vremenom su izgubili svoju etničku crtu i albanizovali se. Drugi pravac emigracije išao je obalom prema Turskoj. Izbjeglice su tu nastavljale put s muhadžirima Bara i Ulcinja. Treći pravac vodio je preko Novopazarskog Sandžaka koji je pod Osmanskim Carstvom ostao do 1912. godine.¹⁴⁵ Iseljenici su u velikom broju prebačeni brodovima u Izmir i Istanbul. U ovim gradovima smjestili su se emigranti iz Podgorice, Nikšića, Bara, Polimlja. Najveći broj došao je pravcem od Novog Pazara, preko Kosova i Albanije, u Tursku. Na putu su mnogi umrli. Dio izbjeglica naselio se u Novopazarskom Sandžaku. Mnogi od muhadžira uzeli su prezimena po mjestu iz kojeg su došli. Osmanske vlasti htjele su da ih nasele na periferiji varoši, ili u srpskim selima, s namjerom da nacionalizuju ovaj kraj. Protiv toga su se bunile age i begovi. Srbi su im bili odanije i bolje čivčije, dok ovi muslimani nikad ne bi pristali da to budu. Izbjeglice koje su se naselile na Kosovu stvorile su svoje mahale. Neko vrijeme su sačuvali svijest o porijeklu, ali su ipak albanizovani. U Makedoniji je 1910. godine bilo oko 12.000 muhadžira, a dozvolu za doseljenje tražilo je još 20.000 hiljada. Na ovom prostoru zadržali su se do 1970. godine, izjašnjavajući se nacionalno kao Turci. Posljednjih decenija XX vijeka iselili su se u Tursku. Danas tamo živi oko dva miliona potomaka muhadžira. Naselili su prostor od Jedrena pa do turskoiranske granice. Samo u Izmiru je bilo 300 kuća Kalića iz Kolašina.¹⁴⁶

Zanimljiv dokument predstavlja i *Pogodba za nikšićke muhadžerime*. U njemu postoji 16 stavki kojim se opisuje odnos vlasti prema imovini emigranata iz Nikšića. U stavki dva, kaže se da će kuće muhadžerimske koje su pod *ofit* (kiriju) biti plaćane vlasnicima, da se od tog novca ništa ne uzima muhadžerima, kao i da za plaćanje garantuje država. Treća stavka kaže da se ofit neće davati za one kuće koje oslabe, ili koje padnu. Zemlje koje su bile vlasništvo muslimana, a koje se nijesu radile kad je Nikšić bio u osmanskoj vlasti i koje su i nakon toga bile neraščišćene i zakrčene, nijesu se plaćale. Stavkom 10 muhadžerima je garantovana redovna isplata. Imovina emigranata ostaje u njihovom vlasništvu, ali za prodaju moraju tražiti odobrenje „Ministarstva Turskog na Cetinju“ (misli se na Osmansko poslanstvo).¹⁴⁷

¹⁴⁵ E. Mušović, *n. čl.*, str. 143–144.

¹⁴⁶ *Isto*, str. 150–154.

¹⁴⁷ DACG, MID, 1889, f. 27, br. dok. 1567, Pogodba za nikšićke muhadžerime, 22. 11. 1889.

Kolašinski muslimani su, kao i nikšićki, bili poznati po hrabrosti, ali i po buntovnosti i surovosti. Njihov boravak u kolašinskom kraju obilježile su stalne borbe s Crnogorcima. Poslije pobjede na Grahovcu, Crnogorci su 28. juna 1858. godine napali Kolašin i okolna sela. Cio kraj s kolašinskom varoši, spaljen je i ubijeno je 600 stanovnika. Kolašinski muslimani odbijali su da služe crnogorsku vojsku, i da šalju djecu u crnogorske škole. Osmanskoj vlasti, čiji su podanici bili, zadavali su probleme tako da su bili spremni i na otpor novoj crnogorskoj upravi. Posljednje godine života u Kolašinu muslimani su proveli u strahu i stalnim sukobima s Crnogorcima. Tih godina niko nije bio miran. U Lijesci i Obodu spaljeno je 141 kuća Kalića i 41 Drpljana. Napuštajući svoja sela i kuće, muhadžiri su ostavljali zemlje, radnje i imovinu.

Donji Kolašin na desnoj obali Tare, nizvodno od Mojkovca, je prostor koji je duže vremena nakon Berlinskog kongresa ostao naseljen muslimanima. Na ovom području 1911. godine bilo je 13.911 stanovnika, od toga 10.187 muslimana. U Balkanskim ratovima 1912/13. godine, muslimansko stanovništvo ovog kraja opet je bilo prinuđeno da se seli. Kralju Nikoli se zbog ove situacije žalio i bjelopoljski muftija Jusuf Dilević. Crnogorski gospodar savjetovao ga je da uradi sve da spriječi raseljavanje sunarodnika, do njegovog dolaska. Bez obzira na to, nova migracija se nastavila. Iz sela Šahovića, Ravne Rijeke, Mojkovca – tih godina iselile su se 453 muslimanske porodice. Sukobi i iseljavanja stanovnika na ovom prostoru trajale su dugo. O tome svjedoče i muslimanske odmetničke čete, koje su poslije Prvog svjetskog rata bile u Sandžaku. Vođe ovih četa bili su Kolašinci. Pritisak nad muslimanima od strane pravoslavnog stanovništva se nastavio. Muslimani su 3. maja 1920. godine molili za zaštitu novog gospodara regenta Aleksandra I Karađorđevića, vladara Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U peticiji su naveli da je lična bezbjednost muslimana ugrožena. Nijesu tražili nikakve povlastice, već da se prekine s ponižavanjima i zapostavljanjem njihovih prava. Insistirali su na jednakim pravima koja imaju Srbi. Sve je bilo uzalud. Nekoliko godina kasnije, 9/10. novembra 1924. godine, lažne optužbe dovele su do pokolja muslimana u Šahovićima (Tomaševu). Ovaj strahovit zločin bio je razlog koji je naveo muslimanske porodice da se definitivno isele iz Donjeg Kolašina.¹⁴⁹

¹⁴⁹ E. Mušović, *n. čl.*, str. str. 148–150,

Iseljavanje stanovnika Crne Gore, ne samo muslimana, bile su posljedica i velikog siromaštva s kojim se narod vjekovima suočavao. Sušne godine bile su česte. Tokom XIX vijeka, svaka treća godina je bila sušna i nerodna. Od 1817. do 1823. godine, bilo je sedam uzastopnih gladnih godina. Jedna od najtežih bila je 1889, kad se, po podacima, iz zemlje iselilo 10.924 hiljade stanovnika. Stara Crna Gora tada je brojala oko 50.000 stanovnika, što znači da se iselila skoro petina stanovnika.¹⁵⁰

Oblasti koje je Crna Gora dobila poslije 1878. godine bile su puno veće i plodnije od onih u staroj Crnoj Gori. Iako produktivnije, mana ovih površina zemlje bila je vodopropustljivost koja je negativno uticala na prinos. Najviše je uzgajano povrće i voće.¹⁵¹ Pored dobijanja velikih površina zemlje, u novopripojenim krajevima poljoprivreda je stagnirala. Osim zastarjelih načina obrade zemlje, problem je bio i što su se Crnogorci stidjeli ovog rada. Navikli su bili da ove poslove u njihovim plemenima isključivo žene obavljaju. U svojim djelima ovo potvrđuju i mnogi putopisci, koji su Crnogorce opisali kao „lijene za ovu vrstu poslova“.¹⁵² Velike površine dobijene zemlje morale su se obrađivati. Koliki otpor su pružali Crnogorci govori i podatak da je knjaz Nikola tražio da se muslimani vrate na zapuštena imanja. Osmanski izvori navode da su muslimanski poljoprivrednici, koji su ovaj rad usavršili po nekadašnjem timarskom sistemu, bili iskusniji od Crnogoraca.¹⁵³ Vlada je radila na tome da unaprijedi poljoprivredu u državi, ali rezultati su bili slabi. obrađivanje zemlje vršilo se i

---

¹⁵⁰ Vukajlo Glušević, *Faktori migracionih kretanja stanovništva Crne Gore*, „Istorijski zapisi“, god. LXXVII, br. 1–4, Podgorica, str. 84–85.

¹⁵¹ Abidin Temizer, *Karadağ'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853–1913)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013., str. 179; Ahmed Tevfik, *Karadağ Coğrafyası, Mahmud Bey Matbaası*, Dersadet 1329, str. 52; Count Valerian Krasinski, *Montenegro and the Slavonian of Turkey*, London 1853, str. 8; Eugene Maton, *Historie du Montenegro, ou Tsernogore*, En vente chez l'auteur, Paris, 1881, str. 13–14.

¹⁵² Major William Warfield, *Chatterboxes Of Europe, Montenegrin Women Hold the Record-Home Life of Hardly Mountaineers*, „The New York Times“, 5 October 1919; Michael Palaret, *Balkan Ekonomileri, 1800–1914*, Kalkınmasız Evrim, Çeviren: Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, str. 170.

¹⁵³ BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y. E. E.), 86/87.

dalje na primitivan način, motikom uz pomoć stočne zaprege. Poljoprivredne mehanizacije nije bilo, a oskudijevalo se i u stručnom kadru.¹⁵⁴

Pored svega toga, politika crnogorskog Dvora bila je konačna. Trebalo je u novodobijenim krajevima naseliti stanovništvo iz stare Crne Gore i Brda. Na taj način, ovi krajevi jednom za svagda morali su postati dio Crne Gore. Najbolji način za to bila je nacionalizacija pripojenih oblasti i izmjena etničke slike tih krajeva. Ovaj proces nije išao glatko. Dolazilo je do čestih obračuna Crnogoraca i „Turaka“, koji nijesu htjeli da napuste imanja naslijeđena od predaka. Ali, to je bila zemlja koju su njihovi preci stekli osvajanjem i otimanjem od pravoslavnog življa koje je tu živjelo. Crnogorci, vođeni time, bili su odlučni da obezbijede egzistenciju svojih porodica u krajevima gdje su se masovno doseljavali. Sve ovo predstavljalo je tragediju jednog vremena. Veliki broj muslimana novopripojenih krajeva predstavljali su islamizirano slovensko stanovništvo. Krvavi sukobi na tim prostorima predstavljali su bratoubilački rat naroda, koji su prihvatili različitu kulturu, a time i različite gospodare.

---

¹⁵⁴ B. Marović, *n. dj.*, str. 280–281.

Prva posjeta knjaza Nikole Carigradu 1883. godine

Druga polovina XIX vijeka nije bila naklonjena Osmanskom Carstvu. Odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine Crna Gora dobila je punu nezavisnost. Sultan više ni formalno nije mogao da svojata teritoriju Knjaževine. Zabrinutost u Carigradu bila je velika i zbog okupacije Bosne i Hercegovine. Porta je na sve načine pokušavala da izgadi nesporazume s narodima na Balkanu, pa i s Crnogorcima. Oktobra 1881. godine knjaz Nikola je od strane turskog suverena pozvan da posjeti Carigrad. Poziv za posjetu crnogorskom vladaru uručio je lično Riza-beg, osmanski poslanik na Cetinju. U kakvoj je situaciji Osmansko Carstvo bilo govori i podatak da je Crnoj Gori ponuđen savez protiv Austrougarske, čija politika širenja na Balkanu nimalo nije odgovarala osmanskim i crnogorskim interesima. Prijedloge iz Carigrada onemogućavao je neriješen status između dvije zemlje. Razgraničenje u Zeti, u dijelu sjeverno od Podgorice i na potezu od mora do Skadarskog jezera, nije bilo završeno. Zbog toga je u Albaniju poslat novi mušir da utiče da se ovaj posao što prije obavi. Nagovaranja novog komesara u Komisiji za razgraničenje nijesu pomogla. Knjaz je odbio da ode u Carigrad dok se rad na graničnoj liniji između dvije države ne riješi. Izjavio je da to ne smije da bude prolazna posjeta. Sredinom maja 1883. godine, tokom svečanosti krunisanja novog ruskog cara Aleksandra III Romanova, poziv za posjetu osmanskoj prestonici crnogorskom vladaru uputio je i Server-paša, koji je bio sultanov zastupnik na ceremoniji u Petrogradu. Knjaz je formalno prihvatio poziv, ali je tražio da se prvo riješe granična pitanja. Međutim, na pritisak Rusije do susreta vladara doći će i prije toga. Ruska vlada plašila se širenja i jačanja Habzburškog Carstva. Pokušavala je da ujedinjenjem balkanskih zemalja stvori koridor kojim bi se zaustavio austrijski prodor ka Istoku. U junu 1883. godine po povratku u Crnu Goru, knjaz je definitivno prihvatio

sultanov poziv. Nakon par mjeseci, u avgustu te godine, krenuo je na diplomatski put.¹⁵⁵

Na posjetu knjaza Nikole osmanskom sultanu, u austrijskim krugovima nije se blagonaklono gledalo. O tome svjedoči i doček crnogorskog vladara u Kotoru. Dovoljno je prenijeti riječi knjaza: „...Doček moj u Kotoru bio je hladan, a zašto ljudi kao da sam ja vama nešto kriv – u sebi promislih. Pošto stadoh na brod obrnuh se put one svjetine grdne: Ne, no vama Bog da!..“¹⁵⁶

Crnogorska delegacija stigla je Carigrad četiri dana kasnije. Prve posjeta jednog crnogorskog vladara bila je povod da se u Turskoj upriliči svečan doček za knjazom i njegovu pratnju.¹⁵⁷

Knjaz Nikola I Petrović Njegoš je u svojim putopisima opisao doček u na Bosforu: „Pred Dvorom NJ. V. sultana bješe jedan bataljon pješaka i banda. Tu me je čekao veliki vezir Gazi Osman-Paša i Ministar Inostranijeh Djela. Otolen smo dalje prošli krasni broj oficira i momaka. Na vrh skala me čekaše NJ. V. sultan. Poslije dubokoga moga klanjanja i izražavanja moga zadovoljstva, što imam sreću, da se lično upoznam sa NJ. V., car mi predstavi njegove ministre i velikaše. Ja mu s moje strane predstavim svitu moju. Za tim me NJ. V. povede u jedan salon, sa sobom uzme velikoga vezira i Munir efendiju. Pošto me na najprijateljskiji način pita, kako sam putovao, car je izvolio se izvjestiti o zdravlju knjaginičinom i dečinom. Zatim je ponavljajući zadovoljstvo s kojim me predusrijeta izrazio blagodarnost svoju na ponašanje moje i Crnogoraca nasprama mojim novim podanicima... Utisak, koji je na mene sultan učinio, bio je jak i povoljan... On je jedan ličnost izvanredno sposobna. Sudeći o nekim podrobnostima o stvarima, viđu da stvari uopšte dobro zna, da ih srdačno prati i da mnogo sa sobom radi. Moje je ubjeđenje, ako ne bi za nekoliko godina zapleta u opštu politiku – Sultan će ove dobro razmrstiti, ma koliko zamršenih stvari bilo u njegovo otačastvo. Ja o tome ne sumnjam“¹⁵⁸

.....
¹⁵⁵ R. M. Raspopović, *n. dj.*, str. 414–415.

¹⁵⁶ Vuković vojvoda Gavro, *Knjažev put u Carigrad, (iz memoara), „Zapisi“*, god. II, knj. III, Cetinje, jul–decembar 1928, str. 161.

¹⁵⁷ R. M. Raspopović, *n. dj.*, str. 416.

¹⁵⁸ Vuković vojvoda Gavro, *Knjažev put u Carigrad, n. dj.*, ...1928, str. 165–166.

Ovom prilikom knjazu Nikoli uručeno je visoko tursko odlikovanje, orden Osmanlija I reda. Dobrodošlicu su mu poželjele i diplomate Italije i Rusije. Ruski poslanik Nelidov u njegovu čast je organizovao i bal. Narednog dana crnogorski suveren bio je u posjeti diplomatskim korovima evropskih sila koji su zastupali svoje zemlje u prestonici Osmanskog Carstva. U razgovorima sa sultanom, knjaz je radio sve da svog domaćina uvjeri u dobre namjere i želju za dobrosusjedskim odnosima. Vješto je izbjegavao pitanja o zajedničkoj vojnoj akciji protiv Austrougarske, na kojoj je sultan insistirao. Kasnije su razgovarali o rješavanju graničnih sporova. Poslije duge rasprave i turskog otpora na crnogorske zahtjeve, ipak je došlo do sporazuma o razgraničenju. Sporazum je potpisan 19/31. avgusta 1883. godine, i ova posjeta bila je od velike koristi za Crnu Goru. Na granicama male, krševite zemlje i velikog susjeda, zavladao je mirno stanje.¹⁵⁹

„Glas Crnogorca“, izvještavajući o knjaževom povratku iz Carigrada, piše: „...Naša se granica pruža najvišim dijelom prema turskoj Carevini, a pruža se prema stranama, koje su za nas dosad, nažalost, bile zatvorene, prema krajevima koji su dosada bili najvećma zapušteni, u kojijema je sve do skora nije bilo ni reda ni zakona, u kojijema življaše narod razuzdan i raspušten, a to su sve okolnosti koje smetale dobrome redu i mirnome razvitku i same naše države na tijem stranama. Sada bi u tom pogledu imalo biti sve drugačije. Prava posljedica sretnijeh rezultata, koji su postignuti putom Njegova Visočanstva našega knjaza u Carigrad, biće to da se naša granica prema Turskoj na onijem linijama koje su dosad ostale neopredijeljene, konačno urediti i utvrditi.“

Crnogorski nedjeljnik ne krije nade da će se uspješnim okončanjem graničnih pitanja, osigurati putevi od razbojništva, kao i da će se otvoriti kapije koje se otvaraju među stabilnim državama, radi unaprjeđenja trgovine i ekonomije zemlje.¹⁶⁰

Pitanje razgraničenja trebalo je odmah da se privede kraju. Sa crnogorskom delegacijom u Crnu Goru došli su i osmanski zvaničnici koji

¹⁵⁹ R. M. Raspopović, *n. dj.*, 414–416.

¹⁶⁰ „Glas Crnogorca“, godina XII, br. 35, Cetinje, 28. avgust 1883, str. 1.

su trebalo da budu u komisiji za razgraničenje. Poslije boravka na Cetinju otišli su u Skadar.¹⁶¹

Iako je ovo prva posjeta jednog crnogorskog vladara sultanu, nije prvi put da je crnogorska delegacija posjetila osmansku prijestonicu. Nakon Omer-pašinog napada 1862. godine, i teških mirovnih uslova po Crnu Goru, u Carigrad su februara 1863. godine otišli crnogorski predstavnici. Jovan Vaclik i Niko Matanović poslani su od strane knjaževske vlade da ublaže teške uslove mira koji su uključivali i izgradnju turskih utvrđenja na teritoriji Crne Gore.¹⁶²

Izvori Vladinog Osmanskog Arhiva u Istanbulu pominju, da su prilikom posjete knjaza Nikole, dva suverena najviše razmatrali dva pitanja – neriješene granice i pitanje vojnog saveza. Vojni savez trebalo je da bude obezbjeđenje od daljeg širenja Austrougarske. Ovi izvori pominju strah Osmanlija od akcije Austrije u „Makedoniji“¹⁶³

Austrougarska je pokušavala preko Albanaca da ostvari svoje političke ciljeve. Njeni agenti radili su sve da na prostorima koji su naseljeni albanskim življem, ostvare svoj uticaj. Moguće je da se u turskom dokumentu misli na područje Makedonije, znajući da je ono i tada bilo naseljeno albanskim stanovništvom. Osmansko Carstvo, koje je bilo u najvećem padu od vremena svog osnivanja, imalo je svaki razlog da se plaši austrougarske politike širenja na istok. Veoma slabo, vojnički i finansijski, uklješteno između interesa Rusije i zapadnih evropskih monarhija, jedini izlaz osmanska država polagala je u svoju diplomatiju.

Knjaz Nikola u svojim *Putopisima* opisuje razgovor o državnim pitanjima sa sultanom. Turci su insistirali da negdje treba ostaviti stare granice, što bi bilo protivno dogovoru sila u Berlinu i čime bi teritorija Crne Gore bila umanjena. Crnogorski vladar nije prihvatio takve zahtjeve. Dogovor dva vladara osporavali su službenici Porte. Na kraju

.....
¹⁶¹ Isto, str. 2–3.

¹⁶² Radoman Jovanović, *Pokušaji izgladivanja sporova Crne Gore i Srbije poslije crnogorsko – turskog rata 1862. godine*, „Istorijski zapisi“, god. XXVI, knj. XXX, sv. 1–2, Titograd, 1973, str. 8.

¹⁶³ BOA, Y.E.E., 42/46. (H. 25. Ševal 1300/29. 8. 1883).

je odlučeno da se prihvati crnogorski prijedlog kojim je granični spor riješen.¹⁶⁴ Problematična granica na sjeveru Crne Gore riješena je na izvjesno zadovoljstvo dvije strane. Na taj način, strane u sporu dobile su naselja i okolinu sa stanovništvom svoje vjeroispovijesti.¹⁶⁵

Osmanski izvori takođe, opisuju put i boravak crnogorskog knjaza u Carigradu. U knjaževoj pratnji od službenika Osmanskog Carstva bio je Riza-beg, opunomoćeni poslanik u Knjaževini.¹⁶⁶ Kako bi prijem i boravak bio na visokom nivou, knjazu i crnogorskoj delegaciji dat je imperatorski parabrod *Izedin* (İzzettin Vapur-u Hümayunu).¹⁶⁷ Na brodu je bila pripremljena posluga koja je trebalo da bude na usluzi crnogorskom vladaru. Posluga je bila plaćena sa 455 lira.¹⁶⁸ Prilikom dolaska knjaza Nikole, s tog parabroda ispaljen je 21 počasni plotun u znak dobrodošlice i srdačnog pozdrava.¹⁶⁹ Prvi koji su im poželjeli dobrodošlicu bili su mušir Gazi Osman-paša i ministar inostranih djela Osmanskog Carstva Arif-paša. Potom su svi otišli u dvorac Dolmabahçe.¹⁷⁰ Crnogorska delegacija bila je smještena u ljetnjikovcu na azijskoj obali Istanbula, koji se zvao *Goksu* (Göksu Kasrı).¹⁷¹

Sultan Abdul Hamid II bio je veoma zadovoljan posjetom crnogorskog suverena Dersadetu (drugi naziv za Istanbul). Poklonio je knjazu 10.000 zlatnika za lične i troškove njegovog boravka u Turskoj.¹⁷² Im-

.....
¹⁶⁴ Nikola I Petrović Njegoš, *Autobiografija, memoari, putopisi*, Obod, Pobjeda, Cetinje–Podgorica, 1969, str. 685–686.

¹⁶⁵ Novak Ražnatović, *Pitanje razgraničenja Crne Gore i Turske 1881–1883*, „Istorijski zapisi“, god. 67, sv. 3–4, Podgorica, 1994, str. 43.

¹⁶⁶ BOA, Y.A.HUS, 174/44. (H. 12. Ševal 1300/16. avgust 1883); BOA, Ā. HR, 291/18260. (H. 12. Ševal 1300/16. avgust 1883).

¹⁶⁷ BOA, Ā. HR, 290/18239, (H. 18. Ramazan 1300/23. jul 1883). Ovaj parabrod je često korišćen prilikom dolaska i boravka visokih stranih državnika u Carigradu.

¹⁶⁸ BOA, Ā.DH., 890/70850.(H. 28. Ramazan 1300/2. avgust 1883).

¹⁶⁹ BOA, Ā.HR, 291/18272.(H. 16. Ševal 1300/20. avgust 1883).

¹⁷⁰ BOA,Y.E.E., 42/40.(H. 21. Ševal 1300/25. avgust1883).

¹⁷¹ BOA, Y.A. HUS, 174/56.(H. 22. Ševal 1300/26. avgust1883).

¹⁷² BOA, Ā.DH., 901/71649 (H. 24. Muharem 1301/24. novembar 1883). Troškovi za hranu i piće, prilikom putovanja kneževa Crne Gore i Bugarske osmanskim državnim parabrodima obezbjeđivani su novcem od prodaje carske imovine tj. nekretнина u Halepu, Siriji. BOA, DH. MKT, 1700/132. (H. 28. Džemazijelahir 1307/4. februar 1890).

perijska blagajna (hazine-i hassa) pokrila je sve troškove koje je delegacija imala prilikom boravka.¹⁷³

Kraj diplomatske posjete obilježen je razmjenom ordenja dvojice suverena. Sultan Abdul Hamid II knjazu je uručio Orden Medžidije najvišeg stepena (Mecidiye Nişanı), a njegovim pratiocima isto odlikovanje samo manjih stepena. Zauzvrat, sultan Abdul Hamid II i njegovi zvaničnici odlikovani su Danilovim ordenom.¹⁷⁴

„Glas Crnogorca“ izvještava o predaji darova i ordena, poslaih od strane sultana Abdula Hamida II, članovima dinastije Petrović Njegoš¹⁷⁵

Osmanski izvori navode da je knjaz kasnije poslao Danilov orden i sultanovom sinu Mehmedu Selimu, kao i njegovim nećacima Mehmed Šefketu i Mehmed Tefniku. Abdul Hamid je zahvalio knjazu na ukazanoj časti u pismu poslatom 28. decembra 1884. godine.¹⁷⁶

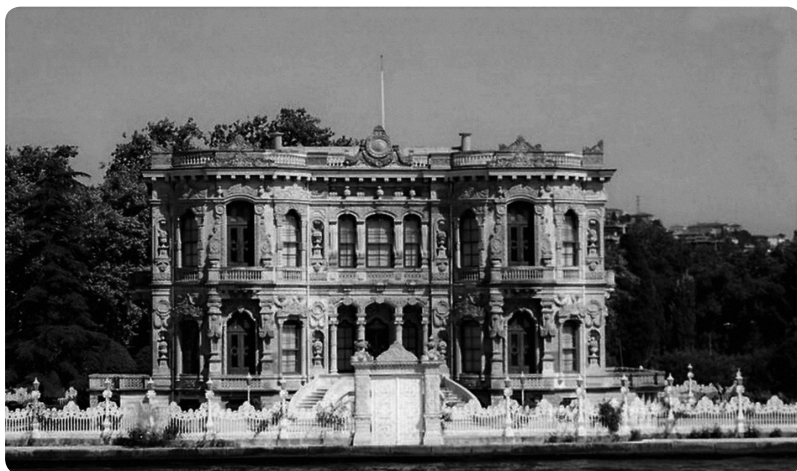
¹⁷³ BOA, DH.MKT, 1672/82. (H. 14. Rebiulevel 1307/8. 1. 1889).

¹⁷⁴ BOA, Ā.HR, 291/18297. (H. 04. Zilkade 1300/6. 10. 1883); BOA, Ā.HR, 291/18301, (H. 06. Zilhidže 1300/8. 10. 1883); Dobitnici crnogorskih ordena su bili i ljudi koji su boravili na parabrodu *Izedin* s knjazom Nikolom; BOA, Ā.DH., 896 /71306. (H. 24. Zilkade 1300/26. 10. 1883).

¹⁷⁵ „Glas Crnogorca“, br. 32, Cetinje, 5. avgust 1884, str. 4.

¹⁷⁶ Dr Ugur Ozdan, *Tursko crnogorski odnosi u vrijeme Sultana Abdulhamida i Knjaza Nikole*, Revija „Forum“, zbornik izlaganja s Okruglog stola o crnogorsko-turskom kulturološkom i ukupnocivilizacijskom prožimanju (Podgorica, 16. maj 2009), Podgorica, 2009, str. 22.

Dvorac na Bosforu u kojem je knjaz Nikola I boravio prilikom posjete Carigradu¹⁷⁷

Poslije povratka u zemlju, knjaz Nikola poslao je turskom vladaru telegram zahvalnosti prepun lijepih utisaka koje je doživio u Carigradu.¹⁷⁸ Sultan je izrazio nadu u nastavak prijateljstva.¹⁷⁹ Lijep doček crnogorske delegacije od strane osmanskog padišaha nije prošao bez reakcije crnogorske i svjetske javnosti.¹⁸⁰ Nakon toga knjaz je redovno pozivao osmanskog poslanika na Cetinju na svečanosti pokazujući na taj način prijateljstvo prema sultanu i Osmanskom Carstvu. Tako je knjaz Nikola pozvao Ismail-bega, osmanskog poslanika, na večeru koju je organizovao u čast svog zeta Petra Karađorđevića.¹⁸¹ Dva suverena nastavila su prepisku punu toplih riječi „poštovanja“ i „iskrenih osjećanja“. Ovakvu korespondenciju srijećemo i u fermanima koje je sultan slao u Crnu Goru. Imenovanje ferika – generala osmanske vojske, Ismail-paše za poslanika Osmanskog Carstva u maloj balkanskoj državi, kakva je bila Crna Gora, čin je sultanovog poštovanja i prijateljstva s crnogorskim vladarom.¹⁸²

¹⁷⁷ Preuzeto iz: Ugur Ozcan, *II. AbdulHamid donemi osmanli-karadag siyasi iliskileri*, doktora tezi, Isparta, 2009.

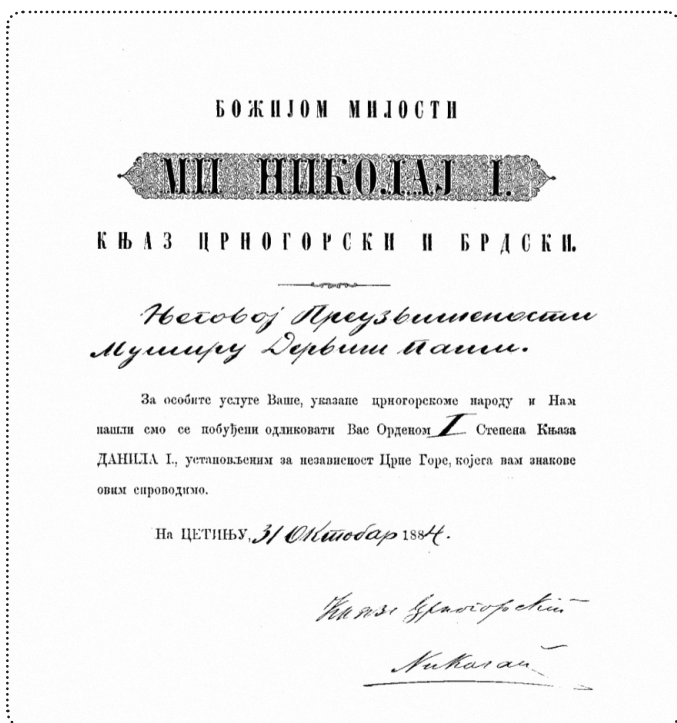
¹⁷⁸ BOA, Y.PRK.NMH, 2/53. (H. 04. Zilkade 1300/ 6. 9.1883).

¹⁷⁹ BOA, Y.PRK.NMH, 2/51. (H. 19. Zilkade 1300/21. 9. 1883).

¹⁸⁰ BOA, Y.A.HUS, 174/ 94. (H. 02. Zilhidže 1300/4. 10. 1883).

¹⁸¹ BOA, Y.A.HUS, 174/ 103. (H. 06. Zilhidže 1300/8.10. 1883).

¹⁸² BOA, İ.HR, 337 / 21729. (H. 08. Muharem 1301/8. 11. 1883).

Декрет којим је књаз Никола I уручио Данилов орден I степена, османском муџиру – генералу Дервиш-паџи¹⁸³

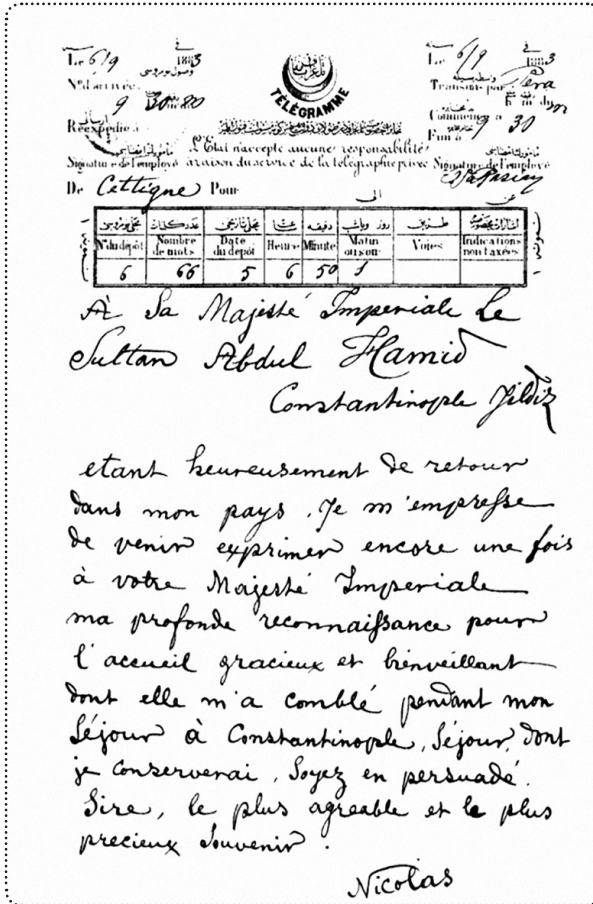
Iako knjaginja Milena nije bila u ovoj posjeti osmanskom sultanu, nje-gova darežljivost nije izostala. Abdul Hamid II je na poklon crnogor-skoj vladarki poslao vrijedan album izrađen od srebra. Tokom posjete knjaz Nikola bio je iznenađen informisanošću osmanskog sultana o di-nastiji Petrović Njegoš. Često je isticao da je turski suveren veoma inte-ligentan čovjek. Uvjeren je bio da sultan pokušava da na najbolji način riješi komplikovanu situaciju u kojoj se našlo Osmansko Carstvo.¹⁸⁴

„Glas Crnogorca“ navodi da je, nakon prijema crnogorskog vladara, sultan Abdul Hamid pisao knjaginji Mileni. Čestitao joj je udaju naj-starije ćerke Zorke za srpskog kneza Petra Karađorđevića i potvrdio

¹⁸³ Preuzeto iz: Ugur Ozcan, II. AbdulHamid donemi osmanli-karadag siyasi iliskileri, doktora tezi, Isparta, 2009.

¹⁸⁴ Dr U. Ozdan, n. čl., str. 17.

dolazak i prijem knjaza Nikole. Milena je bila počastvovana ovim pismom i toplo se zahvalila sultanu na čestitkama.¹⁸⁵ Knjaginji je uručen i veliki orden Šefkata, koji je poslat na adresu Osmanskog poslanstva koje je trebalo da ga preda crnogorskoj vladarki. Knjaz se za ovaj poklon lično zahvalio sultanu.¹⁸⁶

Pismo zahvalnosti crnogorskog knjaza Nikole I osmanskom sultanu Abdul Hamidu II na dočeku i boravku u Carigradu septembra 1883.¹⁸⁷

¹⁸⁵ „Glas Crnogorca“, godina XII, br. 35, Cetinje, 28. avgust 1883, str. 1.

¹⁸⁶ Isto, str. 2.

¹⁸⁷ Preuzeto iz: Ugur Ozcan, II. AbdulHamid donemi osmanli-karadag siyasi iliskileri, doktora tezi, Isparta, 2009.

Brod Izedin na kom su boravili knjaz Nikola i crnogorska delegacija pri prvoj posjeti Carigradu¹⁸⁸

Lično prijateljstvo sultana i knjaza Nikole, nastalo poslije ove posjete spominje i Lazar Tomanović, tadašnji ministar u Vladi Knjaževine Crne Gore. Naveo je da je na dobre crnogorsko-turske odnose uticala sloboda koju je knjaz dao muslimanima koji su ostali u Crnoj Gori. Vječito neprijateljstvo dviju država trebalo je da se zamijeni mirom i stabilnim odnosima.¹⁸⁹

Na susret crnogorskog knjaza i sultana nije blagonaklono gledano s austrougarske strane. Pomenuto je da je knjažev doček Kotoru, koji je bio u sastavu Habzburške monarhije bio veoma hladan.¹⁹⁰ Austrougarska je strahovala od zbližavanja dvije zemlje, znajući da i Knjaževina Crna Gora i Osmansko Carstvo žude za okupiranom Bosnom i Hercegovinom. Turci su se nadali da će ovu balkansku provinciju povratiti, dok Crna Gora nije odustajala od daljeg širenja u Hercegovini, gdje je stalno ratovala i učestvovala u ustancima pravoslavnog življa.

¹⁸⁸ Arhiv Istanbul Univerziteta – Istanbul Üniversitesi'nin Arşivi.

¹⁸⁹ Dr Lazar Tomanović, *50 godina na prestolu Crne Gore, 1860–1910*, Državna štamparija, Cetinje, 1910, str. 38.

¹⁹⁰ N. I Petrović Njegoš, *n. dj.*, str. 660.

Napori crnogorskog i osmanskog poslanika na realizaciji Bojanskog pitanja

Pitanje regulisanja toka Bojane u crnogorskim krugovima pominjano je odmah nakon Berlinskog kongresa. Prilikom svoje prve posjete Carigradu, 1883. godine, knjaz Nikola je o tome razgovarao sa sultanom. Na nalog osmanske vlade angažovan je francuski inženjer koji je 1884. godine izradio studiju ovog projekta. Mitar Bakić je, kao opunomoćeni predstavnik Crne Gore u Carigradu, u razgovorima s državicima Turske, stalno potencirao ovaj projekat. Mislilo se da bi se radovima na isušanju Bojane mogle dobiti velike površine obradive zemlje, koje bi bile od značaja za stanovništvo dvije država, a projekat bi se mogao obaviti uz niske troškove.¹⁹¹

„Glas Crnogorca“ o tome piše: „...Kao što smo pouzdano izviješteni, Njegovom Visočanstvu Knjazu pošlo je za rukom, da se za vrijeme svoga bavljenja u Carigradu potpuno sporazumije sa Njegovim Veličanstvom Sultanom, u stvari prokopavanja Drina. Kad se to važno djelo izvede, veliki dio Skadarskoga blata će se isprazniti i osloboditi od vode, te predati vrijednijem rukama težačijem, koji će plugom i motikom pretvoriti sadašnje blato u bogatu žitnicu i tijekom obezbijediti, ne samo Crnu Goru i okolne joj krajeve od skoro svakogodišnje crne aveti: puste gladi i s njom okončane nevolje ljute...“¹⁹²

Korespondencija Carigrada i Cetinja najbolje govori o želji crnogorskih vlasti da se pristupi ovom poslu. Razgovor na ovu temu s osmanskim vlastima započeo je crnogorski otpravnik poslova u Turskoj, vojvoda Gavro Vuković. Pisao je vladi na Cetinju, 21. aprila 1884. godine, da je tokom pregovora o državnim granicama Turcima predstavio i Bo-

¹⁹¹ Ivan Tepavčević, *Pitanje granica između Crne Gore i Osmanskog Carstva krajem XIX i početkom XX vijeka*, br. 63–64, „Almanah“, Podgorica, 2014, str. 228.

¹⁹² „Glas Crnogorca“, godina XII, br. 35, Cetinje, 28. avgust 1883, str. 1.

janski projekat. Jedan od osmanskih zvaničnika, Artip efendija, ovom prilikom dogovorio je da se taj prijedlog uputi Porti. Vukoviću je rečeno da je osmanska vlada dala naredbu da se ovo pitanje tehnički prouči i ispita. Navodno je sultan dao riječ da će to riješiti. Međutim, glavari Albanije su bili protiv realizacije Bojanskog pitanja, a imali su i podršku naroda koji nije blagonaklono gledao na bilo koji posao s Crnogorcima. Ministar građevina Osmanskog Carstva javio je Vukoviću da je uputio telegram u Skadar, da se uradi i pošalje raport o Bojani.¹⁹³

Maja 1884. godine crnogorski otpravnik poslova u Carigradu, opet pokreće pitanje isušivanja Bojane. Osmanski zvaničnici dali su svoja mišljenja u vezi ovog prijedloga, ali ne i obećanja da će po tom pitanju nešto biti urađeno. Sultan je odluku prepustio Porti, čime je pokazao da lično nije zainteresovan za ovo pitanje. Porta je navodila negativne reakcije albanskih prvaka i imućnih trgovaca, koji su bili protiv ovog dogovora. Smatrali su da bi od ovog projekta samo Crna Gora imala koristi. Vuković je javljao na Cetinju da po svemu viđenom realizacija ovog pitanja neće biti ostvarena. Osmansko Carstvo radilo je na tome da popravi odnose s Austrougarskom, a po njemu, Habzburzi neće dozvoliti da bilo što dovede do poboljšanja uslova u Crnoj Gori.¹⁹⁴

Vukovićeve sumnje po pitanju realizacije Bojanskog pitanja ubrzo su potvrđene. Pismo koje je poslao ministru građevina nikad nije stiglo na poslatu adresu. Na zahtjev da mu se odgovori da li su inženjeri pregledali ovaj slučaj, jedan od njih rekao je da je to samo „preletio“, jer projekat nije obuhvaćen finansijskim planom.¹⁹⁵

Crnogorski otpravnik poslova javljao je crnogorskim vlastima da njegove posjete ostaju bez ikakvog efekta, i da ne dobija ni najosnovnija obavještenja. Smatrao je da povodom tog posla nema više što da traži. Jedino je mogao da povede razgovor o tome na mjestima privatnih

.....
¹⁹³ DACG, MID, 1884, diplomatska prepiska, f. 13, br. dok. 258, Gavro Vuković, Stanku Radonjiću, 21. 4. 1884.

¹⁹⁴ DACG, MID, 1884, diplomatska prepiska, f. 13, br. dok. 281, Gavro Vuković, Stanku Radonjiću, 1. 5. 1884.

¹⁹⁵ DACG, MID, 1884, diplomatska prepiska, f. 13, br. dok. 294, Gavro Vuković, Stanku Radonjiću, 5. 5. 1884.

okupljanja turskih državnika, ali je rekao da za to nema novca. Veliki vezir je 24. maja 1884. godine, obavijestio Vukovića da će se riješiti granična pitanja dvije države, kao i da je Bojanski projekat predat Ministarstvu građevina. Četiri dana kasnije, saznao je da ni granična pitanja neće biti riješena bez komplikacija. Stalno je dobijao obavještenja o zbližavanju Austrougarske i Turske, što je bilo vrlo pogubno za interese Crne Gore. Sultan i austrijski car razmjenjivali su prepiske, a o tome su pisale i novine. Prema Vukovićevom mišljenju, osmanski vladar bi rado stupio u savez s austrougarskim carem, ali je strahovao od reakcije i fanatizma turskih podanika. Ministar građevina ipak je poslao naredbu valiji, u vezi projekta, u Skadar. Odgovor koji je iz Albanije poslat u Carigrad u vezi ovog pitanja, bio je negativan. Iznerviran, Gavro Vuković je apelovao na crnogorsku vladu da ukoliko Bojansko i granično pitanje ne bude riješeno, želi da ga opozovu iz Carigrada. U pismu razočarano kaže „...Ne bih ovđe stojao na ovaj način ni da mi vas Carigrad poklonite...“¹⁹⁶

Ubrzo je tako i bilo, vojvodu Gavra Vukovića na mjestu crnogorskog otpravnika poslova zamijenio je Mitar Bakić, krajem 1885. godine. Nerazumijevanje u vezi Bojanskog pitanja nastavilo se i tokom njegovog mandata u Carigradu. Iako je Bakić uporno insistirao da se o Bojanskom pitanju raspravlja u Ministarskom savjetu Osmanskog Carstva, odgovoreno mu je da su zauzeti mnogo bitnijim bugarskim pitanjem. Nelidov, ruski poslanik u Carigradu savjetovao je Bakića da se sačeka dok se situacija u zemlji smiri. Uzaludne su bile i napomene osmanskim vlastima da odgovor na ovo pitanje traži lično knjaz Nikola. Rečeno mu je da se to razmatra u savjetu i da u rješavanju pitanja ima tehničkih prepreka.¹⁹⁷

Stalna prepiska o ovom pitanju između Mitra Bakića i Stanka Radonjića, ministra inostranih djela Knjaževine Crne Gore govori koliko je to bilo od značaja za crnogorske interese. Zanimljivi su razgovori koje su oba crnogorska otpravnika poslova u Carigradu imali s Nusret

¹⁹⁶ DACG, MID, 1884, diplomatska prepiska, f. 13, br. dok. 355, Gavro Vuković, Stanku Radonjiću, maj 1884.

¹⁹⁷ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 995, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 20. 12. 1885.

-pašom, članom Ministarskog savjeta. Vuković je paši prenio divljenje i priznanje od knjaza Nikole za zasluge zbog stvorenih prijateljskih odnosa dvije zemlje. Nusret-paša je tom prilikom pozvan da dođe na Cetinje, uz molbu da pomogne da se Bojanski projekat realizuje. Paša je Vukoviću rekao da je o tome pričao da sultanom i da mu ovo pitanje „na srce leži“, ali da je zauzet drugim pitanjima bitnim po opstanak Carstva. Pašinu molbu da se knjaz zauzme za status njegovih dobara u Bugarskoj kod ruskog cara, Vuković je smatrao da treba iskoristiti da se pitanje Bojane pokrene s mrtve tačke.¹⁹⁸ Mitar Bakić je, takođe, savjetovao crnogorskog knjaza da se založi za slučaj Nusret-paše.¹⁹⁹

Svoj doprinos u rješavanju ovog pitanja pokušalo je dati Osmansko poslanstvo. O tome govori i saradnja Dževat-paše, osmanskog poslanika s Cetinja, prilikom posjete Carigradu. Paša je 16. maja 1885. godine predao knjaževo pismo Mitru Bakiću, sa spiskom zaduženja koje je trebalo da izvrši. Tom prilikom, rekao je Bakiću da je bio lijepo primljen na Porti i da je predstavio neke zajedničke prijedloge, koji su „blagonaklono“ prihvaćeni. Uzdao se u uspješnost svoje misije. Crnogorskom otpravniku poslova predložio je da više ne ide kod činovnika Ministarskog savjeta po ovom pitanju, jer ono više zavisi od Porte i Velikog vezira nego od Dvora. Pored zalaganja poslanika, Bakić je sumnjao u pozitivan ishod. Prema njegovom misljenju, Dževad-pašin uticaj na Portu bio je isuviše mali. Naveo je da osmanski poslanik nije uspio da ovaj problem riješi ni sa skadarskim valijom, kao i da ga je ovaj ocrnio na Porti. Osim toga, vlada u Carigradu nije bila zadovoljna ugovorom o muhadžirskim dobrima koje je Dževat-paša sklopio s knjazom. Obustavljanje muhadžirske komisije veoma je loše prihvaćeno, kao i izvještaj Dages efendije o radu crnogorske vlade na ovom pitanju.²⁰⁰

Dževad-paša javio je, 25. maja 1885. godine, Bakiću da je detaljno predstavio Bojansko pitanje sultanu, i da očekuje naredbu i rješenje. Nada se da će uskoro „s dobrijema glasovima“ doći u Emirgijan. Međutim, narednog dana paša je došao bez ikakvog rješenja. Molio je

.....
¹⁹⁸ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 447, Gavro Vuković, Stanku Radonjiću, 4. 3. 1885.

¹⁹⁹ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 452, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, mart 1885.

²⁰⁰ DACG, MID 1885, f. 17, br. dok. 582, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 17. 3. 1885.

Bakića da piše knjazu Nikoli, da će se i dalje zalagati da se ovo pitanje uzme u ozbiljno razmatranje. Tvrdio je da, iako je neizvjesna budućnost projekta, sultan ima želju da to „uzme u svoje ruke“, i da ne bi bilo dobro da se vrši pritisak na njega.²⁰¹

Mitar Bakić je nakon toga otišao na Ildiz²⁰² da se raspita o misiji Dževad-paše. Razgovarao je s Derviš-pašom koji je istakao da se nada da će vidjeti crnogorskog knjaza u Carigradu. Bakić je rekao da knjaz ima puno posla u zemlji, i da su Crnogorci navikli da im je vladar stalno prisutan. Paša je izjavio da crnogorski narod mora znati da je posjeta njihovog vladara Turskoj, veoma značajna zbog uspostavljanja što boljih odnosa s Carstvom. Crnogorski diplomata je na to odgovorio da će knjaz rado doći u posjetu sultanu, kojeg smatra „za svog najiskrenijeg ličnog prijatelja“. Dodao je da crnogorski narod najviše želi dobre odnose s Osmanskim Carstvom, i da ga ništa ne bi uvjerilo u iskreno tursko prijateljstvo kao rješenje Bojanskog pitanja. Derviš-paša je kazao da vlada to pitanje smatra vrlo korisnim za obje države, ali da se prvo mora proučiti, sastaviti plan i predračun, pa tek onda krenuti s radom. Bakić se žalio da prijedlog ne mrda s mjesta već dvije godine, kao i da je naređeno skadarskom valiji da primi inženjere koji će da naprave izvještaj i pošalju ga u Carigrad. Odgovoreno mu da je angažovana firma da istraži korito rijeke, ali da je došlo do nesreće u kojoj su se glavni preduzimač i inženjer utopili. Bakić je izrazio žaljenje zbog toga, ali je bio mišljenja da je odmah trebalo poslati druge stručnjake da obave posao. Paša je izjavio da sumnja u uspješnost projekta sve dok se rijeka Drim ne vrati u staro korito. Tražio je da knjaževska vlada uradi plan projekta, smatrajući da bi se njime unaprijedila trgovina i dobile plodne površine. Rečeno mu je da je to već urađeno i upućeno sultanu na uvid. Na to je paša rekao da Bakić lično pošalje pismo osmanskome vladaru.²⁰³

Mitar Bakić razgovarao je sa sultanom i velikim vezirom o ovom pitanju. Na sastanku s velikim vezirom prenio je knjaževe pozdrave kao i

²⁰¹ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 609, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 27. 5. 1885.

²⁰² *Ildiz* ili *Jildiz*, jedna je od rezidencija koju je koristio sultan Abdul Hamid II za prijem stranih zvaničnika.

²⁰³ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 623, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 3. 6. 1885.

molbu da se riješi Bojansko pitanje. Smatrao je da nakon što je projekt prihvaćen od otomanskog ministarstva građevina, ne bi trebalo da ima prepreka. Veliki vezir se zahvalio na pozdravima i rekao da je sada pitanje proslijeđeno Ministarskom savjetu koje će o njemu odlučiti. Rečeno mu je da je crnogorski vladar predložio da se pošalje inženjerska komisija obje vlade, i da skadarski valija ne bi trebalo da se protivi, jer se zasad radi samo o proučavanju, a ne o realizaciji projekta. Vezir je izjavio da se valija protivi ne samo komisiji, nego uopšte pitanju regulacije rijeke Bojane. Bakić je nakon ovih susreta bio razočaran misleći da od rješenja ovoga pitanja neće biti ništa.²⁰⁴

Porta nije imala kad da se bavi Bojanskim pitanjem, o čemu svjedoči i susret Bakića i Dževat-paše – 1. septembra 1885. godine. Nakon razgovora Dževat-paše i velikog vezira, zaključili su da prepiska između organa vlasti ništa ne rješava. Crnogorski otpravnik poslova za neuspjeh u pregovorima krivio je štetan rad skadarskog valije.²⁰⁵

U pismu koje je 28. septembra 1885. godine Bakić poslao ministru inostranih djela Knjaževine Radonjiću, vidi se da od realizacije Bojanskog pitanja neće biti ništa. Kaže da je Dževat-paša razgovarao sa sultanom. Prema mišljenju osmanskog poslanika na Cetinju, sultan će knjazu obećati i „zlatne gore“, ali da se pravo rješenje ne nazire. Osmansko Carstvo bilo je u velikim problemima zbog nemira u Bugarskoj. U Carigradu je čak bila i uhapšena bugarska deputacija. Iako je kasnije oslobođena i započela razgovore s Portom, situacija je bila kritična. Turska je bila pod pritiskom velikih sila koje su insistirale na imenovanju bugarskog kneza i rumelijskog valije. Turci su nemoćni, morali su da pregovoraју, jer vojnički nijesu mogli djelovati u Rumeliji zbog straha od Rusa. Bugarski scenario je kod hrišćanskih stanovnika Turske izazvao velike simpatije. Na bugarske težnje za nezavisnošću gledano je energično i patriotski. Bakić je strahovao da bi, ako se to nastavi, Bugari mogli da uzmu prvenstvo Crnoj Gori, kao pokretaču oslobodilačke borbe u osmanskoj Evropi.²⁰⁶

---

²⁰⁴ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 804, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 27. 8. 1885.

²⁰⁵ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 812, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 2. 9. 1885.

²⁰⁶ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 852, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 28. 9. 1885.

U septembru 1885. godine, Dževat-paša prenio je Bakiću poziv od sultana. Na organizovanom prijemu, turski vladar nije prisustvovao zbog obaveza oko rješavanja bugarskog pitanja. Osman-paša, dvorski maršal, kasnije je pozvao crnogorskog diplomatu u audijenciju kod sultana Abdul Hamida II. Sultan je pitao za knjaževu zdravlje, izražavajući zadovoljstvo što se Knjaževina Crna Gora ne miješa u pitanja Bugarske. Bakić je to potvrdio, smatrajući da se njihove države ne mogu naći u sukobu. Rekao je da je Crna Gora skoro cijela okružena Austrougarskom i da jedinog „oduška“ ima u dodiru s Osmanskim Carstvom. Turski suveren pominjao je i mogućnost zajedničkog saveza protiv Austrougarske. Bakić je ipak najviše insistirao na Bojanskom pitanju. Tvrdio je da bi sultan dobio veliku naklonost crnogorskog naroda, ukoliko bi se ovo pitanje realizovalo. Crna Gora imala je malo obradivih površina, i to bi joj pomoglo da se oporavi na ekonomskom planu. Sultan je odgovorio da je dao sve naredbe o tome Dževad-paši. Međutim, u razgovoru s osmanskim poslanikom zaključeno je da od posla neće biti ništa. Bakić nije zaboravio da crnogorskoj vladi prenese zasluge za trud Dževad-paše. Rekao je da je sultan Abdul Hamid II u velikim problemima, i da strahuje od vojnih zapovjednika koji su ogorčeni njegovom zabranom vojne akcije u Rumeliji. Situacija je bila veoma teška, što potvrđuje podatak da je morao da pojača lične straže.²⁰⁷

Dževad-pašin rad pohvalio je knjaz Nikola, i naredio Bakiću da sultanu prenese žaljenje prilikom odlaska osmanskog poslanika s Cetinja. Knjaz je bio zadovoljan vladanjem ovog poslanika i izjavio da je paša u „...tečaju njegove funkcije, svojim osobitim ponašanjem uspio zadobiti potpunu blagonaklonost Gospodarevu, i u isto vrijeme, odgovoriti povjerenju Sultanovom, radeći neprestano na održavanje srećno postojećih odnosa između dvije države...“²⁰⁸

Na Cetinju je, 20. juna 1890. godine, napravljen „Projekat o rješavanju Bojanskog pitanja“. U ovom protokolu ima 8 stavki. U prvom dijelu dokumenta spominje se da je učinjena pogodba s crnogorske i tur-

²⁰⁷ DACG, MID, 1885, f. 17, br. dok. 857, Mitar Bakić, Stanku Radonjiću, 3. 10. 1885.

²⁰⁸ DACG, MID, 1888, f. 23, br. dok. 1354, Ministarstvo inostranih djela, Mitru Bakiću, 19. 9. 1888.

ske strane, i da su pribavljena sva potrebna dokumenta. Navodi se da je između otomanske vlade i crnogorskog predstavnika u Carigradu, učinjena pogodba. Stvar je predana na kontrolu vojnim i tehničkim komisijama. Na projekat je pozitivno odgovoreno u komisijama, kao i u Ministarskom Savjetu. Ovo pitanje je iradom²⁰⁹ od 10. maja, potvrdio i sam sultan. Prva stavka protokola govori o tome da se s Bojane i Skadarskog jezera uklone svi ribolovi. Potom, da se pristupi dubljenju dna Bojane od samog izvora, i da se za rijeku napravi novo korito probojem serpentele kod Oboda. Rijeku Drim treba vratiti u staro korito, dok se ne iskopa novo dugačko 20 km. Time bi se od poplava obezbijedilo područje u Lješju. Rječica Kir, pritoka Drima koja u Skadru plavi zemlju, trebalo je da se preusmjeri u jezero. Druga stavka govori da bi projekat trebalo predati na realizaciju preduzimačkom društvu, koje će sve urediti prema tehničkim zahtjevima obje vlade. O troškovima projekta se govori u trećoj stavki, gdje se navodi da će oni iznositi 158.000 turskih lira ili 3.634.000 franaka. Tvrdilo se da je to gornja vrijednost koja se neće preći. Dalje se kaže, da će troškove podijeliti dvije države u odnosu na površine zemlje koje se dobiju. Otomanska vlada treba da uplati troškove s interesom preduzimačkom društvu, a da se Crna Gora sama pogodi oko načina isplate. Napravljenju štetu ovim projektom vlasnicima imanja i ribolova trebalo je Turska da nadoknadi, dok je vlada na Cetinju od toga oslobođena. Nadzor će vršiti inženjeri angažovani iz dvije zemlje. Radnici na tom poslu će biti mještani, zbog toga što Crnogorcima nije sigurno da rade u Albaniji. Ovaj Protokol je objavljen i u „Glasu Crnogorca“ u broju 26, 23. juna 1890.²¹⁰

Ove novine su prenijele i navodni crnogorsko-turski dogovor: „...G. Gavro Milj. Vuković zamjenik ministra inostranih djela vratio se prošli utornik iz Carigrada na Cetinje. G. Gavro završio je povjereni mu podatak na puno zadovoljstvo svoga Gospodara i Knjaza. Njegovo Car. Veličanstvo, Sultan Abdul Hamid, izvolio je kao što smo već javili odobriti sve prijedloge što ih je spremila i podnijela knj. crnogorska vlada, radi uređenja Bojane i isušivanja velikoga dijela Skadarskoga

²⁰⁹ Irada (turski *irade* od arapskog *irādā*) je sultanov ukaz, carska naredba.

²¹⁰ Protokol o rješavanju Bojanskog pitanja (iz zvaničnih dokumenata), Cetinje, 20. jun 1890, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878–1918*: str. 246–248.

Blata. Visoka porta i knj. Crnogorska vlada svršile su sve dogovorne, te ne preostaje ništa da se, i to, razumije se, dogovorno nađe društvo, koje bi bilo najpodobnije da taj veliki posao što bolje i što prije svrši...“²¹¹

Ovo pitanje pokrenuto je opet u februaru 1895. godine, kad se rijeka Bojana izlila iz korita, i napravila velike probleme stanovnicima okolnih krajeva.²¹² Usljed velikih padavina na ovom području nastajale su ogromne štete. Tako je novembra 1896. godine, kao posljedica velikih vremenskih nepogoda na području rijeke Drim i Skadarskog jezera, porastao vodostaj rijeke Bojane. Došlo je do proširenja kanala od Zogajskog jezera, čime se stvorio prostor gdje su Ulcinjani kasnije vezali brodove. Tom prilikom stvorena je luka Đerane, kasnije nazvana Milena, u čast crnogorske knjaginje.²¹³

Knjaz Nikola je 1899. godine, pisao sultanu Abdulu Hamidu II u nadi da će ipak doći do realizacije Bojanskog pitanja. Svjedočio je problemima nedostatka obradivih površina, kao i njihovog uništenja povećanjem vodostaja Skadarskog jezera:

„Veličanstvo,

Vasa blagonaklonost, ukazana mi toliko puta od Vašeg carskog Veličanstva, daje mi hrabrost da mu se obratim, apelujući na njegovu plemenitost, odnosno životnog pitanja mojih podanika.

Vašem veličanstvu poznato je da je moja zemlja krševita i kao takva da ima malo zemlje za obrađivanje.

Ima veće nekoliko godina da jedan veliki dio obradive zemlje, koja se nalazi u okolini Skadarskog jezera i u dolini Morače, biva sve više i više poplavljena vodama Jezera, a ta poplava prouzrokovana je vodama Drima i Bojane, rijeka koje sprečavaju vodu Skadarskog jezera da otiču u Jadransko more kao što su ranije oticale.

---

²¹¹ „Glas Crnogorca“, god. XIX, br. 23, Cetinje, 2. jun 1890, str. 3.

²¹² I. Tepavčević, *n. čl.*, str. 228.

²¹³ V. Radović, *n. dj.*, str. 33.

Regulisanjem Bojane moglo bi se uspjeti da se sada poplavljene zemlje oslobode vode i da postabnu obradive kao što su i ranije bile.

Ove godine usljed veoma slabe žetve, veliki broj Crnogoraca bio je primoran da emigrira iz zemlje...

Ali tako je moralo da bude, jer sredstva moje vlade nijesu bila dovoljna da ishrane hiljade familija, a teško materijalno stanje mogega naroda nije jedne momentalne, prolazne prirode nego je ono stalno i jedino bi se moglo otkloniti kada bisnmo bili oslobođenui stalnih poplava Skadarskog jezera...²¹⁴

Za ovaj projekat bilo je interesovanja od strane mnogih preduzimača. Tako u verbalnoj noti poslatoj ministarstvu inostranih djela Knjaževine Crne Gore, Austrougarsko poslanstvo garantuje za bečku firmu *Union Baugezelshaft*, predlažući je knjazu, uz molbu da joj se obezbijedi izvođenje radova na projektu na rijeci Bojani. Legacija navodi da je ovo društvo finansijski stabilno i veoma cijenjeno. Ministarstvo inostranih poslova zahvalilo se na ponudi, govoreći da pitanje isušivanja jezera nije još „sazrelo“, da bi se vlada uopšte mogla upustiti u pregovore.²¹⁵

Crnogorske vlasti su se nadale da će u pogodnom trenutku doći do realizacije pitanja, smatrajući ga krucijalnim za napredak ekonomije. Ideja regulisanja toka Bojane, pominje se u julu 1909. godine kad Petar Plamenac, crnogorski konzul u Carigradu, javlja knjazu da je skadarski valija Bedri-paša, dozvolio da skadarski inženjer Briot dođe na Cetinje s planovima i predračunima po pitanju regulisanja Drima, Kira i Bojane. Rečeno je da inženjer neće naplatiti usluge. Zbog toga je Plamenac savjetovao vlastima na Cetinju da ovog stručnjaka odlikuju Danilovim ordenom, petog stepena. U septembru 1909. godine, Petar Plamenac obavještava crnogorske vlasti da je inženjer Bolotov dobio dozvolu od turskih vlasti da prouči područje oko rijeke Bojane. Skadarski valija je protestovao zbog rada ovog stručnjaka.

²¹⁴ Nikola I Petrović Njegoš, *Pisma/Bibliografija*, Obod, Pobjeda, Cetinje–Podgorica, 1969, str. 275–276.

²¹⁵ DACG, MID, f. 169, br. dok. 1028/1, Petar Plamenac, Ministarstvu inostranih djela, 26. 7. 1909.

Ponuda firme *Union Baugesellschaft* ²¹⁶

Smatrao je da ne treba dozvoliti da se taj posao obavi. Po njemu, Bolotov ima namjeru da pregleda ne samo Bojanu, nego i jezero, cijelu dolinu Dri-ma, okolinu Prizrena i Mitrovice, kao i dolinu Ibra do Berana. Lokalnim vlastima u Skadru nije odgovaralo da neko, u koga nemaju povjerenja, upozna i skicira njihov kraj. Strahovali su od mogućih zloupotreba.²¹⁷

Nada u ovaj projekat, od strane crnogorskih vlasti, nikada nije napuštена, o čemu se govori i tokom Jubilarnih svečanosti 1910. godine.

²¹⁶ Arhivsko bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore, Fond Nikola I, 1909, ABONMCG, F. N I, br. dok. 24, 17. 7. 1909.

²¹⁷ DACG, MID, 1909, f. 170, br. dok. 1136, Petar Plamenac, ministru inostranih djela, 9. 8. 1909.

Tad se pominje da je pitanje rijeke Drima i Bojane: „jedna od najvećih briga Gospodarevih...“ Navodi se da bi se realizacijom projekta snizila površina voda Skadarskog jezera, i stvorilo plodno tlo. Međutim, zato još nema mogućnosti, jer nije postignut sporazum s Turskom.²¹⁸

---

²¹⁸ Dr L. Tomanović, *n. dj.*, str. 222.

Knjaz Nikola u Carigradu 1899. godine

Druga knjaževa posjeta sultanu, iako planirana 1896. godine, dogodila se tri godine kasnije.²¹⁹ Dobri odnosi dvojice vladara nastavili su se i nakon prve posjete knjaza Nikole Carigradu. Sultan Abdul Hamid II raspitivao se o zdravlju crnogorskog knjaza koji je bolovao od reumatskih problema. Preko svog izaslanika u Petrogradu poželio mu je brz oporavak, pozivajući ga da posjeti Carigrad. Naveo je da bi carigradski vazduh bio dobar za „njegovo tijelo i zdravlje“. Prijatno iznenađen sultanovom pažnjom, knjaz je obećao da će posjetiti osmanskog suverena čim ozdravi. U pismu sultanu je rekao: „Ne znam kako da se zahvalim poslije svih ovih komplimenata i pohvala, ostao sam bez teksta“.²²⁰

Knjaz Nikola je u decembru 1896. godine, pisao sultanu iskazujući „beskrajno prijateljstvo, poštovanje i izuzetnu predanost Vama i želim da veze budu što čvršće“. Na kraju pisma crnogorski vladar kaže: „Želim Vam sve najbolje, i znajte da Vam uvijek stojim na usluzi.“²²¹

Crnogorski vladar drugi put je posjetio osmansku prestonicu na dan otvaranja Bosfora, a u vrijeme proslave godišnjice stupanja sultana Abdul Hamida II na tron. U tom periodu vršene su popravke na dvoru Emirgijan u Carigradu. Gradonačelnik opštine lično je nadgledao restauraciju ovog objekta. Mjere obezbjeđenja, organizacija dočeka kao i čistoća grada bili su na visokom nivou. Dvorski službenici pardišaha bili su dati na službu crnogorskom knjazu prilikom boravka u Turskoj. Crnogorski suveren sa sobom je doveo članove svoje porodice i bliske saradnike, čime su domaćini bili iznenađeni. Delegaciju su činili knjaginja Milena i princ Mirko, od saradnika tu su bili

²¹⁹ Dr U. Ozdan, *n. čl.*, str. 17–18.

²²⁰ BOA, Y.PRK.NMH, 7/14, (H. 29. Zilhidže 1313/11. 6. 1896).

²²¹ BOA, Y.E.E., 59/41, (H. 17. Redžep 1314. / 3. 1. 1896).

ministar inostranih djela, vojvoda Gavro Vuković, knjažev pomoćnik – gospodin Martinović, zatim knjaginjina pomoćnica, gospođica Nalikom, pisar Šarl Punjet, kao i dvorski ljekar, dr Perazić. U Carigradu im se pridružio i Ahmet Fevzi-paša, osmanski poslanik s Cetinja. Za doček crnogorske delegacije bio je obezbijeden izmirski carski brod *Vapur-u-Humayu'nu*.²²²

Crnogorska delegacija na čelu s knjazom Nikolom i knjaginjom Milenom, u društvu osmanskih predstavnika, prilikom posjete prijestonici na Bosforu 1899. godine²¹⁶

O posjeti crnogorske delegacije pisano je u carigradskim novinama.²²⁴ Predstavnik Savjetodavnog odbora osmanske vlade, Turhan-paša, s delegacijom je dočekaio posjetioce iz Crne Gore. Sultan je u čast Crnogoraca priredio banket. Knjaginja Milena i knjaz Nikola sjedjeli su s lijeve i desne strane Abdul Hamida II, čime im je data velika čast. Na gozbi je bio i i Mitar Bakić, crnogorski poslanik u Carigradu. Događaj su uljepšali sinovi dvojice vladara. Princ Mirko i sultanov sin Burhanedin zabavljali su goste svirajući na muzičkim instrumentima. Knjaz Nikola i crnogorska delegacija bili su oduševljeni kada je princ Burhanedin odsvirao crnogorsku himnu.²²⁵ Upravo je Burhanedin efendija svom ocu sultanu predložio da se gostima iz Crne Gore odsvira

²²² Dr U. Ozdan, *n. čl.*, str. 17–18.

²²³ Preuzeto iz: Ugur Ozcan, *II. AbdulHamid donemi osmanli-karadag siyasi iliskileri*, doktora tezi, Isparta, 2009.

²²⁴ BOA, DH.MKT, 2242/92. (H. 28. Rebiulahir 1317/5. 9. 1899).

²²⁵ Dr U. Ozdan, *n. čl.*, str. 17–18.

nacionalna himna njihove zemlje. Nakon što je Abdul Hamid odslušao himnu, složili su se da se ista odsvira crnogorskoj delegaciji.²²⁷

Nakon ručka priređena je svečana parada flote na obali Emirgijana. Na splavu koji je pripremio Ministarstvo pomorstva (Bahriye Nezareti) pripremljen je vatromet koji je napravio zadivljujući prizor na Bosforu.²²⁸

Sljedećeg dana održan je „banquet“ za medije. Osmanski sultan i crnogorski knjaz iskazali su želju da se dobri odnosi nastave, izražavajući međusobnu zahvalnost za sve što je doprinijelo zbližavanju dvije zemlje. Nakon toga, sultan je prisutnima podijelio vrijedne poklone, a delegacije su razmijenile ordenje.²²⁹

Obavještenje u carigradskim novinama „Malumat“ o ženidbi crnogorskog princa Mirka s princezom Milicom Jutom²³⁰

²²⁷ Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999, str. 157.

²²⁸ „İkdam“, Carigrad, 2. oktobar 1899, str. 2.

²²⁹ Dr U. Özdan, n. čl., str. 17–18.

²³⁰ „Malumat“, Carigrad, 2. avgust 1889.

Mnogima je bilo čudno što je knjaz Nikola u diplomatsku posjetu Carigradu doveo i svog sina Mirka. Crnogorski diplomata, vojvoda Gavro Vuković, to je objašnjavao aktuelnom situacijom u Makedoniji. Među evropskim silama pominjala se mogućnost da ova turska pokrajina dobije autonomiju, i da na njenom čelu bude hrišćanski princ. Knjaz Nikola se nadao da će se njegov sin dopasti sultanu i da bi mogao, pored grčkog i bugarskog princa, ući u izbor za ovu poziciju. Vuković navodi da je to bilo veoma delikatno pitanje, koje nije bilo u prvom planu.²³¹ Diplomate stranih zemalja u Carigradu bile su iznenađene prisustvom knjaza Mirka i pominje se da se „nijesu mogli načuditi njegovom prisustvu“.²³²

Vojvoda Gavro Vuković, bliski saradnik knjaza Nikole i ministar inostranih djela u vladi Knjaževine Crne Gore, ovako opisuje doček priređen u čast crnogorske delegacije:

„Pred kapijom Ildiz palate, bijaše uparađena četa Arnauta iz carske garde, s muzikom koja intoniraše crnogorsku himnu. Pod peronom, navrh stepenica od bijela mermera, zastrtih mekim ćilimom iz znamenite fabrike Eren-Kea, stojaše Sultan Hamid sam, a na dnu s jedne i druge strane stojahu dvorani u galaparadi. Kad je Knjeginja sašla iz kola, Sultan se spustio nekoliko stepena, pozdravio se s njom i Knjazom, pa je uzeo Knjeginju ispod ruke, proveo je kroz prostranu salu ispunjenu turskim velikašima, pa ju je uveo u drugi salon, pred čijim vratima stajaše Ferid-paša veliki vezir, Tevfik-paša, ministar inostranih djela, s ostalim ministrima. Najprije su ušli u salon s gostima veliki vezir i ministar inostranih djela. Od knjaževe svite pozvao je mene, moju ženu, gospođicu Nenkom i ministra Bakića, našeg poslanika u Carigradu. Dvokrilna vrata zatvoriše se, Sultan predstavi Knjazu i Knjaginj v. vezira i ministra inostranih djela. Gospodar je njemu predstavio dvije gospođe, mene i Bakića. On nas je poznavao od odavnih vremena, stoga nam se sam primakao, ljubežno nam pružio ruku i udostojio s nekoliko riječi. Zatim se opet povratio kod gosti i razgovarao se, poklanjajući veliku pažnju knjazu Mirku.

²³¹ Vojvoda Gavro Vuković, *Knjažev put u Carigrad, (iz memoara)*, „Zapisi“, god. I, knj. I, 4, Cetinje, 1927, str. 236.

²³² *Isto*, str. 288.

Poslije audijencije od pola sata, Sultan je uzeo Knjeginju ispod ruke i izašli su u veliki salon, gdje je nastalo predstavljanje svite. Po završetku te ceremonije izašlo se iz Dvora i pošlo pred palatu. Uvezli smo se u lađu koja nas je odvela na Emirgijan, knjažev dvorac koji mu je Sultan darovao 1884. godine.²³³

Knjaginja Milena imala je priliku da boravi i u Haremskoj rezidenciji. Izvori navode da su njene predrasude o Turcima izbljedinile kada je ugostila sultanova majka. U njenu čast priređivane su gozbe s kafama, raznovrsnim voćem i kolačima. Nakon toga upoznala je sultanove ćerke i supruge. Sultanova majka hvalila je Mileninu ćerku Stanu, govoreći da je ljepotu naslijedila od majke, čime je knjaginja bila polaskana.²³⁴

Knjaz Nikola se ovom prilikom sastao i s Crnogorcima koji su radili u Carigradu. Posjetio je predivnu palatu Topkapi, carsku riznicu, muzeje, Aja Sofiju, kao i turbe-grob sultana Mahmuda II. Poslije 11 dana posjete, knjaz i delegacija ispraćeni su u Atinu. Turske novine obavještavale su javnost o ovom događaju. U „Ikdamu“-u su prenosili knjaževu izjavu, dok je „Malumat“ objavio fotografije knjaževskog para. Sljedećeg dana objavljene su i fotografije princa Danila i njegove supruge. Pored novina na turskom jeziku, i crnogorske novine su pisale o gostoprimstvu sultana Abdul Hamida, zahvaljujući mu na svečanom dočeku crnogorskog knjaza i njegove pratnje. Nakon tri mjeseca knjaz Nikola slao je telegrame zahvalnosti osmanskom suverenu, zahvaljujući mu na „toplom dočeku“, i izražavajući nadu u još bolje odnose dvije zemlje.²³⁵

Knjaz je svojom posjetom htio da potvrdi odnose koje je Knjaževina Crna Gora imala s Osmanskim Carstvom. Interesovalo ga je da li će Turska da se digne na oružje, ako Austrougarska proglasi aneksiju Bosne i Hercegovine, i da li bi i pod kojim uslovima prihvatila Crnu Goru kao saveznika? Knjaz Nikola nije odustajao od težnje da državu dalje proširi ka Hercegovini. Strahujući od uticaja koji Austrougarska i

---

²³³ Vojvoda G. Vuković, *n. čl.*, str. 285.

²³⁴ Dr U. Ozđan, *n. čl.*, str. 19.

²³⁵ *Isto*, str. 20.

Italija imaju među albanskim narodom, crnogorski vladar je sa sultanom razmatrao mogućnost ulaska u rat protiv ovih sila. Nadao se da bi Crna Gora mogla i na toj strani da se teritorijalno okoristi. Dvojica vladara razgovarala su i o izboru skopskog mitropolita. Ministar inostranih djela Knjaževine Crne Gore, vojvoda Gavro Vuković, imao je zadatak da se sastane s velikim vezirom. Mnoga pitanja trebalo je riješiti, poput konsularne konvencije, konvencije za ekstradiciju, poštansko telegrafskog ugovora, voda Skadarskog jezera i njegovog mogućeg isušivanja, kao i o pitanju Jadranske željeznice u Baru.²³⁶

Osmanski izvori, kao razlog posjete crnogorske delegacije, navode zvanično „uručenje“ dvorca *Emirgijana* knjazu Nikoli, koji je bio poklon od strane sultana,²³⁷ zatim proslavu stupanja na presto Abdula Hamida II, zahvalnost crnogorske delegacije Osmanskoj banci na finansijskoj pomoći²³⁸, kao i uspostavljanje kontakta pri otvaranju konzulata Osmanskog Carstva u Kosovskom vilajetu.²³⁹

Treba pomenuti i poklone koje su tokom godina dvojica vladara razmjenjivali. Vrijednost, posebno sultanovih poklona, govori koliko je bilo bitno održati dobre odnose između dvije zemlje. Najvrijedniji poklon od sultana bio je dvorac *Emirgijan*. Zanimljivo je da postoje podaci koji svjedoče da je u obnovi i dekoraciji ovog objekta on lično učestvovao. U ovoj zgradi dugi niz godina bio je smješten crnogorski konzulat u Carigradu.²⁴⁰

„Knjažev dvor na Emirgijanu je suviše velik, ali nije sazidan od krša ili opeka, već iz prekrštanih greda, između koji su praznine dvorca bijelom bojom premazane. Prozori su česti i veliki, s velikim jednostavnim staklima, koja se odozdo na niže spuštahu. Dvor je na dva visoka boja, s prostranim suterenom u kome može stati bataljon vojske, da se i ne primijeti. Podijeljen je na tri prostrana odjeljenja: selamluk ili

²³⁶ Vojvoda G. Vuković, *n. čl.*, str. 235–236.

²³⁷ BOA, Y.E. E, 46/124, (H. 06. Rebiulahir 1327./27. 4. 190). Ovdje je greška u dataciji dokumenta, treba 1317. godina (14. avgust 1899).

²³⁸ BOA, Y.PRK.ML, 19/7. (H. 23. Safer 1317./3. 7. 1899).

²³⁹ BOA, Y.A.HUS, 399/68. (H. 28. Rebiulahir 1317./5. 09. 1899).

²⁴⁰ Dr U. Ozdan, *n. čl.*, str. 20.

salon za primanje, haremluk i odjeljenje između njih. Selamluk i haremluk nadneseni su nad morem i ispod njih prolaze pješaci. Redina je unesena unutra, ispred nje je taraca gvozdanim grijažem ograđena, ispunjena cvijećem i raznim izabranim biljem. U dvoru ima devedeset odjeljenja razne veličine, među kojima četiri velika salona od 10–15 metara dužine. Ima dva prostrana ulaska od po 18 metara dužine s odgovarajućom širinom. Ispred njih su stepenice od bijelog mermera. Turska banja je sva od mermera. Pumpa na paru za izbacivanje vode je u gornjoj bašti. Ima zatim i staklena bašta za limune i nerandže. Jednom riječju, sve je obilato i raskošno.²⁴¹

Dvorac Emirgijan (Emirgân)²⁴²

Sultan Abdul Hamid II je 1896. godine, kad je planirana posjeta crnogorskog knjaza, naredio da se u carskom brodogradilištu „Tersane-i-Amire“ izradi manji brod za plovidbu Skadarskim jezerom i Rijekom Crnojevi-

²⁴¹ Vojvoda G. Vuković, *n. čl.*, str. 286.

²⁴² Arhiv Istanbul Univerziteta – İstanbul Üniversitesi'nin Arşivi.

ća. U Crnu Goru je 1899. godine, na poklon, poslata jahta „Timsah“, kod Crnogoraca poznata pod nazivom „Zmaj“. Predata je vlastima u barskoj luci. Vrijednost broda iznosila je 9 hiljada turskih lira. Knjaz Nikola izrazio je želju i za brodom „Zaza“. Plovilo koje je do tada bilo u posjedu ambasadora u Londonu, u novembru 1904. godine otkupljeno je za 13.870 lira i poslato na poklon Nikoli I. Brod je u Crnoj Gori dobio ime „Rumi-ja“. Omiljeni pokloni koje je crnogorski knjaz dobijao od sultana bili su i čistokrvni arapski konji odgajani u Anadoliji. Od strane osmanskog dvora, knjazu Nikoli je uručen veliki broj odlikovanja. Među njima se izdvajaju Orden časti, koji je među najvećim odlikovanjima koje sultan daje (poslan 1886. na Cetinje da se uruči knjazu), Orden zahvalnosti (uručen prilikom druge posjete Carigradu 1899). Knjaginja Milena dobila je Orden humanosti, dok je princ Mirko odlikovan Zlatnom medaljom.²⁴³

Sultan je članovima crnogorske delegacije poklonio i autentične osmanske proizvode kao što su tepisi, tkanine, sedžade fabrike „Hereke“²⁴⁴ (to su bili skupocjeni proizvodi fabrike udaljene 60 km od Istanbula, koje su proizvodili Jermeni).

Dobri odnosi dva dvora nastavljani su i godinama kasnije. Sultan Abdul Hamid II pratio je ceremonije dinastije Petrović Njegoš. Ženidbama prestolonasljednika knjaza Danila i knjaza Mirka, u ime sultana i Osmanskog Carstva, prisustvovala su specijalna poslanstva.²⁴⁵

Najveće osmansko odlikovanje, orden Nišani Imtjaz, knjazu je u sultanovo ime na Cetinju predao carski viceadmiral Sulejman-paša u prisustvu brojnih zvanica i predstavnika Osmanskog poslanstva na Cetinju, Dževad-paše. Viceadmiral otomanske mornarice Nikoli I predao je odličje sljedećim rječima:

„Čast mi je predati Vašem Visočanstvu znamenja carskog ordena Imtijaza s dvijema medaljama njegovijem, te ga je Njegovo Carsko Veličanstvo, moj Uzvišeni Gospodar izvolio Vama poslati kao spo-

²⁴³ Dr U. Ozdan, *n. čl.*, str. 20–22.

²⁴⁴ BOA, Y.MTV, 194/19. (H.05.džemazijelevvel 1317. / 11. 09. 1899.)

²⁴⁵ Dr L.Tomanović, *n. dj.*, str. 38.

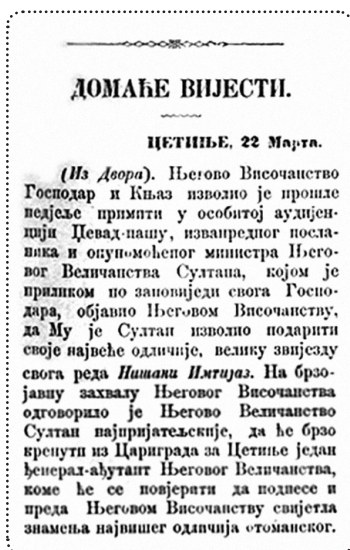
men svog visokog prijateljstva. i u smjeru da utvrdi dobre odnose koji postoje između dvije vlade. Meni je u isto vrijeme naloženo da izjavim Vašem Visočanstvu i Vašoj svijetloj porodici pozdrave od moga Gospodar kao i čuvstva istinske naklonosti (affection reelle) Njegovog Carskog Veličanstva.

Dopustite mi, Visočanstvo da kažem koliko sam srećan što vršim to časno poslanstvo koje će biti najsvetlije moga života.

Na ovo je knjaz Nikola odgovorio:

Preuzvišeni,

Ja sam vrlo ganut novim dokazima blagoizvoljenja i prijateljstva te ga je Njegovo Carsko Veličanstvo, Vaš Preuzvišeni Gospodar izvolio pokazati Mi, podarivši Mi svoje svijetlo odličje Imtijaza... (...) ...Ja i Moja Porodica vrlo smo s toga zahvalni i odazivamo se tome toplijem željama za sreću i napredak Njegovog Carskog Veličanstva i njegovih naroda...²⁴⁶

„Glas Crnogorca“ o odluci sultana Abdula Hamida II da knjaza Nikolu odlikuje najvećim odlikovanjem – ordenom Nišani Imtjaz²⁴⁷

²⁴⁶ „Glas Crnogorca“, br. 20, Cetinje, 20. maj 1886, str. 3.

²⁴⁷ „Glas Crnogorca“, br. 12, Cetinje, 28. mart 1886, str. 3.

Doprinos Osmanskog poslanstva u razvoju trgovačkih odnosa između Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva

Trgovina je u XVII u XVIII vijeku bila nerazvijena u Crnoj Gori. Nije postojalo razvijeno unutrašnje tržište. U tom periodu nije bilo ni razvijenih organa državne vlasti koji bi osigurali red i mir na pazarima. Trgovalo se najviše s inostranstvom. Početkom XIX vijeka privreda jača, trgovina napreduje i stvaraju se tržišni centri. Stari centri okupljanja i trgovine opet dobijaju funkciju. Glavni pazari tad su Rijeka Crnojevića i Vir u Crmnici. Na ovim pijacama proizvode razmjenjuju Katunjani, Lješnjani i Crmničani, a dolaze i trgovci iz inostranstva, iz Podgorice, Skadra, Kotora. Na Viru su trgovci izlagali stočarske i voćarske proizvode, na Rijeci su od ponude najčešće bili riblji proizvodi iz bogatih ceklinskih ribolova. U drugim područjima Crne Gore bili su značajni pazari na Prentinoj glavici kod Spuža (osnovan poslije 1796. kada su Bjelopavlići prišli Crnoj Gori) i pazar na Slivlju, koji je bio slabiji, zbog blizine Nikšića i uticaja ovog razvijenog privrednog centra. Na Prentinoj glavici trgovali su Bjelopavlići, Piperi, Pješivci, Rovčani i Moračani. Zbog blizine Spuža i sve češćih sukoba s Turcima, pazar je premješten na Čeranića Glavicu. U blizini ovog pazara 1869. godine osnovana je nova varoš u Crnoj Gori, Danilovgrad.²⁴⁸

Turske varoši, koje su poslije Berlinskog kongresa pripale Crnoj Gori, predstavljale su veliki potencijal za državnu privredu. U ovim urbanim sredinama, za ono vrijeme, bila je razvijena privreda, što nije bio slučaj u Crnoj Gori. Novodobijene varoši Nikšić i Podgorica sa saobraćajnim vezama ka Hercegovini, zatim Bar i Ulcinj na primorju koji su bili povezani s Albanijom²⁴⁹, vjekovima su važili za mjesta trgovačke i privredne

²⁴⁸ Radoman Jovanović, *Trgovinski centri Crne Gore sredinom 19. vijeka i njihova društveno-ekonomska uloga*, „Istorijski zapisi“, god. XXVI, knj. XXX, 3–4, Titograd, 1973, str. 312–314.

²⁴⁹ Mirčeta Đurović, *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini 19. i početkom 20 v*, CID, CBCG, Podgorica, 2008, str. 116–117.

djelatnosti. Crna Gora je pripajanjem ovih centara dobila veliki broj dućana kao i veliki broj iskusnih trgovaca, muslimana. Upravo će ovi muslimani udariti temelj crnogorskom zanatstvu. Zahvaljujući tome mnogi od njih su kasnije od države dobijali privilegije u poslovanju.²⁵⁰

Trgovina s Osmanskim Carstvom ostala je vrlo bitan faktor za Crnu Goru i nakon Berlinskog kongresa. Pazari razvijeni za vrijeme osmanske vlasti, i nakon 1878. godine, ostali su centri razvijene privredne djelatnosti. Crmničani su trgovali s Barom i Skadrom, Bjelopavlići su bili upućeni na Spuž, Piperi i Kuči na Podgoricu, Župljani na Nikšić, Moračani i Rovčani na Kolašin i Berane. Od životne važnosti po Crnogorce bili su i pazari van Osmanskog Carstva, posebno u vrijeme ratnih dešavanja. Ova tržišta bila su jedini izvor egzistencije, kad su turski pazari bili zatvoreni za obližnja crnogorska plemena. Takva tržišta su bila na austrougarskom primorju. Tokom mirnih godina obavljao se veliki promet između stanovnika Katunske nahije i Kotora. Crmničani su, pored Bara, trgovali i s Budvom, dok su u Risnu svoje proizvode plasirali Banjani i Grahovljani.²⁵¹

Značajno mjesto među osmanskim trgovačkim centrima zauzima Skadar. Smješten na jezeru, s razvijenom zanatskom i trgovinskom privredom, ovaj centar bio je privlačna poslovna destinacija vjekovima. U Skadar je iz Crne Gore izvožena stoka, a uvoženo je žito i so, koja je predstavljala najvažniji trgovački artikal. O važnosti trgovine između Crne Gore i ovog dijela Osmanskog Carstva upućuje i podatak da su skadarske paše stalno radile na unapređenju odnosa i smirivanju situacije radi sigurne trgovine. Turska privreda u Albaniji najviše je bila usredsređena na Crnu Goru, tako da se bilo kakva smetnja osjećala, ne samo na crnogorskom, već i skadarskom tržištu. Prevoz od Skadra najsigurniji je bio preko jezera, tako da je na taj način najčešće i obavljan. U Knjaževini Crnoj Gori važan pazar bila je Rijeka Crnojevića koja je saobraćajnim komunikacijama preko jezera, Bojane i Skadra, povezivala unutrašnjost zemlje s lukama na Jadranskom moru.

.....
²⁵⁰ M. Đurović, *n. dj.*, str.142–143.

²⁵¹ Dr Branislav Marović, *Spoljno tržište i izvoz stoke i stočnih proizvoda Crne Gore u 19. i početkom 20. vijeka*, „Istorijski zapisi“, god. LXIX, br. 1, Podgorica, 1996, str. 143–144.

Na Rijeci Crnojevića bili su podignuti i magacini za skladištenje soli i žita uvezenog s teritorija Osmanskog Carstva.²⁵²

Strani izvori navode da je izvoz Crne Gore za 1876. godinu, izgledao ovako:²⁵³

IZVOZNI ARTIKLI	IZNOS (franak)
Soljeno i dimljeno meso	625.000
45.000 goveda (živih)	2.130.000
Začini	300.000
1200 svinja	250.000
Svježa i usoljena riba	160.000
Svila, kokon (čaura ili mjehurak svilene bube)	125.000
Insekticid u prahu	70.000
Sir, jaja i voće	50.000
Drvena građa	50.000
Vuna	20.000
UKUPNO	3.795.000

Nakon dobijanja nezavisnosti i širenja na osmanske gradove Podgoricu, Spuž, Nikšić, Bar i Ulcinj, ova trgovačka središta postaju dio unutrašnje trgovine. Upravo zbog toga će se u narednim decenijama ubilježiti manja stopa trgovine između Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva. Crnogorska trgovina je od tad najviše upućena na austrougarski Kotor i Dalmaciju.²⁵⁴

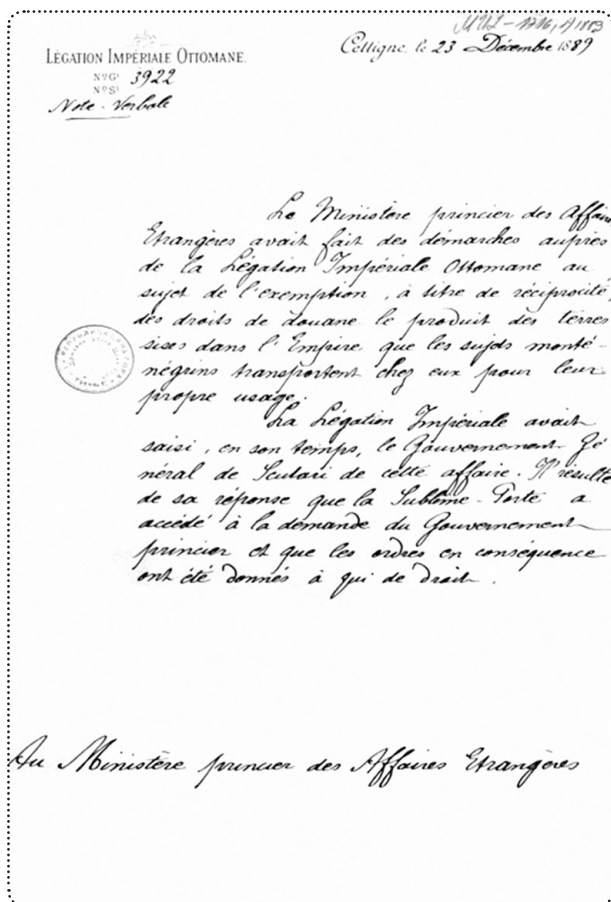
Naravno to ne znači da je prestala trgovina između Crne Gore i Osmanskog Carstva. Prema podacima iz 1910. godine u poslovanju

²⁵² Mr Nada Tomović, *Uloga Crnogorskog konzulata u Skadru u razvoju trgovine između Crne Gore i Turske krajem 19. i početkom 20. vijeka*, „Istorijski zapisi“, god. LXXIII, br. 3–4, Podgorica, 2000, str. 220–221.

²⁵³ Eugene Maton, *Historie du Montenegro, ou Tsernogore*, En vente chez l'auteur, Paris, 1881, str. 18.

²⁵⁴ M. Đurović, *n. dj.*, str. str. 26–28.

s osmanskim trgovcima ostvarena je dobit od 1.329.962 perpera na izvoz, dok je 16 posto ukupnog izvoza plasirano na prostor Osmanske države.²⁵⁵

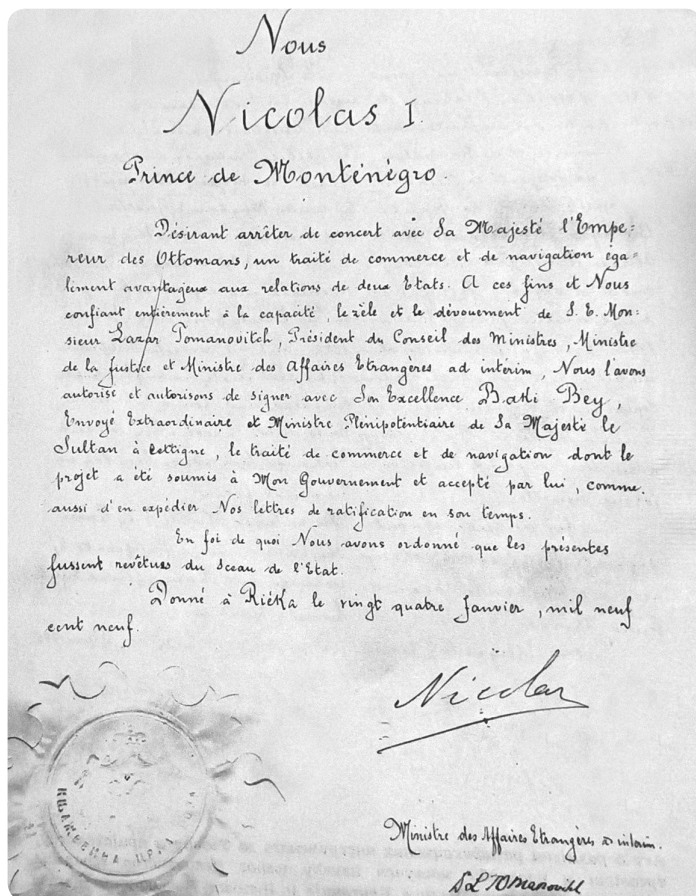
Nota Osmanskog poslanstva iz 1889. godine kojom se omogućava Crnogorcima da ne plaćaju porez na robu koju unose u Tursku²⁵⁶

U cilju unapređenja trgovinskih odnosa između Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva, knjaz Nikola i sultan Abdul Hamid II odredili su predstavnike koji će da izrade trgovinski ugovor. Za taj posao crno-

²⁵⁵ Branislav Marović, *Ekonomska istorija Crne Gore*, CID, Podgorica, str. 375.

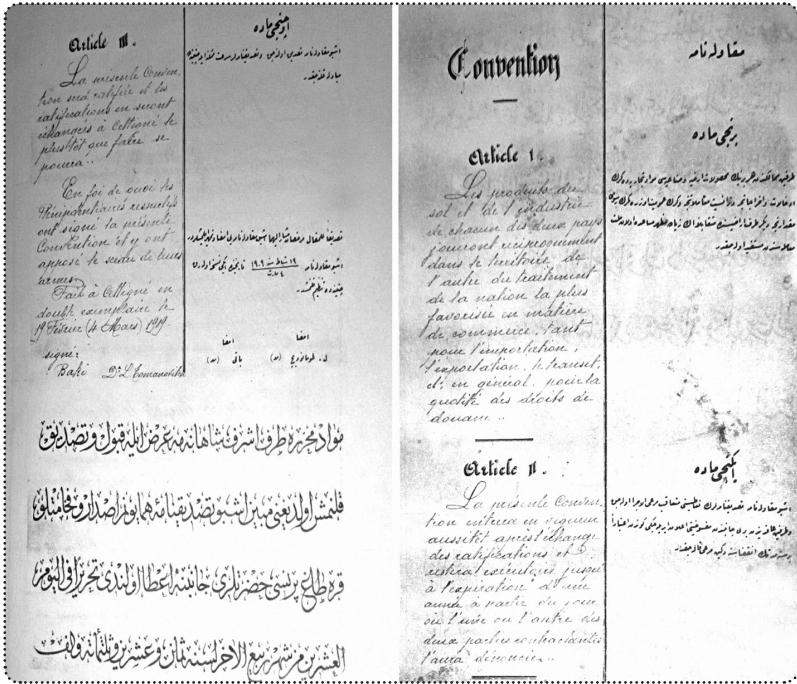
²⁵⁶ Državni arhiv Crne Gore.

gorski suveren odredio je dr Lazara Tomanovića, predsjednika Ministarskog savjeta, ministra pravde i zastupnika ministra inostranih djela. Osmanski sultan je kao svog predstavnika odredio Baki beja, svog izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra na Cetinju. Nakon razgovora strane su se usaglasile i potpisale trgovinski ugovor međunarodnog karaktera.

Punomoćje dato dr Lazaru Tomanoviću od strane crnogorskog knjaza Nikole I u pregovorima izrade Trgovačkog ugovora između Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva²⁵⁷

²⁵⁷ Preuzeto iz: Gavro Perazić, Radoslav Raspopović, *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878–1918*, zbornik dokumenata, Pobjeda, Podgorica, 1992.

Faksimil Trgovačkog ugovora potpisanog marta 1909. godine, između Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva, na francuskom i osmanskome jeziku²⁵⁸

Članove ovog sporazuma prenosimo u cjelosti:

Član 1: Proizvodi poljoprivrede i industrije obiju država na zemljištu njihovome uživaće uzajamno povlastice naroda najviše povlašćenog ukoliko se to odnosi na trgovinu, na uvoz, izvoz i provoz i u opšte na carinske takse.

Član 2: Ovaj ugovor stupa u život odmah po razmjeni ratifikacija i važiće do isteka jedne godine, računajući od dana kad ga jedna ili druga od ugovarajućih strana bude otkazala.

Član 3: Ovaj ugovor ratifikovaće se i ratifikacije se izmijeniti što prije bude moguće na Cetinju.

²⁵⁸ Isto.

*Za istinitost ovoga punomoćnici potpisali su ovaj ugovor i stavili svoje pečate. Sporazum je potpisan 19. februara (4. marta) 1909. godine na Cetinju.*²⁵⁹

Ugovor koji su dvije zemlje potpisale dokaz je da su, i pored teških uslova u kojima se nalazio trgovački saobraćaj u Crnoj Gori, crnogorski državni organi i Osmansko poslanstvo ulagali napore da se isti unaprijedi i poveća. Dobre odnose dvije države trebalo je poduprijeti razvojem saradnje na privrednom i ekonomskom planu. Knjaževina Crna Gora je, i prije nego što je zvanično dobila priznanje, trgovala s pograničnim oblastima Osmanskog Carstva. Nakon Berlinskog kongresa, kao priznata država, radila je sve da se uključi u međunarodne privredne tokove.

---

²⁵⁹ Ugovor o trgovini između Knjaževine Crne Gore i carevine Turske (Cetinje, 19. februar / 4. mart 1909), *Međunarodni ugovori Crne Gore 1878-1918*, br. dok. 131, str. 574–575.

Zasluge Osmanskog poslanstva u izgradnji dobrih crnogorsko-turskih odnosa, 1883–1909. godine

Crna Gora je nakon Berlinskog kongresa, na kojem je zvanično priznata kao nezavisna država, radila na uspostavljanju odnosa s Osmanskim Carstvom. Period nakon posjeta knjaza Nikole sultanu u Carigradu, predstavlja najduži period mira između dvije zemlje. Decenije dobrih odnosa obilježene su razumijevanjem i prijateljstvom između sultana Abdul Hamida II i crnogorskog suverena. Međudržavni problemi rješavani su razgovorom i diplomatijom, ne uvijek bez trzavica, ali bez ulazanja u velike krize. Kao što je navedeno, uspostavljeni su diplomatski odnosi koji su učvršćeni zahvaljujući prijateljstvu dvojice vladara.²⁶⁰

Sultan Abdul Hamid II i njegovo prijateljstvo s crnogorskim knjazom bilo je i dio državne politike Osmanskog Carstva na Balkanu. Pored simpatija sultana prema knjazu Nikoli, turski vladar je ovim prijateljstvom gledao da održi dobre odnose, zbog budućnosti osmanske politike na Balkanu. Znao je da mnogo toga zavisi od Crne Gore, na koju se i dalje oslanjalo pravoslavno stanovništvo krajeva koji su ostali pod turskom vlašću. Osmanska vlada pokušavala je da se, u odsutstvu stvarne sile, služi politikom ravnoteže moći na ovom području. Sultan je bio spreman da iskoristi sporove među mladim balkanskim državama. Za razliku od prethodnika, da bi izbjegao sukobe, bio je spreman i na veće teritorijalne ustupke. Njegovom zaslugom otvoreno je i Osmansko poslanstvo u Crnoj Gori, a Crna Gora je poslala svog predstavnika u Carigrad.²⁶¹

Predstavnik Osmanskog Carstva u Crnoj Gori, Dževad-paša, dobio je naredbe da održava dobre odnose s crnogorskim vladarem. Tokom mandata ovog poslanika dobri odnosi su i učvršćeni. Osmanske vlasti

²⁶⁰ Dr Salih Jilmaz, „Osmansko-crnogorski odnosi za vrijeme Abdul Hamida II“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo...*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017, str. 471.

²⁶¹ *Isto*, str. 477.

radile sve da da crnogorskog suverena drže bliže sebi. Knjaz Nikola je od sultana dobio finansijsku pomoć od 20.000 zlatnika, dvor na Bosforu, jahte, konje i druge vrijedne poklone. Vladari su se stalno dopisivali služeći se francuskim jezikom. U pismima su razmjenjivali mišljenja i o stvarima koje nijesu vezane za politiku poput poezije i umjetnosti. Često su slali jedan drugome poruke, čestitke, pružali moralnu podršku u teškim životnim trenucima.²⁶²

Povodom tragičnog događaja, smrti unuke knjaza Nikole, ćerke princeze Zorke i Petra Karađorđevića 1887. godine, turski sultan je prenio najiskrenije saučešće. Djevojčica je imala samo jednu godinu kada je preminula.²⁶³ Pažnja Abdul Hamida II nije izostala ni tri godine kasnije, kada je preminula ćerka crnogorskog vladara. Osmanski suveren izdao je naređenje Osmanskom poslanstvu na Cetinju da se povodom tragičnog slučaja obrati crnogorskom dvoru. U carskom dokumentu (*nâme-i hümayun*) sultan je svom prijatelju izjavio saučešće i dao moralnu podršku u teškom trenutku.²⁶⁴ Kad je umrla velika vojvotkinja Stane Petrović, majka knjaza Nikole, Abdul Hamid je preko crnogorskog otpravnika poslova u Carigradu prenio izraze saučešća. Poslao je i telegram u kojem kaže da je „sa velikom tugom i žalošću“ primio vijest o smrti majke svog prijatelja.²⁶⁵ Crnogorski suveren se u odgovoru zahvalio sultanu na riječima utjehe.²⁶⁶ Koliko je bilo bitno pokazati dobre odnose govori i podatak da se Osmansko poslanstvo obratilo knjaževskom dvoru i prilikom smrti knjaževog rođaka, Filipa Petrovića, koji je bio ministar građevina. Zvaničnim putem poslat je telegram porodici preminulog, knjazu, njegovoj porodici, kao i narodu Crne Gore.²⁶⁷

.....
²⁶² *Isto*, str. 478.

²⁶³ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 6/30. (H. 24. Rebiulahir 1304./20. 1. 1887).

²⁶⁴ BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 234/71. (H. 25. Redžep 1307./17. 3. 1890).

²⁶⁵ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Serkurenalık Evrakı (Y.PRK.SRN), 4/100. (H. 18. Şaban 1312./14. 2. 1895); BOA, İrade Hususi (İ.HUS), 34/44, (H. 18. Şaban 1312./14. 2. 1895).

²⁶⁶ BOA, Y.A.HUS, 320/26 (H. 22. Şaban 1312./18. 2. 1895).

²⁶⁷ BOA, Y.A.HUS, 376/130. 25. Rebiulahir 1315./23. 9. 1897).

S druge strane, knjaz Nikola je radio na tome da se dobri odnosi dvije zemlje održe. Kao i sultanu, i crnogorskom vladaru su odgovarale stabilne veze dva dvora, zbog političkih ciljeva koje smo već spominjali. Poslije prve knjaževe posjete sultanu, u Crnoj Gori se svake godine proslavljao dan stupanja sultana Abdul Hamida na prijesto. Crnogorska štampa svečano opisuje proslavu 18. avgusta 1886. godine, dana sultanovog praznika u Crnoj Gori. Zgrada Osmanskog poslanstva na Cetinju bila je ukrašena fenjerima različitih boja. Narednog dana je prvi ađutant crnogorskog knjaza, vojvoda Božo Petrović Njegoš, išao u posjetu da čestita praznik osmanskome poslaniku Dževad-paši. U Podgorici je 18. avgusta 1895. godine, svečano obilježen sultanov praznik. Varoš je bila okićena fenjerima, barjacima. Održavale su se molitve u gradskim džamijama, gdje su bili prisutni svi građanski i vojni predstavnici tadašnje vlasti. Tokom drugog knjaževog boravka u gradu na Bosforu, na ovaj dan Niko Matanović, ministar inostranih djela u crnogorskoj vladi, je sa svojim osobljem posjetio Osmansko poslanstvo. Crnogorska štampa je ispratila ovaj događaj, pominjući oduševljenje naroda Crne Gore sultanom, u vrijeme boravka njihovog knjaza u Carigradu. Novine o sultanu pišu kao o „slavnom caru i dobrom susjedu“.²⁶⁸

„Glas Crnogorca“ je i u avgustu 1886. godine ispratio proslavu dana stupanja sultana Abdula Hamida II na prijesto. Za ovu priliku počasna vojna garda bila je uparadena ispred podgoričke džamije. Muslimanski narod je u prisustvu osmanskog poslanika Dževad-paše obavio jutarnju molitvu. Pored vjernika, u ime knjaza Nikole, ceremoniji u džamiji je prisustvovao ministar inostranih djela, vojvoda Stanko Radonjić, kao i druge vojne i gradske starješine. Nakon toga su sa tvrđave na Ribnici ispaljeni počasni topovski plotuni, a nakon svakom od njih okupljeni su pozdravljali riječima: „Da živi Sultan Abdul Hamid“. Dućani nijesu radili, praznik je bio neradan dan. Na gozbi koja je upriličena za svečanost bio je prisutan i knjažev ađutant, vojvoda Šako Petrović Njegoš, koji je održao svečanu zdravicu:

---

²⁶⁸ Mr Jadranka Selhanović, „Predstave o Osmanskom Carstvu i sultanu Abdul Hamidu II u javnom životu Crne Gore 1878–1909. godine“, *Crna Gora i Osmansko carstvo...*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017, str. 440–441.

„...da ga Bog dugo poživi na prestolu Otomanske carevine i da utvrđeno prijateljstvo između njega i našeg preuzvišenog Gospodara – Knjaza, ostane čvrsto i nevredimo za sva vremena...“²⁶⁹

(Султанова слава.). У прошли уторник прослављен је у овдашњем ц. отоманском посланству дан кад је Њ. Вел. Султан Абдул-Хамид ступио на владу. У очи тог дана, тек се суркло, зајаше се прозори посланичког дворца освјетљењем, а на крову је свијетлио полумјесец од пламенова. Пред освјетљеним дворцима, поред Зетскога Дома, на цијелом простору врта посланства, бјеху уздигли стотинама ферала рашне боје, а у сред врта бјеше чадор у лијеном освјетљењу. Све је Цетиње ишетао да гледа ту необично лијепу слику.

Сјутра дан био је први ађутат Њег. Височанства г. Блажо Петровић отоманског посланика Цевад-паше да по њему испоручи честитке Њиховијех Височапетава Књаза и Књагиње, Његовом Величанству Султану.

„Glas Crnogorca“ o proslavi u Podgorici, povodom dana sultanovog stupanja na prijesto²⁷⁰

²⁶⁹ „Glas Crnogorca“, br. 34, Cetinje, 26. avgust 1886, str. 2.

²⁷⁰ Isto.

†

Кнегињица Милена П. Карађорђевића.

Пођу између сриједи и четвртка, па по часа послје по ноћи, преставила се послје вишемјесечног боловања Кнегињица *Милена*, лани рођена шћер Књаза Петра и Књагиње Зорке.

Спровоод је био у четвртак на 3 уре по подне.

Мртво тијело носили су у пркву: Његова Свјетлост Књаз-Нашљедник, Г. Г. Војво, Благо и Филип Петровић. За тијелом су ишли Њихова Вишочанства, отац Књаз Петар, Госпођа Стана као прабаба и тетка Кнегињице Милица и Стана. Сви преставници великијех држава учествовали су при спроводу у парадном одијелу. Исто и сви министри, војводе и остали чиновници и велика множина народа, који је вичан учествовати и у жалости као и у радости свог Владалачког Дома. Покојнику је опјевао Висококресовитени Г. Митрополит Митрофан. Послије опједа сахрањена је покојница покрај покојне Кнегињине Софије, умрле 1876, па брзо пошто се родила. Кад се отворио гроб, нашло се да је не само ширињица петаклуга као да је јучер стављена, но је и цвијеће којим је тијело било посуто, још неуvelo. Кнегињица је Софија увепула у мјесецу цвијећа.

Обавјештенје у „Гласу Црногорца“ о смрти unuke књаза Николе²⁷¹

²⁷¹ „Глас Црногорца“, br. 50, Cetinje, 13. decembar 1887.

ГЛАС ЦР

ЛИСТ ЗА ПОЛИТИКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

ВЕЛИКА ВОЈВОТКИЊА СТАНЕ.

1824 + 1895.

У манастиру цетинском, храништину земних остатака чланова Владарске Куће Петровић-Негопа, данас се гроб склопио над Вел. Војвоткињом Станом, милост. Мајком Негочић Војвоцкиња, намест. Господара, Књаза Никола.

Послије јесенских темпе благодети, безвјатна синовица љубави црпске Војвоцкињине Породице нај-благотворна љубав, као да је била Вишокој Војвоцкињи дане продукала, и ми смо је опет гледали несуду у кругу Своје Војвоцкињине Дјаци; али су се трагови темпе благодети виђали на њеном лицу и у њенимјер покретима, који су постојали брину подиживали. Ипак тужни глас, да се у вјечност преселила Госпођа Нана — како ју је цео народ на љубави знао — поравно је свакоче и у свој људској вјалости.

Нјалост је та потпуно оправдана. У фамилијарној срећи наше Владарске Куће Госпођа Нана била је предмет неке накне и бескрајне љубави; и данас је та рајска хармонија поручена бескрајном тугом за милост. Мајком, за њеном бробојом, — за најтајански чланом Породице. И народ, до бескрајности оди Својој Слави и толико заслуженој Ди-платити, дјели се са њом и срцем сваку Њезину тугу, као и сваку радост Њезину.

Осим тога дубокога уснућа у туги Куће Петровић-Негопа, народ црногорски сјећа се данас на гробу Велике Војвоткиње, на колико је бојшита Она испратила Свога Војна, Великог Војводу Мирка, и колико га је пута дочекала бојном славом објерачна; као што се сјећа, како су Њезина бласловљена прегрлали Њезиног Јединца, Негочић Војвоцкиња, намест. Господара, по бојиним пољанима од Невенаца до Бара, одасе га је побрдоносна у толико мајчина пурјача дочекала. И име њерне Друге Побјегитеља Граховачкога и миле Мајке Побјегитеља Вучицкоског тјисно је спомачано са овијем славијим поједима, што су Црнуј Гори нови живи даде.

А сврх света, Велика Војвоткиња Стане родила је и одлучила Кући Петровић-Негопа Књаза Николу, пренородицу Црне Горе, утјеху најбољег Српства, постоје црпског Словенства!

Одња куће Мартиновића, који је кроз сва будућа српска покољена на Велики Црпски прославно овијем стиховима:

Својение је нашег јунаштва
Црна Гора и њена слава!

Имаде се данас нашта родити; и наша благодарност према тој историској кући, која нам је тако срећну одну одишала, данас се на гробу Госпође Нане удвостручана, као што се удвостручана њена слава.

Узрпана приљима праве српске домаћице. Она је и у српјном Књажевском Двору остала, вада узорном радницом и иштељаницом, без уштрба високог достојанства, у ком је била у том Двору; и своју је уштеду оставила, да отаре млогу тугу, да је српјојима благодарења.

У својој туги нашој обилате утјехе наслижмо у великој срећи, што је Госпођа Нана доживијала; јер је Она оставила овај свијет као најерљивија Српска Мати. Около Њезине постеле лебеди су најерљивијом синовицом љубави Први Србин и најерљивијати српска Књагиня; Њезино је срце потпуно родити било гледајући око себе у људске, दिвне момке, слашито пурјаче! Она је оставила пргучуцад у Цр. Кући Славних Романаца, и у Кући бескрпача Карађорђа!

Ванштину, најерљивија до данас српска Мати!

Најерљивија Српсина, чини гроб данас росе толике сузе народе благодарности, крпсе невен-вијеници народе ми-

лоште, и обисаљуј срдачни благовости свијех добријех Срба! Вјечни јој појо!

Госпођа Нана је за посљедне три године често и по дуго поблађивала. Страдаја је обисом болешћу старости; милом у срцу и вјеројучу (чијим срци, бисемито алтисимом алтисимом) Њезина у октобру вјеројуча била је тако слаба, да јој се на љавари вјеру милој надала. Али благодарећи љубави њени Њиховијех Војвоцкиња Књага и Књагиня, отргом испуњавати љавачких пропаса и гробине њавој остави. Она се придала у толико да је без туге понови излазила у дворску бању и изваљала се у колима у шесту — и у шесте одржала се лако. Но у децембру стање одржала опет се погршило, дување срца јаво се уздило, аметит изубио, и к томе се придружати ушестани болни срца и љавне руке (ајлаја нешто) тако, да у другој половина јачура најре млада, ни снаге, ни јаче, ни учинати даја корача без андуха и силне умора. Њана је тако слаба, бијела и малаврана, да се кистефроче војка ошваћати снага дан. Не гледајући на све то, Њезина болештина била је вада ведре, радоснија, љавача. У поједу вечер, 28. и. 9., др Миланкић је констатирало, да се то стање погршило. Сјутри дан, у поведјелце, тако је трајало, и око 7 сати тако је пољаво, да су били окуљени у Свијетли Двор близи српјини. Катастрофа се вјавила најерљивија; и 10 сати Војвоцкињиниот и др. Митрополит Митрофан позитријело је Вишоку бисемитом тјавина светого приршића. На томе се свештеница, бисемитом рајска управљала је около српјавачим члановима Војвоцкињине Породице, Њавијали је бисемитом Сана, малаврана, љавача, да јој неће ништа бити, прерјави је одана прирјавија била на посљедњи час. Тако придуј вој се прерјави Њаво Војвоцкиња са Њиховијех Војвоцкињом, Књагом и Књагинијом и с Њиховијех Књажевским Мирко у пољаву Вишоку Њавој Војвоцкињи, која се, вада у пуној свешти, вјаво се љавне умору, прирјавија српјачи, и у 3 уру јутро, обрвнула и одишала свој Војвоцкињом Породици, изстјала је своју добру дугу слободно и лако, као да је ваљала.

У 7 сати вјавно вјаво с кистефроче одишало је срце Њавој Војвоткињи, чије је мртно тјаво то било љавовано у великом сламу, где је Вишоко-прерјавити др. Митрополит Митрофан одлукаво први парастос у присуству најерљави Војвоцкињине Породице и роднија.

За тјаво се најерло иштељом грађанино најерљавило до пољави испуњавати да пољави Вишоку Пољавијучу; а дипломатско тјаво одва је пољаво, да најерли своје суштине у љавности Војвоцкињине Породице.

Послије вјави био је друго вјавовано у присуству такојер најерљави Војвоцкињине Породице; на у присуству Митрополита, који су, у другом пољавијачком реду дољави с Бајина, сви љетом, мушко и женско. Такојер је при-стичко цпо дјерјавија институт са својим најерљавачима.

Међу тјаво су свештеници читали по реду свештенија, и продужили преко цијеле ноћи, докче је Свијетли Двор био отворен свакоме, и је обисаљуј народоме то се цијелу ноћ се грађанино најерљавило.

У српјачу је поново прирјавија читана у изгустујави, ма да је било вјавије љавача.

У 11 сати, мртно тјаво било је пољаво у српјачу, и пошто се одлука-вано љаво мртно парастос, било је прирјавијено у дворску ваљаву; за првату свештенија и пољавачија зовома са свијех црпача. Мртвачку српјачу мољави са Њавој Војвоцкињом Књага Њавој Војвоцкињи и Њавога Свијетлог Књага Мирко са Петровићима и Славних Српјавача. За српјачом су одана Њавога Војвоцкиња Књага Никола и Књагиня Милана са милоборном српјачу, која се већ била од свакога одишала. Мамитно вјаводе остало је прирјавија као простор љавачу Двора и љаваче, где је мртно тјаво било љавовано ваљаво на цијавице.

У љавачи су свештеници најерљави читале свештенија; у српјачу су на љавачу стаљо по дивје дворске гољавице и по два десетина адјутана, а на вјаваче од пресе по два паравана. Послије пољави одлукаво је парастос и Њавога Војвоцкиња Господар отега, је дивје тре у првом. Такојер су на најерљаву у првни стаљави Њавога Војвоцкињом Књага Њавој Војвоцкињи и Њавога Свијетлог Књажевског Мирко у ажу на Пољавијучу.

Тако је свјерљави и право цијеле ноћи.

У четврти, на Српјачи, вјавије који је прошких дана било ружно, осавну најерљави, и по прерјавијачу љавачом са српјачу, у 8, сати пољави, пошто је испуњавати испред љаваче љавачкојерљавија и гавари ја уштрјавачи, гољави, гољави, цпољави, што, јави отишави школа са својим најерљавачима, сви у љавачој парави и корги. Њавачком петитиво-вјавачи пољавачи чиније је са оје српјаче штаљави од дворске кањаве до манастира. У љаваче свјави дољаво је дипломатско тјаво, па одна Њавога Војвоцкиња са својом Свјер. Породицом и српјачија. Послије тјаво, у пољави „Свјати Ђован“ гавачавачом кори, и другој хор дјерјавачи, испуњавати, и у српјачу љаваче гавачи. Мртвачку српјачу мољави са Њавој Војвоцкињом Књага Њавој Војвоцкињи и Њавога Свијетлог Књажевског Мирко у српјачу са Петровићима и бисемитом српјачија. Први српјачи је одо Вишоко-прерјавити Митрополит Митрофан са милоборном свештенијом; за српјачом су одана Њавога Војвоцкиња Господар Књага Никола и Књагиня Милана Њавога Свијетлог Двора и милоборном српјачу, који је по љавачкојерљави, гољавице и остали гавачи, па дипломатско тјаво, мако одо најерљавачије и најерљави реду љавачу свјавој народа, који је пољаво побрдоје дрески љаваче сјећаје, и био јачуко и ваљаво извод, манастира.

Naslovna strana „Glas Crnogorca“ s obavještenjem o smrti majke knjazice Nikole I, velike vojvotkinje Stane Petrović Njegoš²⁷⁰

²⁷² „Glas Crnogorca“, br. 6, Cetinje, 4. februar 1895.

Dobri odnosi Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva potvrđeni su i crnogorskom politikom prema muslimanima u zemlji. Knjaz Nikola je 7. septembra 1890. godine, pozitivno odgovorio na molbu stanovnika naselja Meterizi u Ulcinju, dozvolivši im da sagrađe džamiju, jer je stara uništena. On im se pri tom obraća sljedećim riječima:

„...Mojim vjernim podanicima Muhamedancima varoši Ulcinja, a imenom muhamedancima mahale Meteriza, odabrajem i određujem mjesto koje ste izabrali za novu džamiju u mahali Meteriz, na mjesto stare svojem padu sklonjene, džamije u istoj mahali...

U znak moje vazdanje ljubavi prema vama, mojim vjernim podanicima i stalne želje, da ste u vašoj vjeri slobodni i napredni, naredio sam da primite tri hiljade groša, kao pomoć za građenje gore pomenute džamije...“²⁷³

Sve ovo potvrđuje period dobrih crnogorsko-turskih odnosa kojima je doprinio i crnogorski knjaz svojom politikom prema građanima islamske vjeroispovjesti. Kao rezultat uzajamne saradnje bile su decenije stabilnih prilika između Osmanskog Carstva i Knjaževine Crne Gore i njenim sultanom.

Poslije neuspjelog atentata na sultana Abdul Hamida II, 21. jula 1905. godine, koji je pokušao da izvrši nezadovoljni Jermen, svom prijatelju obratio se knjaz Nikola. Crnogorski vladar izrazio je sreću i zadovoljstvo što je Abdul Hamid živ i zdrav. Lično je otišao u prostorije Osmanskog poslanstva i s gnušanjem osudio vandalski čin, stalno čestitajući što je sultan spašen. Nakon dva sata kod osmanskog poslanika se pojavio i prestolonasljednik Crne Gore, princ Danilo, takođe osuđujući pokušaj atentata na turskog vladara, prijatelja kuće Petrović Njegoš.²⁷⁴

Dobri odnosi zvaničnog Cetinja i Osmanskog poslanstva nastavili su se i tokom prvih godina XX vijeka. Osmanski poslanik Ahmet Fevzi-paša i crnogorski dvor održavali su dobre odnose o čemu svjedoči i podatak da je ovaj osmanski zvaničnik bio u crnogorskoj delegaciji

²⁷³ ABONMCG, Fond Nikola I, 7. 9. 1890.

²⁷⁴ BOA, Y.A.HUS, 490/45 (H. 24. Džemazijelevvel 1323/27. 7. 1905).

koja je 1899. godine posjetila sultana i Carigrad. O jubileju trideset godina službe Ahmet Fevzi-paše piše i „Glas Crnogorca“, što potvrđuje dobre odnose poslanstva i crnogorskih vlasti u ovom periodu.²⁷⁵

Домаће вијести

Јубилеј г. Февзи паше) Царско-отомански посланик при нашем Двору, Његова Екселенција Господин Февзи паша сутра навршује тридесет година своје државне службе. На сутрашњи дан прије тридесет година г. Февзи-паша ступио је у војску свога суверена, произведен у чин потпоручника. У стану овдашње царско-отоманске легације славењик ће сутра примати честитања од својих пријатеља и познаника.

„Glas Crnogorca“ o jubileju trideset godina otomanskog poslanika Ahmet Fevzi-paše²⁷⁶

Skladni odnosi dvije zemlje nastavljени su i tokom posljednjih godina vladavine Abdul Hamida II. Austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine 1908. godine dovešće do saradnje i zajedničke osude ovog čina od strane Knjaževine Crne Gore, Kraljevine Srbije i Osmanskog Carstva. Priklučenje ove do tada okupirane turske pokrajine, slovenske zemlje smatralе su ugrožavanjem nacionalnih interesa. Od prvih dana aneksije došlo je i do zbližavanja Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva. Na protestnom mitingu na Cetinju povodom toga, govorio je i osmanski poslanik u Crnoj Gori, Baki-bej. Crnogorska i srpska vlada dogovorile su se da ih u pitanjima Bosne i Hercegovine zastupa srpski specijalni izaslanik Stojan Novaković. U ime dvije države traženo je proširenje na dio aneksirane teritorije, kao i da se u Novopazarskom sandžaku stvori zajednička granica. Pominjano je i pravo na građenje željeznice do Jadranskog mora. S obzirom na to da su šanse da se ova pokrajina vrati pod osmansku vlast биле male, за владу u Carigradu

²⁷⁵ „Glas Crnogorca“, br. 26, Cetinje, 1. jul 1906, str. 3.

²⁷⁶ Isto.

Négation Impériale
de
Turquie

N°. 1854

U142-522/1/885
Cettigné, le 27 Septembre 1885

Monsieur le Ministre,

J'ai l'honneur de remettre, sous ce pli, à Votre Excellence, une somme de deux cents florins, que Sa Majesté Impériale le Sultan, Mon Auguste Maître, a bien voulu accorder, sur la proposition de Son Excellence Djérad Pacha, Son Envoyé auprès de Son Altesse le Prince du Monténégro, pour contribuer à l'achèvement de la mosquée en construction à Kolašini.

En Vous priant de vouloir bien m'accuser réception de ce don Impérial, je sais à cette occasion par Vous réitérer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma haute considération.

Chérif

Son Excellence
Monsieur le Voevode Radmitch,
Ministre des Affaires Étrangères du Monténégro.

Nota Osmanskog poslanstva o finansijskoj pomoći sultana Abdula Hamida
za popravku džamije u Kolašinu²⁷⁷

²⁷⁷ Državni arhiv Crne Gore.

Ми
Никола I
Божјом Милостију Књази Црне Горе

Којим вјерним поданицима Муха-
меданцима вароши Улциња, а имено
Мухамеданцима Махале Метериза:

одобрајем и одређујем мјесто, којесте
изабрали за нову дџамију у Махали
Метериз, на мјесту старе, своме паду
склоњене, дџамије у истој Махали.

У знак моје ваздање љубави
према Ваља, којим вјерним подани-
цима и старим феџе, да сачу у вашој
вјери слободни и напредни, наредио
сам, да примите три хиљаде гроша,
као помоћ за грађење гореспоменутог
дџамије.

На Цетињу, 7. Септембра 1890.

(М. II.)

Никола.

Dozvola knjaza Nikole Ulcinjanima da grade džamiју u Ulcinju²⁷⁸

²⁷⁸ Arhivsko bibliotečko odjeljenje Narodnog Muzeja Crne Gore.

Sekretar Osmanskog poslanstva Dževad-beg u društvu Crnogoraca
na otvaranju golf kluba na Cetinju 1906. godine²⁷⁸

se novčano obeštećenje. Crnogorska i srpska strana su Osmanskom Carstvu predlagale savez o uzajamnoj odbrani. Turski zvaničnici su samo davali obećanja, bez iskrene nade u povoljno rješenje ove krize. Knjaz Nikola, nezadovoljan radom srpskog izaslanika, pored negodovanja Srbije, u Carigrad šalje brigadira Janka Vukotića. U razgovorima s Beogradom, vlasti na Cetinju predlažu podjelu sporne teritorije između dvije zemlje. Vukotić je u Carigradu, 26. oktobra 1908. godine prezentovao i projekat tajnog ugovora crnogorske i srpske vlade kojem su željeli da priđe Osmansko Carstvo.²⁸⁰

Tajni ugovor tri zemlje podrazumijevao je povratak Bosne i Hercegovine pod sultanovu upravu. Provincija bi se podijelila između Crne Gore i Srbije, koje bi na nju plaćale danak sultanu. Sve tri strane bi bile obavezne da učestvuju u odbrani od austrougarskog napada, kako na pomenutu provinciju, tako i na Crnu Goru i Srbiju. Osmanska vlada saopštila je Vukotiću da su odnosi dvije zemlje najbolji u istoriji do tada i da mogu računati na ispunjenje uslova ugovora s njihove strane. Međutim, ubrzo se saznalo da evropske sile znaju za pokušaj sklapanja

²⁷⁹ Preuzeto iz: Tatjana Jović, *Diplomatska predstavništva u knjaževini i kraljevini Crnoj Gori*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2010.

²⁸⁰ Dr Nada Tomović, „Crnogorsko-osmanski odnosi u vrijeme aneksione krize“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo...*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017, str. 496–498.

ugovora i da sve rade da spriječe stvaranje tog saveza i izbijanje rata. Nakon toga, jedina ponuda s osmanske strane Srbiji i Crnoj Gori bila je stvaranje zajedničke granice.²⁸¹

Crnogorski izaslanik bio je primljen u audijenciju kod sultana na svečanom prijemu pripremljenom u čast prijateljstva dvije zemlje. Što se saveza tiče, Abdul Hamid II smatrao je da zbog situacije na Balkanu za to nije dobar trenutak. Sultan je nakon završetka krize obećao i stvaranje zajedničke granice između Srbije i Crne Gore. Na rastanku sa Vukotićem nije krio oduševljenje na dugogodišnjoj srdačnoj saradnji s Knjaževinom.²⁸²

Osmansko Carstvo nije bilo spremno na rat. Osim krize oko aneksije Bosne i Hercegovine, stvari su bile sazrele i za nezavisnost bugarskog naroda. Porta to više nije mogla da spriječi, ni s tim da odugovlači. U diplomatskim manevrima, pozivajući se na međunarodno pravo, Turci su pokušali da pritisnu Austrougarsku i Bugarsku ne bi li izvucli bio kakav pozitivan ishod. Sve ove okolnosti uticale su na to da se Porta, na tajnu vojnu konvenciju s Crnom Gorom i Srbijom, nije mogla obavezati.²⁸³

Nakon aneksije Bosne i Hercegovine protestovano je i u Crnoj Gori. Crnogorska vlada je, na jesen 1908. godine, uputila cirkularnu notu evropskim silama u kojoj je osudila aneksiju i saopštila da taj čin ne prihvata, kao i da od toga dana nema više obavezu da poštuje 29. član Berlinskog ugovora. Pet dana kasnije, crnogorska skupština zakazala je vanrednu sjednicu na kojoj se razgovaralo o aneksiji. Skupština Knjaževine Crne Gore poslala je pozdrav osmanskoj skupštini odgovarajući pozitivno na njen poziv za pomoć protiv aneksije. Prema donesenoj odluci crnogorskih poslanika svi nespo razumi između dvije države su prestali.²⁸⁴

.....
²⁸¹ *Isto*, str. 498–500.

²⁸² *Isto*, str. 501.

²⁸³ *Isto*.

²⁸⁴ „Glas Crnogorca“, br. 54, Cetinje, 27. septembar 1908; Niko Martinović, *Crnogorsko primorje u aneksionoj krizi*, „Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru“, br. 9, Kotor, 1960, str. 213.

Pored neuspjeha crnogorske i srpske misije u Turskoj, možemo zaključiti da je ovaj period predstavljao vrijeme skladnih odnosa Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva. Ostvareni su značajni kontakti dvije vlade i održavani dobri diplomatski odnosi, što vidimo iz posjeta crnogorskih diplomata velikom veziru i sultanu. Ništa od ovoga ne bi bilo moguće da nije tada bilo već ustaljenih dobrih decenijskih odnosa među državama.

Otvaranje vicekonzulata Osmanskog Carstva u Crnoj Gori

Uspostavljanjem dobrih odnosa dvije zemlje, naročito nakon prve posjete knjaza Nikole Carigradu, uslovalo je i otvaranje više konzularnih kancelarija Osmanskog Carstva u Crnoj Gori. Ove institucije biće otvorene u onim crnogorskim varošima gdje se u najvećem broju zadržalo muslimansko stanovništvo. Konzulati Osmanskog poslanstva otvoreni su u Podgorici, Baru i Ulcinju.²⁸⁵

U podgoričkom kraju najveće migracije muslimana zabilježene su u ruralnim područjima. Razlog zbog kojeg u Podgorici nije bilo masovne emigracije, kao u Nikšiću, Spužu²⁸⁶ ili Kolašinu, jeste što je veliki broj varoških porodica ostao na svojim ognjištima. Na ovom području je u drugoj deceniji XX vijeka bilo oko 2000 stanovnika muslimanske vjeroispovijesti.²⁸⁷

Krajem XIX vijeka sve bolji odnosi između Knjaževine Crne Gore i Osmanskog Carstva, doveli su do toga da u Podgorici bude otvoren osmanski konzulat. U junu 1888. godine dužnost prvog konzula u Podgorici preuzeo je Resul efendija.²⁸⁸ Osmanski diplomata je po dolasku u Podgoricu za svoju rezidenciju uzeo kuću emigranta Alila Mandića. Tom prilikom posjetio je podgoričkog okružnog kapetana Jovana Lazovića. Predao mu je pisma koja je dobio na Cetinju sa zahtjevom da na kući Mandića istakne osmansku carsku zastavu.²⁸⁹ Koliko su crnogorskim vlastima bili važni korektni odnosi s vicekonzulatom Osman-

²⁸⁵ T. Jović, *n. dj.*, str. 186.

²⁸⁶ Žarko Bulajić, *Agrarni odnosi u Crnoj Gori (1878–1912)*, Titograd, 1959, str. 89: U Spužu je 1911. bilo svega 10 stanovnika muslimanske vjeroispovijesti.

²⁸⁷ *Isto.*

²⁸⁸ T. Jović, *n. dj.*, str. 186–187.

²⁸⁹ Okružni kapetan Jovan Lazović – ministru unutrašnjih djela vojvodi Božu Petroviću Njegošu, DACG, MUD, f. 67, br. 864 (2), april 1888.

ske imperije u Podgorici, govori i pismo koje je lokalnim vlastima proslijedio ministar unutrašnjih djela, vojvoda Božo Petrović Njegoš. Kapetanu Lazoviću u tom pismu objašnjava kako da primi osmanskog službenika: „...Vicekonsul turski koji je oprijediljeni za Podgoricu, koji će ti po ustaljenom običaju prvi učiniti vizitu; primićeš ga dostojanstveno i s učtivošću, pa ćeš onda i ti njemu vizitu vratiti. Budi prema istome predusretljiv i u čemu bi zatražio tvojega zauzimanja budi mu na ruci, ali samo dostojanstveno u svemu.“²⁹⁰

Pored svih pokušaja crnogorskih vlasti da s prvim osmanskim vicekonzulom u Crnoj Gori izgradi stabilne odnose, to se nije desilo. Resul efendija proveo je svega godinu dana u Crnoj Gori. Razlog je bio stalni sukob s lokalnim vlastima u Podgorici. Pored odluke crnogorskih vlasti da se zbog ovakvog stava onemogućiti dalja aktivnost, na molbu Husni-paše, osmanskog poslanika na Cetinju, konzulat će nastaviti sa radom. Novi konzul postaće Kirkor efendija. Za razliku od svog prethodnika, on je imao dobre odnose i korektnu saradnju s vlastima. Nakon trogodišnjeg mandata, na kratko ga je zamijenio Sadri-beg, da bi već nekoliko mjeseci kasnije Kirkor efendija dobio drugi konzularni mandat u Podgorici. Tokom svog rada doprinio je uključivanju muslimanske zajednice u život crnogorske države. Sljedeći predstavnik muslimana u Podgorici bio je Hajri-beg koji je službovao dvije godine prije nego što je pozvan na drugu dužnost. Njegov nasljednik, Nadžid-beg na mjestu konzula bio je svega tri mjeseca. Rad konzulata u Podgorici od kraja 1899. do 1902. godine, vodio je Ragib-beg, čije službovanje je obilježeno čestim sukobima s crnogorskom vlašću. Konzul koji se najduže zadržao na ovoj poziciji bio je Kostaki Petropulo efendija. Ovaj Grk je za vrijeme svog mandata riješio veliki broj sporova turskih podanika, izgradiвши i odlične odnose s crnogorskim vlastima. Nakon šest godina službe, Petropula je zamijenio Serkiz Balijan efendija. Posljednji osmanski konzul u Podgorici bio je Nafilijan efendija koji je svoju dužnost vršio od 1910. do 1912. godine, kad su, početkom Balkanskih ratova, prekinuti odnosi dvije zemlje.²⁹¹

---

²⁹⁰ Ministar unutrašnjih djela vojvoda Božo Petrović Njegoš – okružnom kapetanu Jovanu Lazoviću, DACG, MUD, f. 67, br. 957, 8. 4. 1888.

²⁹¹ T. Jović, *n. dj.*, str. 186–189.

Situacija u Baru, među stanovnicima različitih religija, bila je bolja nego u Podgorici. Takav primjer potvrđuje nam i pismena molba Barana, koji su od vlasti na Cetinju zatražili otvaranje biblioteke. U molbi su naglasili da je to želja velikog broja zainteresovanih ljudi „od sve tri vjere...“. Svečano otvaranje čitaonice obavljeno je 22. marta 1881. godine.²⁹² Biblioteka je predstavljala ujedno i prvi iskorak u suživotu pravoslavaca, katolika i muslimana. U Upravu biblioteke izabrani su istaknuti članovi svih vjerskih zajednica Bara.²⁹³

U Baru je za prvog konzula izabran Fevzi-beg. Ovaj Turčin je za četiri godine svoje službe, uspostavio veoma dobre odnose s lokalnim i centralnim vlastima u zemlji. Novoimenovani vicekonzul 1893. godine, postao je Serkis Balijan efendija. Pored početnih neslaganja s lokalnim vlastima, osmanski diplomata jermenskog porijekla, je kao i njegov prethodnik, upamćen kao korektan i stručan službenik. O tome najbolje svjedoči podatak da je u Baru dužnost obavljao do 1907. godine, kao i njegov nastavak službe na mjestu vicekonzula u Podgorici. Kratko vrijeme nakon Balijana, na mjestu vicekonzula u Baru bili su Kirkor efendija i Suad-beg. Za razliku od dobre saradnje sa svim konzulima u Baru, crnogorske vlasti su velikih problema imale s Huseinom Sabri-begom koji je ovu dužnost vršio od kraja 1910. do kraja 1911. godine. Godina dana službe ovog vicekonzula u Baru, bila je ispunjena stalnim sukobom sa službenicima lokalne uprave. Posljednji osmanski konzul u Baru bio je Ibrica Namik-beg koji se tu zadržavo do početka Balkanskog rata.²⁹⁴

Uzajamni rad na uspostavljanju što boljih odnosa dvije stoljećima zavađene zemlje, čemu je tokom svog postojanja doprinijelo Osmansko poslanstvo na Cetinju, dovelo je do proširivanja saradnje. Kancelarije

.....
²⁹² Knj. Cr. Okružni Barski sud – ministru unutrašnjih djela vojvodi Mašu Vrbici, DACG, MUD, f. 20, br. 441/2, 19. 3. 1881.

²⁹³ „Glas Crnogorca“, br. 13, Cetinje, 28. mart 1881, str. 3. – Predsjednik je bio osnivač Tomo Oraovac, potpredsjednik hodža Šabić, kasijer (blagajnik) Matija Hila, bibliotekar Dušan Brkanović. Za članove odbora izabrani su Zef Debalja, Pal Fistai, Stevo Novaković, pop Savo Popović, Ahmet aga, Mustaf aga, Đuro Marka Božova i Luka Antov.

²⁹⁴ T. Jović, *n. dj.*, str. 191–193.

osmanskih vicekonzulata otvorene su u najvećim i najperspektivnijim varošima Knjaževine Crne Gore. Podgorica je, kao trgovačko i zanatlijsko mjesto, nastavila da se razvija upravo zahvaljujući tome što su muslimani koji su bili iskusni u ovim granama privrede u njoj ostali. Otvaranjem vicekonzulata u ovoj varoši nastavljeni su naponi na uključivanju muslimanskog elementa u tokove njima nove države. Radom vicekonzulata rješavani su mnogi imovinski i pravni sporovi, što je doprinijelo daljem suživotu muslimana i pravoslavaca u ovom kraju.

U Baru, vjekovima otvorenom prema svijetu i nakon njegovog priključenja Crnoj Gori, odnosi među stanovnicima različitih vjeroispovijesti bili su neuporedivo bolji nego u drugim novooslobođenim krajevima. Stalni dodiri ljudi svih kontinenata, razmjena kulturnih tekovina i uticaja, trgovina, razvijena pomorska privreda – omogućili su da ovaj kraj puno lakše bude inkorporiran u novo državno tkivo. Sve ovo potvrđuje i rad osmanskog vicekonzulata u Baru, kao i dobra saradnja i odnos s crnogorskim vlastima tokom više od dvije decenije postojanja.

Posljedice Malisorskog ustanka 1911. godine na crnogorsko-turske odnose

Dolaskom „mladoturaka“ na vlast u Osmanskom Carstvu došlo je i do velikog zaokreta u državnoj politici. Poslije dužeg vremena krhkog mira, opet će doći do pogoršanja situacije među porobljenim narodima u Carstvu. Novim političkim kursom prekinute su započete reforme. Zabranjene su sve političke organizacije, kao i nastava na maternjem jeziku, s ciljem da se ograniči djelovanje i prava hrišćanskih stanovnika u zemlji. Kao rezultat ove politike došlo je do nove migracije muslimanskog stanovništva u evropske djelove Carstva, s namjerom da se na taj način učvrsti oslabljena osmanska vlast. Ove mjere dovele su do nemira u mnogim područjima, a u Albaniji se narod digao na ustanak.²⁹⁵

Poslije donošenja Ustava u Osmanskom Carstvu, Arbanasi su na narodnoj skupštini odlučili da se uvede latinica kao pismo albanskog jezika, i da se osnuju narodne škole. Mladoturci su dolaskom na vlast to zabranili i pokušali da na silu uvedu arapsko pismo. Namjeravali su da ukinu i povlašćen finansijski položaj Albanije.²⁹⁶

Crnogorske vlasti su u vrijeme rata 1876–1878. godine osvjedočile koliko je netrpeljivost između Arbanasa-Malisora i Turaka. Nakon rata vlasti na Cetinju radile su na tome da albanska plemena pridobiju za svoje ciljeve. S obzirom na siromaštvo Arbanasa najbolji politički efekat bio je da se oni ekonomski pomažu i na taj način stave u zavisn položaj prema Crnoj Gori. Međutim, Knjaževina je bila finansijski slaba da bi se mogla poslužiti ovim političkim potezom. Ideologija kojom

²⁹⁵ Nada Tomović, *Crnogorski konzulat u Skadru i Malisorske bune 1910–1911. godine*, „Istorijski zapisi“, god. LXX, br. 4, Podgorica, 1997, str. 199.

²⁹⁶ Vasilj Popović, *Istočno pitanje: pregled borbe oko opstanka Osmanlijske Carevine na Levantu i Balkanu*, Nikola Pašić, Beograd, 2007, str. 166.

se crnogorska vlast vodila takođe nije bila od koristi, jer pored svih razlika ova plemena su bila i katoličke vjeroispovijesti. Veze između crnogorskog knjaza i nekih malisorskih glavara postojale su od ranije. Tako su se 1883. godine, predstavnici pet grudskih sela obraćali orahovačkom kapetanu Novu Spasojevu, tvrdeći da žele da postanu crnogorski državljani.²⁹⁷

Malisorima su turske vlasti, zbog straha od otpora, prijetile oduzimanjem oružja. Crnogorske vlasti su 17. januara 1899. godine obaviještene od konzula u Skadru, da Albanci spremaju veliku skupštinu u Peći. Skupština je trebalo da odbije sultanove zahtjeve, koji su narodu upućeni preko valije skadarskog, da im se oduzme oružje. Ovi izvori navode da je jedan od zahtjeva skupštine trebalo da bude i autonomija za Albaniju. Konzul Bakić je upozoravao vlasti na Cetinju da se varaju ako misle da je ovo dobro po Crnu Goru. Prema njegovim riječima, kod albanskog naroda se budila nacionalna svijest. Upozorio je crnogorske vlasti da ovo strogo uzmu u obzir, navodeći da Arnauti imaju svoje centre i van zemlje. Albanska nacionalna misao se propagira iz Italije, Bugarske i Rumunije.²⁹⁸

Crnogorski diplomata Gavro Vuković Albance naziva „rastrojenim“ narodom. Razlog takvog mišljenja bila je njihova podijeljenost na dvije, vrlo fanatične religiozne grupe. Muslimani i katolici su u stalnom sukobu, i netrpeljivost među njima bila je ogromna. Vuković je smatrao da ovaj antagonizam treba što više podsticati, jer se u suprotnom Albanci, kao žilav narod, mogu vrlo brzo konsolidovati i postati prijetnja crnogorskim interesima. Opisao ih je kao nepodložne asimilaciji. Kao primjer je naveo slučaj crnogorskih familija koje su se doselile u Ulcinj. Umjesto da Crnogorci šire svoj jezik, kulturu i uticaj, oni uče arbanaški i na arbanaškom se pozdravljaju.²⁹⁹

.....
²⁹⁷ Živko M. Andrijašević, *Neki podaci o zagranichnoj politici Crne Gore (1878–1912)*, „Istorijski zapisi“, god. 76, br. 1–4, Podgorica, 2003, str. 17–18.

²⁹⁸ M. Bakić ministru G. Vukoviću dostavljam informacije i svoje mišljenje o albanskom pitanju, 17. 1. 1889, *Ministarstvo inostranih djela*, dok. br. 266, str. 263–264.

²⁹⁹ Vojvoda Gavro Vuković, *Crna Gora i Turska 1896. godine*, „Zapisi“, god. IV, knj. VI, 1, Cetinje, 1930, str. 32–33.

Malisori su narod koji sačinjavaju plemena: Klimenti, Grudi, Hoti, Kastrati, Šaljani i Škrelje. Nastanjuju prostor sjeverne Albanije i oblast planine Prokletija. Prema predanju, neki od njih imaju zajedničke pretke s nekim crnogorskim plemenima. U prošlosti su ratovali za skadarske paše, i zbog toga su bili oslobođeni određenih poreza. Malisori su u početku bili oduševljeni mladoturskom revolucijom. Kad je s tom politikom došlo do širenja šovinizma, forsiranja arapskog pisma, a posebno naredbe o slanju albanskih trupa u udaljene djelove Carstva, stvari se mijenjaju.³⁰⁰

Crnogorski konzul iz Skadra, Petar Plamenac, javljao je 3. marta 1909. godine o pokretima turskih trupa u Tuzima, Krajini, Ostrosu i Aronetu u blizini crnogorske granice. Na upućeni protest, turske vlasti su odgovorile da mještani sela na granici traže zaštitu od mogućih upada Crnogoraca. Uzaludna su bila uvjeravanja konzula da crnogorske vlasti neće podržati albanske pobunjenike. Turci su sve radili da kod malisorskog stanovništva izazovu podozrenje prema Crnoj Gori. Pri pokušaju da se Malisorima oduzme oružje izbila je pobuna. U sukobima su spaljene albanske kuće, a narod je našao pomoć na crnogorskoj strani. Prvi su im u pomoć pritekli Kuči. Kralj Nikola primao je izbjeglice pokušavajući da iskoristi situaciju za svoje ciljeve. Nadao se da će Malisore odvojiti od austrijskog uticaja. Sredinom aprila 1910. godine, pobunjenici su zauzeli Đakovicu, ali su pod pritiskom turske vojske morali da se povuku u planine. Krajem mjeseca, komandu na turskim trupama preuzeo je lično ministar vojni, Mahmut Šefket-paša. Turci su ustanicima ponudili da im vrata oružje ako prestanu sa sukobima. Veliki broj Malisora je zbog turskog nasilja, prešao sa svojim glavarima u Crnu Goru. Među njima je bio i poznati arbanaški narodni glavar Iso Boljetinac. U Crnu Goru je prebjegao sa svojim sinovima.³⁰¹

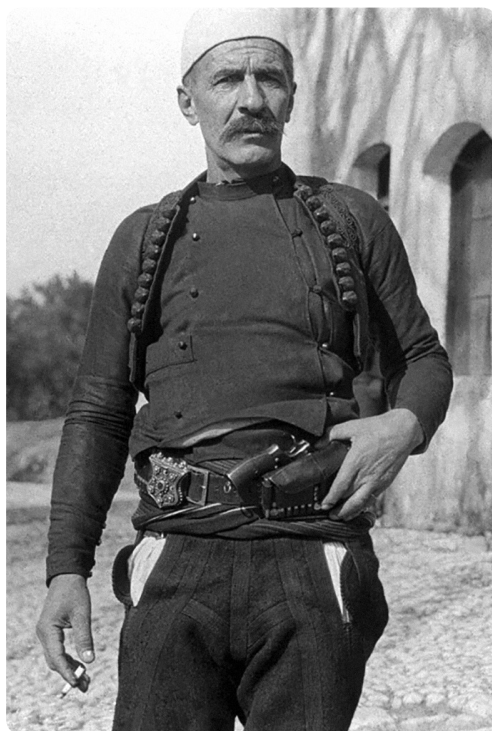
Boljetinac je, kao i neki drugi arbanaški glavari, prozreo namjere kralja Nikole, o čemu govori podatak iz njihovog posljednjeg razgovora. Albanski glavar tada je rekao knjazu Nikoli sljedeće: „Mi se ne borimo

³⁰⁰ Dragan R. Živojinović, *Ustanak Malisora 1911. godine i američka pomoć Crnoj Gori*, „Istorijski zapisi“, god. XX, knj. XXIV, 2, Titograd, 1967, str. 324.

³⁰¹ N. Tomović, *n. dj.*, str. 199–200.

da se oslobodimo okupatora da bi doveli drugog“.³⁰² Ovo je još jedna potvrda da će biti uzaludni svi pokušaji crnogorske vlasti da stave albanski narod i njihove glavare pod svoju vlast.

Pored jakog pritiska turske vojske, ustanak se širio. Turska vojska bila je nemoćna da se na efikasan način obračuna s pobunjenicima. Uzne-mirene vlasti na Bosforu nudile su ustanicima da zadrže oružje samo da prekinu sukobe. Mnoge hodže i starješine su na ovo pristale, dok su turske vlasti 33 vođe ustanka, koji to nijesu prihvatili, internirale.³⁰³

Iso Boljetinac, arbanaški narodni glavari i jedan od vođa Malisorskog ustanka 1911. godine³⁰⁴

³⁰² Milan Šćekić, *Crna Gora i albanski prvaci (1910–1912)*, „Matica“, god. 18, br. 70, Podgorica–Cetinje, 2017, str. 294.

³⁰³ „Glas Crnogorca“, br. 21, Cetinje, 8. maj 1910.

³⁰⁴ Preuzeto: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Isa_Boletini,_Dutch_Military_Mission_\(1914\)_\(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Isa_Boletini,_Dutch_Military_Mission_(1914)_(cropped).jpg)

Malisorske izbjeglice u Crnoj Gori postajale su sve veći finansijski i politički teret za vlasti na Cetinju. Pored protivljenja naredbi ruske vlade da ne pomaže izbjeglice, knjaz Nikola nije mogao da nađe rješenje za ovu tešku situaciju. Memorandumom od 4. oktobra 1910. godine, obratio se predstavnicima sila na Cetinju. U aktu je iznio razloge zbog kojih je došlo do emigracije tolikog broja stanovnika sa susjednog područja. Naveo je kao netačne glasine turskih vlasti da Crna Gora pomaže ustanike, i podstiče emigraciju da bi izazvala granične sukobe.³⁰⁵

U cilju smirivanja pobune i rješavanja pitanja emigranata, koji su se u velikom broju nalazili na teritoriji Knjaževine, osmanske vlasti su oktobra 1910. godine na Cetinje poslale Bedri-pašu. Paša je dobio instrukcije da s brigadirom Jankom Vukotićem sredi neka sporna pitanja na granici, ali i da pregovara o povratku izbjeglica kućama. Crnogorska vlada obezbijedila je amnestiju za sve emigrante, nakon čega su se skoro svi vratili u zavičaj. Ruski poslanik Arsenijev prenio je naredbu svoje vlade, Lazaru Tomanoviću, da crnogorske vlasti odmah prekinu pomagati malisorske izbjeglice. Rusija nije bila spremna da zbog maliorskog ustanka zarati s Osmanskim Carstvom. Kralj Nikola je to kategorično odbio, rekavši da će nastaviti da pomaže albanske porodice koje su u Crnoj Gori, čak iako ruska carska vlada ukine redovnu pomoć zemlji. Sljedeće godine situacija je bila još gora. Mladoturska vlada pogoršala je uslove života za netursko stanovništvo. Došlo je do novih maliorskih pobuna i talasa izbjeglica.³⁰⁶ Pogраниčni komesar na Žabljaku, 18. marta, javlja da Turska gomila trupe na granici s Crnom Gorom, i da naoružava muslimane Sandžaka. Javlja ju o turskoj naredbi da se bez krvavog sukoba ne dozvoli da nijedan dio turske zemlje bude oduzet. Srpski narod s tog područja je razoružan i onemogućen je da pomogne. Austrougarska je na vijesti o mogućem djelovanju crnogorske vojske burno reagovala, rekavši da nikom neće dozvoliti okupaciju Sandžaka. Već u aprilu 1911. godine, izvještaji grđe Ličnog arhiva kralja Nikole, pominju žestoke sukobe maliorskih plemena s turskom vojskom. Klimenti su se 12. aprila sukobili s tur-

³⁰⁵ Dr Đorđe Makić, *Srbija i Crna Gora u Malisorskoj krizi 1910–1911. godine*, „Istorijski zapisi“, br. 2, Istorijski institut Titograd, 1985, str. 10–11.

³⁰⁶ N. Tomović, *n. čl.*, str. 201–202.

skim kordonima kojima su uspjeli da otmu oružje. Zarobljene turske vojnike su oslobodili. Pominje se napad Hota, Gruda i Klimenata na kule u Rapši i na Cijevni, koje su osvojili, poslije čega su od crnogorske vlade tražili pomoć u municiji. Crna Gora je u martu 1911. godine, uputila još jedan memorandum silama u kojem tvrdi da je neutralna po pitanju malisorskog ustanka. Tražila je i pomoć velikih sila u rješavanju pobune, kao i pitanja velikog broja izbjeglica koje se nalaze u zemlji. Tekst memoranduma je poslat predstavnicima stranih sila na Cetinju, kao i crnogorskom predstavniku Jovu Popoviću u Carigradu. Kao razlog nezadovoljstva Arbanasa navodi se ukidanje povlastica, obaveza služenja u turskoj vojsci i zabrana upravljanja po narodnim običajima. Obećanu amnestiju pri povratku izbjeglica, turske vlasti nijesu ispoštovale. Mnogi Malisori su se vratili iz Skadarskog vilajeta u Crnu Goru, žaleći se na Turke. Visoka Porta je na to odgovorila da se amnestija odnosi na one koji nijesu napravili zločine, i na neke glavare. Ostali će biti internirani u Malu Aziju. Kako turske vlasti nijesu objavile imena amnestiranih, veliki broj izbjeglica nije se usuđivao da se vrati kućama. Crnogorska vlada saopštila je da nije u mogućnosti da izdržava izbjeglice, kao i da od 15. marta mora obustaviti davanje pomoći. O tome je obaviješteno i Osman-sko poslanstvo na Cetinju. U nastavku memoranduma, vlasti na Cetinju su izjavile da sva poslanstva, pa i osmansko, mogu da potvrde da Crna Gora nije imala udjela u pomaganju pobune. Njena uloga bila je humanog karaktera i odnosila se samo na pomoć izgladnelim izbjeglicama.³⁰⁷

Od Dušana Gregovića, crnogorskog konzula u Skadru, stigle su nepovoljne vijesti po crnogorskog vladara. Turske vlasti bile su obaviještene da albanskim ustanicima, u borbi protiv Turaka, pomažu Crnogorci. Navode da u napadima Albanaca na tursku vojsku učestvuje pet četa Gornjokučkog, i dvije čete Zatrijebačkog bataljona, koje su pod komandom Gala Lekočevića. Prema turskim izvorima, crnogorske čete se kreću od crnogorske granice do Kastrata, podižući klonule Malisore na borbu. Prema turskim tvrdnjama, ustanak bi odavno bio ugušen da nije bilo pomoći crnogorskih četa. Zahvaljujući tome ustanak „plamti“ opet od Kastrata do Dinoša. Gregović dodaje da ga

³⁰⁷ Risto Dragičević, *Izvještaji o Malisorskim bunama 1911. godine*, „Zapisi“, god. XIV, knj. XXV, 1, Cetinje, 1941, str. 42–46.

je francuski poslanik upozorio da su ove vijesti izazvale veliko nezadovoljstvo Carigrada.³⁰⁸

Albanija je u tom periodu, bila u interesu mnogih država. Najviše zainteresovana za ovaj prostor bila je Austrougarska. Uveliko proširena na Balkanu, ona je Albaniju, preko koje se mogao kontrolisati ulazak u Jadransko more, smatrala prioritetom svoje politike na jugu Evrope. Trebalo je obezbijediti germanski uticaj, da bi se na tom dijelu Balkana stvorila jaka protivteža interesima Crne Gore i Srbije. Zauzimanjem juga, Habzburzi su htjeli da onemoguće i širenje Italije na istočnu obalu Jadrana. U krajnjem slučaju, oko ovog područja dogovor je bio moguć jedino s italijanskom stranom.³⁰⁹ Ugovorom u Monci,³¹⁰ pominjano je stvaranje albanske države koja bi služila zajedničkim interesima.

Krajem marta 1911. godine, crnogorski konzul iz Skadra javlja da je prema Tuzima krenuo bataljon turske vojske. Na taj način su u Tuzima pojačane trupe. Tuški komandant Emin-beg je nakon toga raspola-gao sa pet bataljona nizama, 2000 skadarskih bašibozuka, ukupno oko 4000 vojnika. Malisori su imali svega oko 1500 vojnika. Crnogorski konzul je javljao da bi ustanici dobili pojačanja, ali su bez oružja. Prema onome što je čuo, Turci procjenjuju da će im trebati čak 12.000 vojnika da slome ustanak. Nemiri su se proširili i na Kosovski vilajet.³¹¹

Loše vijesti po crnogorsko-turske odnose, nastale su nakon svjedočenja 84 bašibozuka koji su razoružani kod Dinoša i Vranja. Turski vojnici tvrdili su da su ih razoružali Kuči uz podršku dijela Zetskog bataljona, i da je tu bilo 150 crnogorskih vojnika. Kako su ovi zarobljenici bili muhadžiri iz Podgorice i Spuža, neke od napadača su i lično poznavali. Prema njihovim izjavama, uspješno su suzbijali Malisore dok im u pomoć nijesu došle crnogorske trupe obučene u arnautska odijela. Crnogorci su dijelili oružje ustanicima, hrabreći ih riječima da

.....
³⁰⁸ DACG, MID, 1911, f. 191, br. dok. 973, D. Gregović, Lazaru Tomanoviću, 29. 3. 1911.

³⁰⁹ Dr Đ. Makić, *n. čl.*, str. 6–7.

³¹⁰ Ugovorom u Monci, 1897. godine, predstavnici Italije i Austrougarske su se sporazumjeli o stvaranju autonomne Albanije.

³¹¹ DACG, MID, 1911, f. 191, br. dok. 920, Pismo D. Gregovića skadarskog konzula, Lazaru Tomanoviću, ministru inostranih djela, 26. 3. 1911.

je to zajednička borba Malisora i Crne Gore. Gregović navodi da ovi vojnici lažu zbog sramote što su razoružani i poraženi.³¹²

U Malesiji su 31. marta ustanici suzbijeni od strane turskih trupa, prilikom čega su spaljene kuće u Kastratima. Turske jedinice nastavile su ka Tuzima, da bi se spojile s Emin-begovom vojskom. Prema izvještajima, ranjenih je bilo puno na obje strane. Pored uspjeha turske vojske, moral među vojnicima je pao. Pominje se da Skadrani i muftija vape za pomoći iz Carigrada.³¹³

U Klimentima je, 10. aprila 1911. godine, poražena turska vojska pod komandom Etem-paše. Turski izvori su za taj poraz krivili Crnogorce. Prema podacima, osim pomoći u oružju, na strani Malisora učestvovalo je i 200 crnogorskih podanika. Turska vojska bila je u rasulu. Samo 3000 Turaka bilo je vojno spremno, dok su ostali bili ranjenici i invalidi. Preko 500 takvih lica otpušteno je iz vojske.³¹⁴

Napetost u Skadru bila je velika. Turci su širili vijesti u gradu da vojska uskoro dolazi, samo da bi smanjili tenzije. Turska je bila potpuno nespremna za mobilizaciju. Muslimani Skadra strahovali su da ukoliko se Miriditi pridruže Malisorima, da će napasti grad koji je bez odbrane. Katolici su željno iščekivali carsku vojsku, jer su bili u strahu od muslimana, koji su sve fanatičniji kako dolaze ranjeni iz borbe u grad.³¹⁵

Miriditi, od kojih se strahovalo, neće podići ustanak jer su njihovi glavari bili potkupljeni. Bib Doda, glavar ovog plemena, je u razgovoru s katoličkim arhibiskupom čak rekao da treba „istrijebiti“ Malisore zbog „besmislenog“ ustanka. Ovaj glavar je odustao od ustanka i obnove „skenderbegovine“, nakon što je od turskih vlasti dobio povlastice i mjesto komandanta redifa.³¹⁶

³¹² DACG, MID, 1911, f. 191, br. dok. 1009, Dušan Gregović, Lazaru Tomanoviću, 28. 3. 1911.

³¹³ DACG, MID, 1911, f. 191, br. dok. 1004, Dušan Gregović, Lazaru Tomanoviću, 31. 3. 1911.

³¹⁴ DACG, MID, 1911, f. 191/a, br. dok. 1081, Dušan Gregović, Lazaru Tomanoviću, 10. 4. 1911

³¹⁵ DACG, MID, 1911, f. 190/a, br. dok. 833, Dušan Gregović, Lazaru Tomanoviću, 18. 3. 1911.

³¹⁶ DACG, MID, 1911, f. 191, br. dok. 1058, Dušan Gregović, Lazaru Tomanoviću, 4. 4. 1911.

Prema podacima crnogorskog konzula, Bib Doda radi na tome da privoli Carigrad da od Miridita stvori poseban *mutesarifluk*³¹⁷ kojim bi on upravljao. Turske vlasti bile su oprezne što se tiče njega, jer su mu najbliži saradnici ujedno bili i vođe ustanka. Saopštava se da malisorska plemena nijesu složna, da nemaju zajednički cilj, izuzev svojih sitnih plemenskih dobiti.³¹⁸

Saradnja crnogorskih vlasti s Osmanskim poslanstvom od početka ustanka nije bila iskrena. Iz Tuzi je u Podgoricu prebjegao turski vojnik, nakon čega je zadržan u oblasnoj upravi. Osmanski poslanik je odmah došao da se s njim sastane, ali je ovaj oficir sklonjen. Zbog toga je došlo do verbalnog sukoba između predstavnika Turske u Crnoj Gori, i oblasnog upravitelja u Podgorici, Veliše Lazovića.³¹⁹

Tokom ustanka slabo obezbijedena granica često je prelažena i pravljani su prekršaji. Osmansko poslanstvo žalilo se da je na području granice kod Mojkovca, više od 20 Crnogoraca prešlo i sjeklo šumu na turskoj teritoriji. Tom prilikom su čak i pucali na tursku stražu.³²⁰ Osmansko poslanstvo uputilo je protest, i 24. aprila 1911. godine, kad je, nakon zauzimanja Šipčanika od strane Malisora, jednom turskom podaniku oteta stoka. Stoku su prema svjedočenju, Huseinu Hasiju oteli crnogorski kapetan Krsto Dragov i njegov brat Vojin.³²¹

Turgut-paša, koji je smijenio Bedri-pašu zbog neuspjeha u ustanku, bio je u posjeti kod crnogorskog konzula Gregovića. Konzul o tome daje zanimljive podatke. Paša je rekao da je u Skadru samo dok „... pokorim i obezoružam Malisore, i dok ih silom uvjerim da se moraju potčinjavati zakonima Carstva“. Na pitanje Gregovića, koliko će mu

³¹⁷ *Mutesarifluk* je termin koji označava teritorijalnu jedinicu u Osmanskom Carstvu. Termin *sandžak* je sredinom 19. vijeka zamijenjen nazivom *mutesarifluk*.

³¹⁸ DACG, MID, 1911, f. 190/a, br. dok. 874, Dušan Gregović, Lazaru Tomanoviću, 22. 3. 1911.

³¹⁹ DACG, MID, 1911, f. 190/a, br. dok. 786, Ministarstvo inostranih djela, Ministarstvu unuštarašnjih djela, 18. 3. 1911.

³²⁰ DACG, MID, 1911, f. 191/a, br. dok. 1099, Turska legacija, Ministarstvu inostranih djela CG, 24. 4. 1911.

³²¹ DACG, MID, 1911, f. 191/a, br. dok. 1100, Ministarstvo inostranih djela, Oblasnoj upravi PG, 28. 4. 1911.

vremena trebati da smiri ustanak, odgovorio je da će to biti brzo, ukoliko Crna Gora stvarno ostane neutralna. Paša je obaviješten da trupe koje se bore protiv turske vojske, koriste vojne trube i znakove što je svojstveno vojsci, ali ne i Malisorima. Konzul je rekao da to mogu biti samo pojedinci iz susjednih plemena, koji su vjerovatno u srodstvu s ustanicima. Turgut-paša je istakao da ustanici moraju da znaju da za njih nikakve potpore neće biti s crnogorske strane. Crnogorski predstavnik je izjavio da Crna Gora jedino pomaže izbjeglicama, kao što bi i svaka druga zemlja. Paša je na to odgovorio: „...Ja ću se postarati da što manji broj Malisora kod vas pređe...“. Turske vlasti bile su riješene da ustanak uguše po svaku cijenu.³²²

Crna Gora je u tom periodu bila u veoma teškoj finansijskoj situaciji. Dugovala je kredite evropskim bankama, a i pored toga, pripremala je novo zaduživanje. Izdržavanje velikog broja izbjeglica zahtijevalo je novac, koji je trebalo obezbijediti zarad državnih ciljeva.³²³

Pogrešnim potezima turske vojske, stanje u Albaniji upalo je u još veću krizu, posebno nakon pokušaja da se mobilišu Malisori za tursku intervenciju u Jemenu, nakon čega se i Miriditi bune, a dolazi i do novih nemira i u Kosovskom vilajetu.³²⁴

Osmanski poslanik na Cetinju dobijao je od turskog konzula iz Podgorice, obavještenja da se s granice dovode ranjenici, navodeći da ih već ima dvadeset. Tražilo se od vlasti na Cetinju da provjere da li među njima ima crnogorskih podanika. Sadredin-beg, osmanski poslanik, imao je informacije da se Kuči oblače u arnautsko odijelo i ratuju s Malisorima protiv Turaka. Serdar Janko Vukotić negirao je turski izvještaj o broju ranjenika, govoreći da su tu samo pet malisorskih ranjenika, i nabrojao ih je poimenice. Tvrdio je da među njima nema Crnogoraca. Nakon toga poslanik je otišao u Ministarstvo inostranih djela i donio spisak imena oficira, koji su sa zapovjednikom Aleksandrom

.....
³²² DACG, MID, 1911, f. 191/a, br. dok. 1080, Dušan Gregović, Lazaru Tomanoviću, 6. 4. 1911.

³²³ Mirčeta Đurović, *Crnogorske finansije 1860–1915*, CID, CBCG, Podgorica, 2008, str. 274.

³²⁴ Dr Đ. Makić, *n. čl.*, str. 19–20.

Popovićem napadali na selo Vranj. Ministarstvo je odgovorilo da su ti podaci netačni, da su o tome pitali kapetanske vlasti u Golubovcima. Rečeno im je da taj oficir, kao ni ostali, ne postoje.³²⁵

Osmanska legacija žalila se da je prilikom napada na selo Dinoš, 25. marta 1911. godine, Halil, sin Hadži Ujka, ranjen i prevezen u bolnicu. Ranjenik je svjedočio da je 120 Crnogoraca, pod komandantom orahovačkim, napalo selo tog dana. Rekao je da su njegovog oca živog zapalili u kući. Prepoznao je komandira Petra Spasojevića, njegovog sina i Đura Novića. U napadu je Spasojevićev brat ranjen. Legacija je zahtijevala da se krivci za ovaj strašan zločin kazne.³²⁶

Serdar Janko Vukotić ovu žalbu Osmanskog poslanstva naziva „čudnovatom notom“ i navodi sljedeće:

- „1. Komandir Radomir Vešović je tog dana bio na Fundini, trudeći se da na granici održi mir, usljed napada Malisora na Dinoš. Tako da u pomenutom napadu nije mogao učestvovati.
2. Komandir orahovački Petar Spasojević ne postoji u Crnoj Gori, ako se to odnosi na kapetana Petra Spasojevića, on ima 85 godina, i zbog starosti nije mogao biti učesnik događaja. Što se tiče njegovog rođenog brata, koji je tada navodno ranjen, taj brat je preminuo sa 12 godina.
3. Ime još jednog učesnika po tvrdnjama Osmanskog poslanstva, Đura Novića, ne postoji u vojničkim spiskovima, tako da on time ni ne postoji.“³²⁷

Međusobna optuživanja su se nastavljala. Poslanstvo je optužilo vlasti na Cetinju da su u maju 1911. godine, Crnogorci napali tursku karaulu na Ržanici. Ministar Tomanović je u pismu poslaniku saopštio da po izvještaju Vešovića, to nije bila Ržanica već Ržana u Šekularu. Prema

³²⁵ DACG, MID, 1911, f. 191, br. dok. 1001, Kraljevsko poslanstvo Carigrad, Ministarstvu inostranih djela, 2. 5. 1911.

³²⁶ DACG, MID, 1911, f. 192/a, br. dok. 1363/4, Serdar brigadir J. Vukotić, vladinom izaslaniku, 6. 5. 1911.

³²⁷ DACG, MID, 1911, f. 192/a, br. dok. 1363/1, Serdar brigadir J. Vukotić, L. Tomanoviću, ministru inostranih djela, 6. 5. 1911.

njegovim podacima, tad su turski askeri ranili dva crnogorska podanika koji su skupljali sijeno. Nakon toga je izbio sukob u kom su poginula četiri askera turske vojske. Dalje u pismu navodi, da su na teren poslali Karlo efendija, činovnik Osmanskog poslanstva, i kapetan Dragović da utvrde stvarno stanje. Poslije izvršenog uviđaja, zaključeno je da su turski vojnici podigli šanac na crnogorskoj teritoriji s kojeg su dominirali nad selima Šekulara. Zbog toga je to utvrđenje srušeno.³²⁸

U bečkom listu „Fremdenblatt“, 8. juna 1911. godine, izašao je članak podstican od austrougarske vlade u kojem se podržavaju albanski pobunjenici. Uplašeni da će se Austrougarska umiješati u ustanak, Turci su pozvali pobunjenike na pregovore. Turgut-paša je objavio proklamaciju o amnestiji, a Sadredin-beg, osmanski poslanik s Cetinja je, 25. juna, pregovarao s arbanaskim prvacima u osmanskom konzulatu u Podgorici. Glavari su poslaniku predali tzv. *Crvenu knjigu* sa svojim zahtjevima. Traženo je da im se omogući da nose oružje, da dobiju ustanovu glavnog inspektora nad albanskim vilajetima, da postavljaju činovnike Arbanase, da im se poštuje jezik, tražili su decentralizaciju u upravi, opštinsku samoupravu, reforme u finansijama, i da se prihodi iz Albanije troše u zemlji. Porta je za sve ove probleme i traženje autonomije krivila Crnu Goru. Turska strana nije prihvatila albanske zahtjeve.³²⁹

Arbanasi nijesu odustajali. Odbili su ponuđenu amnestiju, tražeći da im se ispune uslovi pod kojim bi nastavili život u Osmanskom Carstvu. Vidjevši da Porta nema namjeru da im udovolji, okrenuli su se Evropi. Preko akreditovanih poslanika sila na Cetinju, 26. juna 1911. godine, poslali su molbu tražeći pomoć. Engleski ministar spoljnih poslova Grej, smatrao je da rat na Balkanu mogu spriječiti samo one sile koje se najviše upliću u balkanske stvari – Rusija, Austrougarska i Italija. Odgovor Rusije bio je da je albansko pitanje, unutrašnje pitanje Osmanskog Carstva. Grejeva inicijativa da se što prije pronade mirno rješenje, propala je upravo zbog nezainteresovanosti ovih država.³³⁰

.....
³²⁸ DACG, MID, 1911, f. 192, br. dok. 1394, Ministar inostranih djela L. Tomanović, kraljevskom poslanstvu u Carigrad i Kraljevskom konzulatu u Skadar, 17. 5. 1911.

³²⁹ Dr Đ. Makić, *n. čl.*, str. 27.

³³⁰ *Isto*, str. 28, 30–31.

U julu 1911. godine, dolazi do velikog skandala u evropskoj politici, koji je u prvi plan stavio ministra spoljnih poslova Austrougarske, Erentala. Emerih Ivanka, poslanik Ugarskog parlamenta, raskrinkao je djelovanje ovog člana vlade. Dao je dokaze kako je Erental, u vrijeme aneksione krize, razdijelio Arbanasima 10.000 manliherskih pušaka i veću sumu novca. Novac je navodno bio dar od cara. Arbanasi su trebali da izazivaju čarke s mladoturskim režimom, koji bi zauzet na toj strani bio prisiljen da prihvati aneksiju Bosne i Hercegovine. Nakon tog priznanja, austrougarske vlasti pokušale su da Arbanasima oduzmu oružje. Mladoturci su sve ovo saznali, ali su ćutali uz obećanja Austrougarske da će pomoći u gušenju arbanaškog ustanka. Ivanka je to dokazivao i Erentalovom zabranom da se u Hazburškoj monarhiji naprave odbori za slanje hrane izbjeglicama. Skandal je pravdan time da je javno mjenje, u prvom redu katolički kler, tražio da se Austrougarska, kao zaštitnik katolika, zauzme za Arbanase.³³¹

Krajem jula iste godine, prema ruskim izvještajima u Crnoj Gori boravilo je oko osam hiljada malisorskih izbjeglica.³³² Prijetnje kralja Nikole oružanom akcijom u sjevernoj Albaniji, dovele su do reakcija i protivljenja Austrougarske i Italije. Na intervenciju Rusije, crnogorski suveren morao je da odustane od svojih zamisli. Najveće posljedice osjetile su malisorske izbjeglice u Crnoj Gori. Osmanski poslanik na Cetinju, krajem jula, dobio je iz Carigrada telegram s ustupcima pobunjenom albanskom narodu. Između ostalog, navode se uslovi za obavezan povratak izbjeglica i pobunjenika na svoja ognjišta. Pod međunarodnim pritiskom kralj Nikola je, 28. jula, zatražio od malisorskih glavara da prihvate turske uslove. Protivljenja Arbanasa dovelo je i do toga da im je crnogorski vladar prijetio obustavom hrane, ukoliko ne ispune naredbu. Nemajući izbora, glavari su sa svojim narodom prihvatili neizbježno. Već sljedećeg mjeseca vratili su se kućama, a svega ih je pedeset ostalo u Crnoj Gori. Malisorski ustanak je propao.³³³

---

³³¹ *Isto*, str. 32–33.

³³² *Isto*, str. 32.

³³³ *Isto*, str. 33–34.

Balkanski rat i prekid dobrih decenijskih odnosa dvije zemlje

Slom albanskog ustanka 1911. godine, nije doveo do mira na prostorima Osmanskog Carstva u Evropi. Posljedice ustanka ispoljile su se u turskim nasiljima nad hrišćanskim stanovništvom. Balkanske države nijesu odustajale od zajedničke akcije, u cilju konačnog oslobođenja od vjekovnog okupatora.³³⁴

Crnogorsko-turska granica bila je mjesto stalnih sukoba pograničnih straža. Tako je u julu 1912. godine došlo do okršaja na karauli na Pržištima kod Mojkovca, na crnogorskoj teritoriji. U ovom okršaju bilo je puno mrtvih i ranjenih na obje strane. Crnogorci su nakon toga napali i uništili jedanaest turskih karaula. Hrišćansko stanovništvo na području Berana, bilo je pod stalnim strahom od turske odmazde. Crnogorske vlasti smatrale su da je situacija veoma ozbiljna, tako da su u Beograd poslali ponudu za zajedničku akciju protiv Osmanskog Carstva. Srpska vlada nije bila spremna da se angažuje, i odbila je crnogorske prijedloge. Nakon toga, vlasti na Cetinju pokušale su da pronađu saveznika i u Bugarskoj. Jovan S. Plamenac, ministar unutrašnjih poslova u vladi Lazara Tomanovića, tvrdio je da je prilikom održavanja Jubilarnih svečanosti na Cetinju 1910. godine, postignut sporazum kralja Nikole i Ferdinanda, bugarskog vladara. Izuzev ovih tvrdnji za to nema drugih dokaza.³³⁵

Kad je kralj Nikola iste godine, zamijenio vladu Lazara Tomanovića kabinetom Mitra Martinovića, bilo je jasno da se u spoljnoj politici nešto bitno sprema.³³⁶ Vlada generala Martinovića smatrana je ratnom vla-

³³⁴ Nikola P. Škerović, *Crna Gora na osvit XX vijeka*, SANU, Naučno delo, Beograd, 1964, str. 577.

³³⁵ *Isto*, str. 577–578.

³³⁶ *Isto*, str. 578.

dom. Prema njenim zaključcima, trebalo se osloniti na narodno oduševljenje i povjerenje naroda, koji je, kao i uvijek, polagao najveće žrtve.³³⁷

Sukobi na granicama Crne Gore i Osmanskog Carstva nijesu prestajali. O tome govori i žalba Osmanskog poslanstva, u kojoj se kaže da su Crnogorci 4. septembra prešli granicu kod Plava, i ubili dva turska podanika na njihovim pašnjacima, kao i jednog turskog vojnika. Poslanstvo se krajem istog mjeseca žalilo i na Veličane, koji su pucali na tursku stražu u Gornjoj Ržanici.³³⁸

Na granicama Crne Gore i Osmanskog Carstva sve češće su izbijali neredi. U avgustu 1912. godine, došlo je do napada turskih kordona na području sela Velike, Šekulara, kao i u Polimlju. U tom okršaju teško je ranjen kaplar Rade Stešević. Ministarstvo inostranih djela Crne Gore, o tome je obavijestilo Osmansko poslanstvo na Cetinju.³³⁹ Poslanstvo je preduzimalo sve u svojoj moći da se ovakvi incidenti spriječe, ali bilo je kasno.³⁴⁰

Komandant Plamenac, oblasni upravitelj Andrijevice, javio je vlastima na Cetinju da je ranjeni Stešević umro od zadobijenih rana. Žalio se da su turski vojnici cijeli dan pucali na crnogorske položaje. Koliko je situacija bila ozbiljna, govori i podatak da se od turskih plotuna poginuli kaplar nije mogao sahraniti sve do mraka.³⁴¹

Brigadir Janko Vukotić obavijestio je crnogorske vlasti da turska vojska neprestano prelazi crnogorsku granicu i otvara vatru, ne samo na vojnike, već i na civilno stanovništvo. Mete njihovog napada su kuće i stanovnici u selu Velici.³⁴² Ministarstvo inostranih djela naredilo je

.....
³³⁷ *Isto*, str. 570.

³³⁸ Ivan Tepavčević, *Crnogorska granica prema Plavsko-gusinjskom kraju 1878–1912*, „Almanah“, br. 55–56, Podgorica, 2013, str. 365.

³³⁹ DACG, MID, 1912, f. 204/a, br. dok. 1785, Ministarstvo inostranih djela, Turskoj legaciji, 14. 8. 1912.

³⁴⁰ DACG, MID, f. 204/a, br. dok. 1786, Turska legacija, Ministarstvu inostranih djela, 27. 8. 1912.

³⁴¹ DACG, MID, f. 204/a, br. dok. 1792/2, Komandir Plamenac, Ministarstvu inostranih djela, 16. 8. 1912.

³⁴² DACG, MID, f. 204/a, br. dok. 1792/3, Brigadir J. Vukotić, Ministarstvu inostranih djela, 16. 8. 1912.

Petru Plamencu, crnogorskom otpravniku u Carigradu, da protestuje na Porti, i da im predstavi Vukotičev izvještaj. Osmanske vlasti morale su da znaju da je život i opstanak stanovnika u pograničnim naseljima ugrožen. Vlada u Carigradu obećavala je da će ovom bezakonju i nasilju stati na put, ali od toga nije bilo ništa.³⁴³

Komandant Plamenac javljao je da je situacija u beranskom okrugu kritična. Ogorčenje pravoslavnog naroda na mjere turskih vlasti bilo je ogromno. Turska vojska je stalno dovodila pojačanja, a stizali su im i topovi, oružje i municija. Samo je u varoš došlo četiri tabora nizama. Beranski Turci su oduzimali oružje od hrišćanskih stanovnika ovog kraja.³⁴⁴

Halil-beg, opunomoćeni poslanik Osmanskog Carstva na Cetinju, dobio je informacije da je s Cetinja prema turskoj granici, transportovano šest topova. Tražio je i da mu crnogorske vlasti objasne razlog sastanka ministra Martinovića s grudskim i hotskim prvacima. Odgovoreno mu je da je to bila topovska vježba, kao i da je informacija o transportu topova netačna.³⁴⁵

Stanje na teritoriji Osmanskog Carstva u Evropi bilo je haotično. Na području Kosovskog vilajeta narod se od maja 1912. godine, digao na ustanak, koji je poveo Isa Boljetinac. Crna Gora i Srbija gledale su da na račun tog ustanka opet pokušaju da ostvare svoje državne ciljeve.³⁴⁶

Kralj Nikola pratio je dešavanja na turskim granicama, posebno onamo gdje su djelovali Malisori. Slično plemensko uređenje, hrišćanska vjera, zajednički neprijatelj, rođачke veze Malisora s pograničnim plemenima Crne Gore – davali su mu nade o daljem proširenju zemlje.³⁴⁷

³⁴³ DACG, MID, f. 204/a, br. dok.1792/3, Ministarstvo inostranih djela, Petru Plamencu, 16. 8. 1912.

³⁴⁴ DACG, MID, 1912, f. 205, br. dok. 1886/2, Ministarstvo inostranih djela, Kraljevskom poslanstvu u Carigrad, 30. 8. 1912.

³⁴⁵ DACG, MID, 1912, f. 205, br. dok. 1958/1, Ministarstvo inostranih djela, Kraljevskom poslanstvu u Carigrad, 5. 10. 1912.

³⁴⁶ Vladimir Stojančević, *Srbija i Turska pred rat 1912. godine*, Društvo srpskih književnika Crne Gore i Hercegovine, Osvećeno Kosovo 1912–2012, str. 35.

³⁴⁷ N. P. Škerović, *n. dj.*, str. 571.

Crnogorske vlasti primale su informacije o sve češćim pograničnim sukobima, kao i gomilanju turskih trupa na granici. U junu 1912. godine na Cetinje su došli predstavnici albanskih plemena Hota, Gruda i Kastrata, žaleći se na nasilje turskih trupa. Kako su turske trupe u potjeri za bjeguncima bez dozvole ulazile na crnogorsku teritoriju, vlasti na Cetinju su reagovalе. Obećana je pomoć Malisorima u oružanoj akciji protiv turske vojske. Prema podacima osmanskog poslanika na Cetinju, u Skadarskom vilajetu tada je bilo skoncentrisano 15 hiljada turskih vojnika.³⁴⁸

Sukoba je bilo i na područjima prema Malesiji. U avgustu je, Kraljevsko poslanstvo u Carigradu obaviješteno o krađi malisorske stoke od strane Turaka. Grudi i Hoti su se s njima sukobili kod sela Đelevića i Vrbe. Na ovo su turske jedinice odgovorile granatiranjem sela sa Šipčanika i Dečića. U borbi su poginula četiri Hota, dvojica Gruda, dok su četvorica ranjeni. Sjutradan su turske snage upale u Vuksan-Lekić. Prema izvještajima, žestoke borbe trajale su sedam sati, ishod je bio nepoznat. Malisori su krajem avgusta uništili jedan nizam turske vojske, zarobivši pedeset Turaka.³⁴⁹

Tokom ovih nemira, razgovarano je o savezu balkanskih zemalja, koji već od 1911. godine podržava Rusija. U septembru 1912. godine, dogovor zemalja je postignut. Potpisani su ugovori između Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke. Konačni cilj je bilo oslobođenje Balkana od osmanske vlasti. Prema zajedničkom dogovoru, Crna Gora je trebalo prva da objavi rat Osmanskom Carstvu. Tako je i bilo. Kraljevina Crna Gora je vlastima u Carigradu 8. oktobra 1912. godine objavila rat.³⁵⁰ Balkanske države i oslabljena Osmanska imperija ući će u sukob koji će istorija zapamtiti kao Balkanski rat.

³⁴⁸ Mr Ivan Tepavčević, „Skadarski konzulat i crnogorsko-osmanski odnosi do 1912. godine“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo...*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017, str. 425–428.

³⁴⁹ DACG, MID, 1912, f. 205, br. dok. 1886/1, Ministarstvo inostranih djela, Kraljevskom poslanstvu u Carigrad, 28. 8. 1912.

³⁵⁰ Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, str. 273.

Crnogorska vojska ulazi u osvojeni Skadar 1913. godine³⁵¹

---

³⁵¹ Preuzeto iz: Tatjana Jović, *Diplomatska predstavništva u knjaževini i kraljevini Crnoj Gori*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2010.

ZAKLJUČAK

Odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine, Crna Gora je, osim teritorijalnog proširenja, dobila i međunarodno priznanje. Ulazeći u red priznatih država u Evropi, Knjaževina je morala uspostaviti diplomatske odnose, u prvom redu sa susjedima. Nemajući školovanog kadra, i usljed teške ekonomske situacije, pokušalo se s oslanjanjem na crnogorsku zaštitnicu Rusiju. Međutim, to je naišlo na osudu Osmanskog Carstva koje je nezadovoljno rezultatima kongresa, a uz podršku Austrougarske i Velike Britanije, osporavalo svako rusko posredništvo. Prema 31. članu Berlinskog ugovora, Crna Gora je kao samostalna država morala sama da uspostavlja diplomatske odnose i to na načelu reciprociteta.

Crna Gora je uspostavila diplomatske odnose s Osmanskim Carstvom slanjem vojvode Stanka Radonjića u Carigrad, kao opunomoćenog predstavnika i ministra. Po načelu reciprociteta, vlasti u Carigradu bile su dužne da pošalju svog predstavnika. U oktobru 1879. godine, na Cetinju je knjazu Nikoli akreditivna pisma predao Halid-bej. Time su prvi put zvanično započeli diplomatski odnosi ove dvije zemlje.

Rad Osmanskog poslanstva, koje će od 1879. do 1912. godine akreditovati 11 poslanika na Cetinju, bio je okrenut ka ispunjavanju odredbi Berlinskog kongresa. Jedna od stavki se odnosila na građanske slobode muslimana koji su ostali u Crnoj Gori, kao i rješavanja imovinskih odnosa onih koji su emigrirali sa svojih imanja po dolasku crnogorske vojske.

Osmanski poslanici pokušavali su da, legitimnošću odluka kongresa u Berlinu, ostvare prava svojih podanika koja su imala u Crnoj Gori. S druge strane, vlada i dvor na Cetinju su gledali da izvuku što bolje

uslove pod kojim bi tu zemlju zadržali, i na njoj naselili veliki broj siromašnih crnogorskih porodica.

I pored čestih neslaganja ubrzo dolazi period dobrih odnosa dvije zemlje, a koji je potvrđen posjetama knjaza Nikole sultanu Abdulu Hamidu 1883. i 1899. godine. Prijateljstvo koje je uspostavljeno između vladara, u mnogo čemu je uticalo na diplomatske odnose Crne Gore i Osmanskog Carstva. U knjaževim delegacijama pri posjetama Carigradu, bili su i osmanski poslanici s Cetinja.

Veoma važno pitanje za crnogorsku vladu bilo je isušivanje Skadarskog jezera, u cilju obezbjeđivanja plodnih oranica za stanovnike dvije zemlje. Ovo pitanje predstavio je u Carigradu crnogorski zastupnik vojvoda Gavro Vuković, poslije njega i Mitar Bakić, kao i poslanik Osmanskog poslanstva na Cetinju, Dževad-paša. Pored svih napora ono je ostalo nerealizovano, dijelom što je tada Turska imala bitnijih državnih pitanja, a dijelom što nije bila sigurna da bi projekat dobio pozitivni odziv albanskog elementa, s druge strane.

Tadašnji odnosi Crne Gore i Osmanskog Carstva ogledali su se i u poboljšanju trgovine između dvije zemlje. Crna Gora je s novom teritorijom dobila veći broj trgovačkih centara, a s muslimanima koji su ostali, nastavio se i zanatski rad, koji nije bio razvijen u Knjaževini. Zahvaljujući dobrim odnosima, i radu Osmanskog poslanstva, dvije zemlje zaključile su i Trgovinski ugovor. Dobri odnosi završavaju se saradnjom povodom aneksije Bosne i Hercegovine, 1908. godine, a posebno svrgavanjem s vlasti crnogorskog prijatelja, turskog sultana Abdula Hamida II.

Situacija između dvije zemlje pogoršala se Malisorskim ustankom, koji je izbio 1910. godine. Sukobi su natjerali veliki broj albanskih izbjeglica da potraže spas u Crnoj Gori. Glavni razlog negodovanja Osmanskog poslanstva bila je, ne pomoć izbjeglicama, već pomoć ustanicima u oružju i vojnom kadru. Pored tvrdnji Crnogorskog konzulata iz Skadra, kao i ubjeđivanja crnogorske vlasti s Cetinja, da Crna Gora nema ništa s ustankom, izvještaji koje je osmanski poslanik dobijao govorili su drugačije.

Odnosi dvije zemlje se više nikad nijesu poboljšali. Politika mladoturske vlade u Carigradu nikako nije odgovarala hrišćanskim narodima na Balkanu, koji su gledali da se oslobode turske vlasti. Crna Gora će promjenu kursa turske politike pokušati da iskoristi da ostvari teritorijalne težnje za širenjem ka Hercegovini i sjevernoj Albaniji. Kao povod ulasku u rat poslužiće stalni crnogorsko-turski sukobi na granicama.

Osmansko poslanstvo je zadnje godine svog postojanja obilježilo smjenama poslanika koji nijesu mogli uticati na aktuelnu situaciju. Zadnji akreditovani poslanik Osmanskog Carstva se čak nije ni pojavio na Cetinju. Ovo je bio uvod u prekid diplomatskih odnosa dvije zemlje do kojeg je došlo izbijanjem rata, u koji je Crna Gora s balkanskim saveznicima ušla protiv Osmanskog Carstva, 1912. godine.

Osmanski poslanici akreditovani na Cetinju* (1879–1912)

HALID BEJ · 1879–1881 · prvi je osmanski poslanik koji je došao na dužnost na Cetinje u periodu nakon Berlinskog kongresa. Započeo je rad u vremenu mnogih neriješenih pitanja između dvije zemlje. U svom kratkom boravku uspio je da održava korektne odnose s crnogorskim vlastima. Optužen je da je svojim radom osporavao predaju Bara i Ulcinja Crnoj Gori. Pored svega, 1881. godine, s Cetinja je otpraćen s počastima.

RIZA-BEG · 1881–1883 · prilikom akreditovanja kod knjaza Nikole pozdravljen je kao uvaženi sin Reuf-paše. Na Cetinje je donio tolerantniju i umjereniju politiku Osmanskog Carstva. Imao je priliku da, kao osmanski predstavnik u Crnoj Gori, uruči poziv crnogorskom vladaru da posjeti Carigrad. Njegovi odnosi s dvorom bili su dobri, tako da je bio jedan od pratilaca knjaza Nikole prilikom tog putovanja.

ISMAIL HAKI-PAŠA · 1883–1884 · kratko je vrijeme proveo na Cetinju, ali je značajno pomenuti da je imao čin divizijskog generala, kad je došao za diplomatu u Crnoj Gori.

DŽEVAD-PAŠA · 1884–1888 · došao je u Knjaževinu kao Dževad-beg, ali se pokazao na diplomatskom planu i unaprijeđen je u čin paše. Službovao je na Cetinju u vrijeme velikog prijateljstva vladara dvije zemlje. Za vrijeme trajanja njegovog mandata kupljena je kuća za potrebe Osmanskog poslanstva.

HASAN HUSNI-PAŠA · 1888–1889 · kratko se kao diplomata zadržao na Cetinju. Prilikom susreta s knjazom, osmanski poslanik pohvaljen

.....
* T. Jović, *n. dj.*, str. 178–182.

je kao francuski đak. Crnogorski vladar je to cijenio, s obzirom da se i on školovao u Francuskoj. Već na ljeto 1889. godine Hasan Husni-paša pozvan je na zahtjevniju dužnost poslanika Porte.

AHMED TEFIK-BEG · 1889–1891 · vrlo brzo je prihvaćen na Cetinju. Učestvovao je u komisiji koja je rješavala problem imovine nikšićkih emigranata. Kako je taj posao završen na zadovoljstvo obiju strana, njegov ugled je porastao. U vremenu trajanja mandata ovog poslanika svečano su obilježavani turski državni praznici u Crnoj Gori. Zbog slabog zdravlja se morao povući s položaja. Otpraćen je s odlikovanjima i svečanostima.

AHMET FEVZI-PAŠA · 1891–1908 · je tokom godina rada u Crnoj Gori unaprijeđen u čin paše, kao i jedan od njegovih prethodnika. Došao je kao beg, a otišao kao paša. Imao je više diplomatskog staža na Cetinju nego bilo koji drugi diplomata koji je tu boravio. Uspješno je rješavao sukobe koji su se dešavali na granicama dvije zemlje. Vodio je računa o pravima i statusu turskih državljana u Knjaževini. Uspio je da izdejstvuje školovanje muslimanske djece u državnim školama. Bio je i svjedok druge knjaževine posjete Carigradu.

ABDUL BAKI-BEG · 1908–1910 · došao je na Cetinje u vrijeme austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine, čemu su se protivile Crna Gora i Osmansko Carstvo. Turski poslanik je stoga imao razlog više za saradnju s crnogorskim vlastima. Zainteresovan je bio za turska ulaganja u Knjaževini, i jedan je od potpisnika Trgovačkog ugovora između Crne Gore i Turske.

SADREDIN-BEG · 1910–1911 · bio je svjedok jubilarnih svečanosti i proglašenja Crne Gore za kraljevinu. Povoljno započeta saradnja nije dugo potrajala usljed Malisorskog ustanka na turskoj teritoriji, a koji je pomagan od strane crnogorskih vlasti. Pored teškog položaja, osmanski poslanik je i na ovom pitanju pozitivno radio, pokušavajući da riješi sukobe. Nekoliko mjeseci po prestanku ustanka, premješten je na novu dužnost.

ALFRED RUSTEM-BEG · 1911–1912 · svoj dolazak obilježio je rješavanjem pograničnih pitanja. Njegov najveći uspjeh predstavlja imenovanje Murtezira Karađuzovića za crnogorskog muftiju. Iz razloga što nije imao uspjeha u rješavanju sukoba na granici kod Kolašina, napustio je Cetinje.

FEREDIN BEG · 1912 · posljednji je imenovani osmanski poslanik na Cetinju. Prije toga je bio generalni konzul u Pešti. Zapamćen je po tome što se nije ni pojavio u Crnoj Gori da stupi na dužnost. Prije njega je to uradio i Sejfulah-beg koji je bio određen na dužnost diplomate, 1899. godine, nakon odlaska Husni-paše, ali ni on nije došao u Crnu Goru. Posao poslanika umjesto Feredin-bega, obavljali su službenici poslanstva, sve do prekida diplomatskih odnosa dvije zemlje 1912. godine.

Osmanski vicekonzuli akreditovani u Crnoj Gori*

Podgorica

RESUL EFENDIJA · 1888–1889

KIRKOR EFENDIJA · 1889–1892

SALIH SABRI-BEG · 1892–1895

KIRKOR EFENDIJA · 1895–1897

HAJRI-BEG · 1897–1898

NADŽIB-BEG · 1899

RAGIB-BEG · 1899–1902

KOSTAKI PETROPULO EFENDIJA · 1902–1908

SERKIZ BALIJAN · 1908–1910

NAFILIJAN EFENDIJA · 1910–1912

Bar

FEVZI-BEG · 1889–1893

SERKIZ BALIJAN · 1893–1908

SUAD BEG · 1908–1909

HUSEIN SABRI-BEG · 1909–1911

IBRICA NAMIK-BEG · 1912

---

* T. Jović, *n. dj.*, str. 178–182.

PRILOG 1

CHOSEN CHAPTERS IN ENGLISH

THE ACCREDITATION OF THE TURKISH LEGISLATURE IN CETINJE IN 1879

Political relations between Montenegro and the Ottoman Empire began at the end of the 14th century and ended only in the second decade of the 20th century. For centuries, the Turkish Empire stopped Montenegro's development and its existence. It remained that way until the Berlin Congress in 1878, when Montenegro became officially and internationally recognized state.¹

The situation in which the small Balkan state found itself after gaining independence was not good, especially considering the development of bodies for establishing international ties. The reasons were mostly financial and did not allow the principle of reciprocity to be achieved. Because of its modest resources, Montenegro had to focus on establishing contacts primarily with the neighbouring countries. Those countries were the Ottoman Empire and Austria-Hungary. On the other hand, relations were established with several countries that had their own accredited deputies in Cetinje.² Montenegro had permanent diplomatic representatives in Turkey (1879–1912), Serbia (1913–1915) and for several months during 1918 in the United States. Reciprocity in diplomatic contacts with France was achieved in early 1916.³

The first attempt of establishing diplomatic relations with Turkey happened during the reign of Prince Danilo. After the victory on Grahovac on May 13, 1858 and the following demarcation, the Montenegrin ruler wanted to diplomatically confirm the independence won with weapons. He wanted to establish direct contact between the two countries on the route Cetinje – Constantinople. However, at the con-

---

¹ Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Crna Gora i velike sile*, p. 31

² Radoslav M. Raspopović, *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, p. 313

³ Radoslav Raspopović, *Diplomatska predstavništva stranih država i njihov značaj za spoljnopoliitičke odnose Crne Gore*, "Istorijski zapisi", year LXVII, No. 1–2, Podgorica, 1994, p. 7

ference in Constantinople, the ambassadors of the great powers decided that this contact would only be between Cetinje and the governor of Shkodra. Despite the support of some commissioners, much to the disappointment of Prince Danilo, it was not done as he wished.⁴ Through the potential contact, Prince Danilo wanted to establish a free transition through Bojana River and Shkodra Lake and create a stable peace at the borders.⁵

Many issues with the Ottoman Empire remained unresolved, even after the Berlin Congress in 1878. In addition to the territorial issues, there were also issues of the position of a large number of Montenegrin workers who lived and worked in Turkish cities. According to the decisions of the Berlin Congress, diplomatic relations between the two countries were to be established. But as we have stated, due to certain problems, Montenegro could not afford it. So, the government in Cetinje tried, at least temporarily, to solve it through its protector, Russia. The head of the Prince's Office for Foreign Affairs, Duke Stan-ko Radonjić, turned to the secretary of the Russian diplomatic mission in Cetinje, A. N. Speyer, for help, on December 22, 1878 (January 3, 1879). Russia was supposed to start representing Montenegro and its citizens abroad. At the end of January, a circular notice was written in the Russian Ministry of Foreign Affairs, informing the Russian representatives abroad of the matter. These actions of Russia were not received favorably in Austria-Hungary. Andrassy ruled out any possibility of another state being a mediator between the Monarchy and Montenegro. He asked the government in Cetinje to distance itself from the patronage of Russia, threatening even with withdrawing its representative. The Ottoman Empire reacted in the same way. Porta vigorously refused it, referring to the Berlin Treaty, which provided guidelines for the exchange of diplomatic representatives of the two countries. In addition, the agreement required that Turkey treat Montenegrin subjects in its country as its own citizens, which automati-

.....
⁴ Tatjana Jović, *Diplomatska predstavništva u knjaževini i kraljevini Crnoj Gori*, National Museum of Montenegro, Cetinje, 2010, p. 159

⁵ Dimo Vujović, *Zahtjev knjaza Danila za uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa Turskom*, "Istorijski zapisi", year XVIII, XXII, 1, Titograd, 1965, p. 159

cally excluded the patronage of another country. Turkey was outraged by the declared independence of Montenegro. Pressure not to accept this was also exerted by England, which was strongly influenced by Austria-Hungary. England ordered its ambassador in Constantinople to encourage Porta not to accept it. There was also the influence through the British ambassador in Cetinje to withdraw the authority on the patronage of Russia.⁶

The Minister of Foreign Affairs, Duke Stanko Radonjić, tried to convince the Austro-Hungarian ambassador in Cetinje, Baron Temel, that Russia's diplomatic patronage was only temporary and that it concerned mostly of the representation of Montenegrins in Turkey. Prince Nikola told him the same, noting that there were no financial or personnel possibilities for Montenegro to do it by itself. Temel demanded abandoning this intention in order that the relations with Austria-Hungary would not be disturbed. He added that there was also the agitation conducted by "Glas Crnogorca" against the occupation of Bosnia and Herzegovina by the Monarchy. The prince claimed that he would prove that his relation was the same as when the occupation of that former Turkish territory was carried out.⁷ The Montenegrin government also claimed that it did not want to circumvent Article 29 of the Berlin Treaty, which put the Montenegrin naval flag under the Austro-Hungarian control. They even talked about the appointment of the Montenegrin Consul in Vienna.⁸

These attempts of Russia and Montenegro were prevented, in the first place, by the mentioned Berlin Treaty. Article 31 of that agreement stated that Montenegro and the Ottoman Empire should establish diplomatic relations by appointing Montenegrin representatives in Constantinople and some other cities in Turkey, where the opportunity arose.⁹

---

⁶ Radoslav M. Raspopović, *cited work*, pp. 314–318

⁷ Novak Ražnatović, *Oko uspostavljanja diplomatskih odnosa Crne Gore i Turske*, "Istorijski zapisi", vol. XXV, book XXX, 3–4, Podgorica, 1972, p. 468

⁸ *Ibid*, p. 459

⁹ Hana Šarkinović, *Diplomatski odnosi Crne Gore i Turske*, "Matica", vol. 15, no. 58, 2014, Podgorica–Cetinje, p. 184

Poor relations between Montenegro and the Ottoman Empire marked the period after Montenegro's independence. Many things hindered the establishment of normal diplomatic relations between the two countries. An event that took place after the signing of the Protocol of the Joint Commission in Virpazar on January 21 (February 1, 1879) could serve as an example. Namely, after Montenegro obtained Podgorica, Spuž and Žabljak, Prince Nikola sent a letter to Sultan Abdul Hamid II, where he expressed his satisfaction with the peacefully performed obligation. The Turkish sultan did not respond to the letter, which was considered as an insult to a head of state. The real reason why the sultan failed to respond was because Turkey's request that Podgorica's Kaymakam, Osman Bey, remain in the city as a representative of the Porte was not accepted in Cetinje. There was even the possibility of expulsion of Kaymakam, which was prevented by the English ambassador. The great Ottoman Empire was offended by this act. The sultan responded only to the second letter of Prince Nikola, on the occasion of the birth of the prince's second son, due to the influence of the English ambassador in Cetinje. The response was significant as the first official address of the Ottoman ruler to the ruler of Montenegro. But nothing changed regarding Turkey's stance on Montenegro's diplomatic representation.¹⁰

Osman Bey, who had been almost expelled, was supposed to be a Turkish ambassador in Podgorica. The reason for Turkey's desire to be there and not in Cetinje, as reciprocity dictates, is that the Ottoman state wanted to have insight and supervision over the implementation of obligations from the Berlin Treaty. Especially regarding the issue of properties of Muslims who left Montenegro. That did not suit the Montenegrin authorities, who were carrying out the expropriation of those properties and did not want anyone close to distract them.¹¹

The Russian government realized that the only way of establishing contacts between the conflicting states was to directly establish diplomatic relations between Montenegro and Turkey. Russia would help Monte-

---

¹⁰ Radoslav M. Raspopović, *cited work*, pp. 318–319

¹¹ Novak Ražnatović, *cited work*, p. 456

negro financially. Montenegro decided to send Duke Stanko Radonjić, the Minister of Foreign Affairs, as its first authorized representative.¹²

Alexander Semenovich Ionin, the Russian representative in Cetinje, had a great merit for moving this issue from the deadlock. He was a close friend and confidant of Prince Nikola, whom he helped a lot, in the absence of much-needed staff. He sent a proposal on establishing diplomatic relations between the two countries to Constantinople. The proposal was accepted by the Turkish side, on condition that Montenegro send its representative first. This did not happen without certain difficulties, given the unresolved territorial issues between Montenegro and the Ottoman Empire. Jonin arranged it through diplomacy.¹³ We can also mention that the Petrograd newspaper “Novo vrijeme”, when mentioning the accreditation of the Russian diplomat as an ambassador in Montenegro, the so-called Resident Minister, wrote that Ionin even performed the role of Montenegrin Minister of Foreign Affairs.¹⁴

The Montenegrin ambassador arrived in Constantinople in August 1879. Duke Stanko Radonjić was appointed as the first plenipotentiary of Montenegro in a foreign country. The moment when diplomatic missions were established was not the moment when interstate relations were particularly good. After the war, many unresolved territorial issues remained, but the issue of Plav and Gusinje stood out. This even led to the Montenegrin ambassador being admitted to the sultan’s audience only a month after arriving to the capital of the Ottoman Empire. Allegedly, it was due to the protocol issues, as well as the fact that the sultan did not want to receive the Montenegrin representative in a national suit, but exclusively in a tailcoat. However, he was received in a national suit, but without a revolver behind his waist, after a month. Duke Stanko Radonjić occupied that position only for a short time. He returned to Montenegro at the end of the same year. He was replaced by Duke Gavro Vuković, who remained there until 1884. After him, seven people were named as deputies. In order to achieve the right of reciprocity, Khalid Bey handed over credentials to Prince

---

¹² Radoslav M. Raspopović, *cited work*, p. 319

¹³ Tatjana Jović, *cited work*, p. 159

¹⁴ Radoslav Raspopović, *cited work*, p. 11

Nikola, as the authorized representative of the Ottoman Empire. What is interesting is that the Ottoman Empire, sooner than all other powers, resolved the issue of its residence in Cetinje. The house of Duke Maša Vrbica, in Bajova Street, was bought for the needs of the embassy in 1885. Other powers leased residences at the time. In addition to the Embassy in Cetinje, there was also a Turkish Consulate in Bar. Khalid Bay was initially the only representative to have the rank of Extraordinary Deputy and Plenipotentiary Minister (Class II), while the others had the rank of Resident Minister (Class III). French, Italian and English representatives had the rank of Charge d'affaires. As a rule, they were not accredited by the prince, but by the Minister of Foreign Affairs. However, in the case of Montenegro, they were all accredited by the prince at court.¹⁵

“Glas Crnogorca” wrote that Khalid Bey arrived as an extraordinary envoy of the Ottoman Porte on October 26, 1879. After the day’s rest, he went on a regular visit to the Minister of Foreign Affairs, after which he was received by the prince, on Thursday afternoon. He handed over his credentials and addressed the Montenegrin ruler, saying that he had received the letters from his ruler, the Sultan. We can further state that he continued with the following words:

“Following the orders I have received from High Porte, I will try to support and strengthen the good neighborly relations that should exist between the Ottoman Empire and the Principality of Montenegro. May Your Highness allow me to express the hope that the fulfillment of this task will be facilitated by the high favor of Your Highness and the good will of your government”.

The prince thanked for the kind words and said that he wanted to establish friendly relations between the two countries more than anything. Then, he introduced the Turkish ambassador to those present at the court and the Turkish envoy introduced his staff. In the evening, Khalid Bey was again a guest at the prince’s tea party, while a few days later a festive lunch was organized in honor of his arrival.¹⁶

---

¹⁵ Radoslav Raspopović, *cited work*, pp. 15–16

¹⁶ “Glas Crnogorca”, No. 41, Cetinje, October 27, 1879

Babanzade Khalil Khalid Bey brought a document named in Turkey as Name-iHumajun¹⁷, confirming that he had the authority of the sultan to become the Resident Ambassador in Montenegro (mukimelçi).¹⁸

Khalil Khalid Bey was born in 1840, in the city of Sulaymaniyah.¹⁹ Ahmed Pasha, his father, was a Vali in Adana and they came from the famous Baban family, which was originally from Baghdad.²⁰ He graduated war school (Mekteb-iHarbiye) and became Kolaga-captain. Then he moved to civil administration and became a “Bâlâ” (high rank). In the year H. 1285, i.e. 1868/69, he started working in the Translation Office at the Porte (Bâb-iÂliTercümeOdası).²¹ In those years, he started working as a geography teacher (mualim) at Darulfunun as well.²² He was then appointed as the second secretary-clerk in the Ottoman Embassy in London. He continued his career, but as the chief clerk (başkâtib), in Paris. He stayed there for a year and a half, but his work was interrupted due to the restoration of the Turkish Embassy in France.

He was inactive for several years, until he was sent to the Monastery (Bitola, Macedonia) in March 1879, where he worked as a commissioner.²³ His engagement in the Balkans continued, because, as it was mentioned, he became the ambassador of the Ottoman Empire in Montenegro in the summer of the same year.

Although warmly received, in the second half of 1880 Khalid Bey was accused of challenging the surrender of Bar and Ulcinj with his work, after the withdrawal of the diplomatic representative of Montenegro

¹⁷ Name-iHümayunje is the name for the official documents given by the Ottoman Padishah to Christian or Muslim rulers of those countries that had privileges in relations with the Ottoman Empire

¹⁸ BOA, İradeler Hariciye (İ.HR), 278/17091, Hijra 16 Rebiulevvel 1296/9. 3. 1879); Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye, Hariciye Vekâleti, H.1306, 544. (There were three titles of ambassador in Turkey: mukim elçi, orta elçi and maslahatgüzar. Of these three, the one held by Khalid Bey was the highest.)

¹⁹ Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye, 544

²⁰ BOA, Dahiliye Sicill-i Ahval Defteri (DH. SAİD.d), 2/988, (H. 29. Zilhidže 1256/22. 1. 1841)

²¹ The name of the mentioned office in Turkish

²² This institution (Dar-ül Fünun) is the predecessor of Istanbul University

²³ *Salname-i Nezaret-i Hariciyye, Hariciye Vekaleti*, H.1306, 544

from Constantinople. So, the Montenegrin government stated it would have no contact with him. Despite this situation, the Turkish ambassador was sent with honors from Cetinje after the end of the mandate and was presented with the Danilo' Order of the First Degree.²⁴

According to the Turkish sources, the reason for the departure of the first Turkish ambassador was the poor health of Khalid Bey and not the disturbed relations. Those sources even suggested that the Montenegrin ruler was satisfied with his work in Cetinje. There is also a document where he asked Porte to move him to Athens because of the better climate.²⁵ In August 1880, he continued his duty in Belgrade, which showed that he was not allowed to move to Greece. For good service in Serbia, he received the Order of Takovski Cross, from the King Milan Obrenović.²⁶ Sources from the Ottoman archives also mention that he received a decoration from Prince Nikola, but they do not mention the name of the decoration.²⁷ As we have stated before, Montenegrin sources mention Danilo's Order of the First Degree.²⁸

Montenegrin and Ottoman sources state different reasons for the departure of Khalid Bey from Cetinje. It is known that during his tenure as an ambassador in Montenegro, the relations between the two countries were strained. He was sent from Constantinople precisely for that reason, to influence that these problems be solved as soon as possible. The surrender of Ulcinj was especially difficult at the time, since the inhabitants did not have a positive view on the annexation of their city to the principality. The protests in Ulcinj were provoked by Turkey itself. So, the Montenegrin government, although without some direct evidence, had to suspect the negative work of Khalid Bey, who was the representative of Turkish interests in Montenegro. The awarding of decorations by the rulers of the two Balkan countries could also

.....
²⁴ Tanja Jović, *cited work*, p. 161

²⁵ BOA Yıldız Esas Evrak (Y.E.E.), 44/3 (H. 15. Ramadan 1296 /2. 10. 1879)

²⁶ BOA, İ.HR, 299/18965 (H. 07. Rebiul-evvel 1303./14. 12. 1885); Hariciye Unrestrained Tercüme Odası Evrakı (HR. TO), 19/42, (9. 12. 1885)

²⁷ BOA, İ.HR, 335/21595 (H. 04. Redžeb 1298. /1. 06. 1881)

²⁸ See: Tatjana Jović, *Diplomatska predstavništva u knjaževini i kraljevini Crnoj Gori*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2010, p. 161

be interpreted as courtesy, in an attempt to alleviate the real situation during the removal of the ambassador. In any case, the first Turkish ambassador did not stay long in Cetinje. The new Turkish ambassador was Riza Bey, who arrived in Cetinje in early June 1881.²⁹

According to sources, diplomatic relations were established in 1881, on the principle of reciprocity.³⁰

The house that was purchased in Cetinje was built on the project of Josip Slade. It was also the first house in Montenegro that was sold to a foreign country. Theater plays “Balkanska carica”, “Maksim Crnojević”, “Pola vino, pola voda” and “Šaran” were held in that building in 1884.³¹ The house was bought that year by a certain Dževad Pasha, for the needs of the embassy.³²

There is an interesting fact regarding the purchase of this house. Dževad Pasha was interested in buying the house. He entered into this business with Petar Vrbica, the son of the owner of the house, Duke Maša Vrbica. Before they agreed, Pasha wanted a detailed description of the house and a plan with which he could complete the part of the business related to finances in Constantinople. The price of 13,000 florins was agreed with Vrbica. Young Vrbica claimed that the house had 12 fireplaces, but Shakib Bey, his clerk from Cetinje, told him that there were none and that everything needed to be rebuilt. It all culminated when he learned from Duke Maša Vrbica that he, as the owner of the house, did not recognize the agreement. He claimed that his son negotiated with Pasha without his knowledge. Their correspondence did not oblige him and he said that: “he will not turn his head” to that. Dževad Pasha insisted that Radonjić address Vrbica regarding the issue.³³ As we have learned from the previous text, the house was bought for the needs of the Turkish diplomatic mission after all.

---

²⁹ Tatjana Jović, *the above work*, p. 161

³⁰ Novak Adžić, *Poslanstva u Crnoj Gori (1878–1921)*, informant, MIP, Cetinje, Podgorica, 2002, p. 29

³¹ Hana Šarkinović, *cited work*, p. 193

³² Radoslav Raspopović, *cited work*, p. 17

³³ State Archive of Montenegro, Ministry of Foreign Affairs, DACG, MID, 1885, f. 17, No. doc. 821, *Mitar Bakić, Stanku Radonjiću*, 6. 8. 1885

By establishing diplomatic relations with Turkey, Montenegro, as an internationally recognized state, entered a new form of diplomatic life. It no longer had a direct mediator, which was formerly Russia. As a new country in Europe, it had to demonstrate the art of leading political life beyond the borders of its country.

THE FIRST VISIT OF PRINCE NIKOLA TO CONSTANTINOPLE IN 1883

The second half of the 19th century was not in favor of the Ottoman Empire. After the Berlin Congress in 1878, Montenegro gained full independence. The sultan could not claim the territory of this state even formally. The occupation of Bosnia and Herzegovina soon followed, so there were justified concerns in Constantinople. Porte tried everything to settle misunderstandings with the peoples of the Balkans, including the Montenegrins. Prince Nikola was invited by the Turkish sovereign to visit Constantinople in October 1881. The Montenegrin ruler received an invitation through Riza Bey, the Turkish ambassador in Cetinje. At that moment, Turkey even offered Montenegro two alliances against Austria-Hungary, whose expansion policy in the Balkans did not suit Montenegrin and Turkish interests. The meeting, as well as the proposed alliance of the two countries, was prevented by the unresolved status between the two countries. The demarcation in Zeta, in the part north of Podgorica, as well as at the stretch from the sea to Jezero, was not completed. To that purpose, a new Mushir was sent to Albania to support and influence the completion of this task. The prince did not agree to go to Constantinople even at the urging of the new commissioner in the Boundary Demarcation Commission. He noted that such a visit should not be taken lightly but as a special and prepared visit. That was not the end of this matter, since the conversation with the Montenegrin ruler was continued by Server Pasha, the sultan's representative at the celebration in Moscow, at the coronation ceremony of the new Russian Tsar Alexander III, in mid-May 1883. He was invited to visit the Turkish capital again. The prince only formally accepted the invitation, stating that the border issues needed to be resolved first. However, Russia influenced that a meeting of the rulers take place. The government in Moscow feared the expansion

and strengthening of the Habsburg Empire. In order to prevent that, Russia tried to unite the Balkan countries as much as possible and create a corridor that would stop the Austrian penetration further to the East. Upon his return to Montenegro in June 1883, the prince definitely accepted the sultan's invitation. After a few months, he went on that diplomatic visit, more precisely on August 3/15 of the same year.³⁴

The cold welcome of the Montenegrin ruler in Kotor confirms that the visit of Prince Nikola was not viewed favorably in the Austrian circles. He himself testified to this in the following words: "My welcome in Kotor was cold and I thought to myself – Why people? It is like you blame me for something. When I got on the ship, I turned towards that great crowd: No, but God bless you!"³⁵

He arrived in Constantinople four days later. On the occasion of the first visit of a Montenegrin ruler to Turkey, a solemn welcome was given to the prince and his delegation.³⁶

Nikola I also wrote about the welcome given to him by the sultan in his travelogues:

"There was a battalion of infantry in front of the Sultan's Court. The Grand Vizier, Gazi Osman Pasha, and the Minister of Foreign Affairs were waiting for me there. Then we passed by a number of officers and boys. The Sultan was at the top of the stairs. After my deep bow and expression of pleasure for the chance of meeting him personally, the emperor introduced me to his ministers and nobles. I introduced my delegation to him. He took me to a salon, together with the Grand Vizier and Munir Effendi. After he asked me about my trip, in the friendliest way, the emperor asked about the health of the princess and children. Then, after repeating his pleasure for meeting me, he expressed his gratitude for the behavior of me and Montenegrins towards my new subjects... The impression that the sultan made on me

.....
³⁴ Radoslav M. Raspopović, *cited work*, pp. 414–415

³⁵ Vojvoda Gavro Vuković, *Knjažev put u Carigrad (iz memoara)*, vol. II, book III, July–December 1928, Cetinje, p. 161

³⁶ Radoslav M. Raspopović, *cited work*, p. 416

was strong and favorable ... He is an extremely capable person. Judging by some details, I could see that he knew things well, that he followed them closely and that he worked on himself a lot. It is my conviction, if he would not entangle in general politics in a few years – the sultan will unravel things well, no matter how complicated they were in his fatherland. I have no doubt about that.”³⁷

On that occasion, Nikola I was awarded with the high Turkish order, the Order of the Ottomans of the First Order. Diplomats from Italy and Russia welcomed him as well. Russian MP, Nelidov, organized a ball in his honor. The next day, the prince visited the diplomatic representatives of European powers in the capital of the Ottoman Empire. In talks with the sultan, the Montenegrin ruler tried to convince him of his good intentions and desire for good neighborly relations. He skillfully avoided questions about joint military action against Austria-Hungary, which the sultan insisted on. Later, the course of talks turned to the issue of resolving border issues. A demarcation agreement was reached on that occasion after all, in spite of the Turkish initial resistance to the Montenegrin proposals. The agreement was signed on August 19/31 1883 and this visit was of great benefit to Montenegro. A peace prevailed on the borders of a small, rugged country and a large neighbor.³⁸

Reporting on the prince’s return from Constantinople, “Glas Crnogorica” wrote the following:

...Our border stretches mostly towards the Turkish Empire, towards the lands which have previously been closed to us, towards the areas that have been neglected, where there was no order or law until recently, where unruly and disbanded people lived. These circumstances hindered good order and peaceful development of our country. From now on, everything would be different in that regard. The real consequence of the happy results which were achieved through prince’s travel to Constantinople, will be that our border with Turkey on those parts which have not been agreed upon, will finally be regulated and determined.

---

³⁷ Nikola I Petrovic Njegoš, *cited work*, pp. 165–166

³⁸ Radoslav M. Raspopović, *the above work*, pp. 414–416

The same paper reported that the roads will be secured from robbery with the successful solution of the border issues and that all the gates which are open between stable countries will be opened, in order to improve trade and economy of the country.³⁹

That the issue of delimitation was considered and ordered to be completed is also shown by the fact that a group of Turkish officials who were supposed to be in the commission for delimitation came with prince to Cetinje. After their stay in Cetinje, they headed to Shkodra.⁴⁰

We can state that this was the first visit of a Montenegrin ruler to the sultan, but it was not the first visit of Montenegrins. After the end of Omer Pasha's attack in 1862 and the difficult conditions of peace regarding Montenegro, Montenegrin representatives went to Constantinople. They were Jovan Vaclik and Niko Matanović. They were sent in February 1863 to alleviate the difficult conditions of peace, which included the construction of Turkish fortifications on the territory of the Principality.⁴¹

Sources of the Ottoman State Archives in Istanbul mention that during the visit of Montenegrin officials to Constantinople, two issues were discussed the most between the two sovereigns. They included the mentioned unresolved border issue between the two states and an issue of a military alliance. The military alliance was supposed to be a security against the further expansion of Austria-Hungary. It is also mentioned that the Turks were afraid of Austria's action in "Macedonia".⁴²

From the documents that will be mentioned in the chapter on the Malisor Uprising, it is known that Austria-Hungary tried to achieve its political goals through Albanians, by gaining support in the area where they were inhabited. It is possible that the Turkish document

---

³⁹ "Glas Crnogorca", year XII, no. 35, Cetinje, August 28, 1883, p. 1

⁴⁰ *Ibid*, pp. 2-3

⁴¹ Radoman Jovanović, *Pokušaji izgladivanja sporova Crne Gore i Srbije poslije crnogorsko-turskog rata 1862. godine*, "Istorijski zapisi", year, XXVI, book XXX, vol. 1-2, Titograd, 1973, p. 8

⁴² BOA, Y.E.E., 42/46. H. 25. Ševal 1300/29. 8. 1883

also referred to the area of Macedonia, having in mind that it was inhabited by Albanians at the time.

In his "Travelogues", Prince Nikola mentioned issues which were not resolved in the conversation about the borders. He said that in one of the talks everyone agreed for a part of the border, but that the Turks then said that everything should return to the old border, without any gain from the Montenegrin side, which the prince did not want to accept. That same evening, the Montenegrin ruler wanted to continue talks with the sultan on this issue. However, a certain Munir Effendi told him not to mention it to the sultan and that it was decided to accept the Montenegrin proposal for resolving the dispute.⁴³ It should be noted that some sources state that the border to the north of Montenegro, which was problematic in that conversation, was satisfactory to a certain extent for both sides, since they got settlements with the population of their religion for themselves.⁴⁴

Turkish sources report on the departure and stay of the Montenegrin prince in the Turkish capital in the following way. Montenegrin prince was accompanied by the ambassador of the Ottoman Empire in the principality, Riza Bey.⁴⁵ In order for the reception and stay to take place in the best way, the imperial steamship *Izedin* was provided for the prince and his entourage. (*İzzettin Vapur-u Hümayunu*)⁴⁶ The servants were prepared as well and they were supposed to be at the complete service of the Montenegrin ruler. The service was paid 455 lire.⁴⁷ 21 platoons were fired from the mentioned steamer when Prince Nikola arrived, as a sign of welcome and cordial greetings.⁴⁸ The first to welcome the prince in Turkey were Musir Gazi Osman Pasha and Min-

.....
⁴³ Nikola I Petrović Njegoš, *Autobiografija, memoari, putopisi*, Obod, Pobjeda, Cetinje-Podgorica, 1969, pp. 685–686

⁴⁴ Novak Ražnatović, *Pitanje razgraničenja Crne Gore i Turske 1881–1883*, "Istorijski zapisi", 3–4, Podgorica, 1994, p. 43

⁴⁵ BOA, Y.A.HUS, 174/44. (H. 12. Ševal 1300/16. 8. 1883); BOA, Ā.HR, 291/18260. (H. 12. Ševal 1300/16. 8. 1883)

⁴⁶ BOA, Ā.HR, 290/18239, (H. 18. Ramadan 1300/23. 7. 1883), This steamship was often used for the arrival and stay of senior foreign statesmen in Constantinople

⁴⁷ BOA, Ā.DH., 890/70850. (H. 28. Ramadan 1300/2. 8. 1883)

⁴⁸ BOA, Ā.HR, 291/18272. (H. 16. Ševal 1300/20. 8. 1883)

ister of Foreign Affairs, Arif Pasha. Accompanied by them, the Montenegrin delegation came to Dolmabahce Castle.⁴⁹ Then, they moved to a summer house on Istanbul's Asian coast, Goksu (GöksuKasrı).⁵⁰

Sultan Abdul Hamid II was very pleased with the visit of the Montenegrin sovereign to Dersadet (another name for Istanbul). On that occasion, he gave 10,000 gold coins to the prince, for the personal expenses of his stay in Turkey⁵¹ and the Imperial Treasury (Hazine-i Hassa) covered all other expenses made during the stay.⁵²

As it is usually the case at the end of a diplomatic visit, the sovereigns of the two countries exchanged decorations. The Turkish sultan gave the prince the Order of Mecidiye of the highest degree (Mecidiye Nişanı) and his companions were given the same decoration, only of minor degrees. In return, Abdul Hamid II received the Order of Danilo, as did his officials.⁵³

According to some Turkish sources, in addition to the decoration given to the sultan, the prince sent the Order of Danilo to the sultan's son Mehmed Selim, as well as to his nephews Mehmed Shefqet and Mehmed Tevfik. Abdul Hamid thanked the prince in a letter on December 28, 1884.⁵⁴

After the visit, the Montenegrin prince sent a telegram of gratitude to the Turkish ruler, full of beautiful impressions he experienced in

.....
⁴⁹ BOA, Y.E.E., 42/40. (H. 2. Ševal 1300/25. 8. 1883)

⁵⁰ BOA, Y.A.HUS, 174/56. (H. 22. Ševal 1300/26. 8. 1883)

⁵¹ BOA, İ.DH., 901/71649 (H. 24. Muharem 1301/24. 11. 1883); Expenses for food and drink, during the voyages of the princes of Montenegro and Bulgaria on Ottoman state ships, were provided with money from the sale of the imperial property, ie. real estate in Aleppo, Syria. BOA, DH.MKT, 1700/132. (H. 28. Džemazijelahir 1307/4. 2. 1890)

⁵² BOA, DH. MKT, 1672/82. (H. 14. Rebiulevel 1307/8. 11. 1889)

⁵³ BOA, İ.HR, 291/18297. (H. 04. Zilkade 1300/6. 10. 1883), BOA, İ.HR, 291/18301, (H. 06. Zilhidže 1300/8. 10. 1883) The winners of the Montenegrin medals were the people who stayed on the steamship Izedin with Prince Nikola. BOA, İ.DH., 896 /71306. (H. 24. Zilkade 1300/26. 10. 1883)

⁵⁴ Ph.D. Ugur Ozjan, *Tursko-crnogorski odnosi u vrijeme Sultana Abdul Hamida i Knjaza Nikole*, Revia "Forum," Proceedings of the Round Table on Montenegrin-Turkish cultural and total civilization permeation (Podgorica, May 16, 2009), Podgorica, 2009, p. 22

Constantinople.⁵⁵ In a correspondence, the sultan mentioned that he wanted to continue friendly relations.⁵⁶ Such a nice welcome of the Montenegrin delegation from the Ottoman Padishah did not pass without a reaction from both the Montenegrin and the world public.⁵⁷ After that reception, the prince sought to regularly invite the Ottoman ambassador in Cetinje to the ceremonies he organized, thus wanting to show friendship towards the sultan and the Ottoman Empire. Ismail Bey, one of the Ottoman ambassadors, was invited when Prince Nikola hosted a dinner with his son-in-law, Petar Karadjordjević.⁵⁸

The ship Izedin on which Prince Nikola and the Montenegrin delegation stayed during their first visit to Constantinople⁵⁹

Prince Nikola and Abdul Hamid continued their correspondence with warm words, where the words “respect” and “sincere feelings” were often found. The Turkish sultan also used that in the firmans he sent to Montenegro. The appointment of a Ferik-general as ambassador, a certain Ismail Pasha, can also be understood as an act that values friendship with a small Balkan state.⁶⁰

.....
⁵⁵ BOA, Y.PRK. NMH , 2/53.(H. 04. Zilcade 1300/6. 9. 1883)

⁵⁶ BOA, Y.PRK. NMH , 2/51. (H. 19. Zilcade 1300/21. 9. 1883)

⁵⁷ BOA, Y.A.HUS, 174/94. (H. 02. Zilhidže 1300/4. 10. 1883)

⁵⁸ BOA, Y.A.HUS, 174/103. (H. 06. Zilhidže 1300/8. 1. 1883)

⁵⁹ Archive of Istanbul University – Istanbul Üniversitesi'nin Arşivi

⁶⁰ BOA, İ.HR, 337 /21729. (H. 08. Mr Muharem 1301/8. 11. 1883)

Princess Milena did not participate in the first visit of Nikola to the Turkish sultan. However, the decency and generosity of the sultan was not lacking in her case, either. He sent the princess a valuable silver album as a gift. In the talks, the Montenegrin ruler concluded that Abdul Hamid was very well informed about the Petrović-Njegoš dynasty. After meeting the Turkish sovereign, prince Nikola got the impression that his host was a very intelligent man, who was convincingly trying to solve problems, in spite of the very complicated events in the Ottoman Empire.⁶¹

The sultan's attitude towards the prince's wife, Milena, was recorded in "Glas Crnogorca", where it was stated that the Turkish sovereign wrote a letter to the princess after receiving the Montenegrin ruler. He wrote about the safe arrival and reception of Nikola and he did not forget to congratulate her on the marriage of her eldest daughter Zorka with the Serbian prince, Petar Karađorđević. Milena was honored with this letter and warmly thanked for the sultan's congratulations.⁶²

In addition, Princess Milena was given the Grand Order of Shafqat, which was sent to the Turkish embassy to hand it over. The prince personally thanked the sultan for this gift to his wife.⁶³

Personal friendship between the sultan and Prince Nikola that arose after this visit was also mentioned by Lazar Tomanović. He praised the freedom that the prince gave to the Muslims who stayed in Montenegro after the liberation, as a precondition for that friendship. This was supposed to ensure that the eternal enmity between the two countries would be replaced with peace and a stable situation at the state borders.⁶⁴

This meeting between the Montenegrin prince and the sultan was not viewed favorably by the Austro-Hungarian side. So, the welcome of the Prince in Kotor, which was part of the Habsburg Monarchy at the time,

---

⁶¹ Ph.D. Ugur Ozjan, *cited work*, p. 17

⁶² "Glas Crnogorca", year XII, No. 35, Cetinje, August 28, 1883, p. 1

⁶³ *Ibid*, p. 2

⁶⁴ Ph.D. Lazar Tomanović, *50 godina na prestolu Crne Gore 1860–1910*, Državna štamparija, Cetinje, 1910, p. 38

was very cold.⁶⁵ There were fears of rapprochement between the two countries, especially at a time when both countries were longing for the occupied Bosnia and Herzegovina. The Turks would gladly regain it, while Montenegro longed for enlargement in Herzegovina, in an area where it often fought and participated in the uprisings of the local population against the Turks.

---

⁶⁵ Nikola I Petrović Njegoš, *Autobiografija, memoari, putopisi...* p. 660

PRINCE NIKOLA IN CONSTANTINOPLE IN 1899

The prince's second visit to the sultan was planned in 1896, but it did not take place until 1899.⁶⁶

The good relations between the two rulers, established during the first visit of Prince Nikola to Constantinople, could also be evidenced by the awareness of Sultan Abdul Hamid about the health of the Montenegrin ruler. Through his envoy in St. Petersburg, he wished the prince a speedy recovery and invited him to visit Constantinople, adding that the air in Constantinople will be more pleasant for his body and health. Pleasantly surprised by the sultan's care, the prince replied that he planned a visit as soon as his problems with rheumatism passed. He responded to the sultan with the following words: "I don't know how to thank you after all these compliments and praises, I am left speechless."⁶⁷

In addition, a letter written in French expressed a friendly relationship between the rulers. In that letter, Prince Nikola addressed the sultan in December 1896, with the following words: "...endless friendship, respect and exceptional devotion to you and I want the ties to be as strong as possible." The letter ends with the sentence: "I wish you all the best and I want you to know that I am always at your service."⁶⁸

The Montenegrin ruler paid a visit on the opening day of the Bosphorus, the day when the anniversary of Abdul Hamid's accession to the throne had been celebrated as well. During that period, repairs were made at the Emirgan castle, at the expense of the Ministry of Finance. Mayor of the municipality personally controlled the renovation,

---

⁶⁶ Ph.D. Ugur Ozdjan, *cited work*, pp. 17–18

⁶⁷ BOA, Y.PRK.NMH, 7/14, (H. 29. Zilhidže 1313/11. 6. 1896)

⁶⁸ BOA, Y.E.E., 59/41, (H. 17. Redžep 1314/3. 1. 1896)

as well as the security and cleanliness of the streets, which had to be up to standard during the visit of a foreign ruler to Turkey. The court officials of the Padishah were at the service to the prince. What was surprising in Turkey, was that the Montenegrin ruler brought members of his family and close associates with him. From the family, there were Princess Milena and Prince Mirko and from the associates: the Minister of Foreign Affairs, Duke Gavro Vuković, the prince's assistant, Mr. Martinović, the escort of the princess, Miss Naikom, the scribe, Charles Punjet, as well as the court doctor, Mr. Perazić. Ahmed Fevzi Pasha, the Turkish ambassador in Cetinje, also joined this delegation in Constantinople. The Izmir imperial ship, Vapur-u-Humayu'u, was provided to welcome the Montenegrin delegation. All media reported on this visit. The representative of the Advisory Board of the Government, Turhan Pasha, welcomed the visitors from Montenegro with his delegation. The sultan organized a banquet for Montenegrins after that. It is interesting to mention that Princess Milena and prince Nikola sat on the left and right side of Abdul Hamid during that banquet. Mitar Bakić, Montenegrin ambassador in Constantinople, also joined the banquet as member of the Montenegrin delegation. The sons of the two rulers added to the atmosphere of the evening with their musical inclinations. Namely, the guests were entertained by Prince Mirko and the sultan's son Burhanedin playing instruments. Burhanedin even played the Montenegrin anthem, to the pleasant surprise of the prince and his entourage.⁶⁹

What particularly pleased the ruler of Montenegro was that the sultan told him that Burhanedin Effendi personally proposed to his father to hear the Montenegrin anthem, after which they agreed to play it to the Montenegrin delegation.⁷⁰

After the lunch which the sultan organized in the prince's honor, a solemn parade of the fleet was organized on the shores of the Emirgan. On a raft prepared for the occasion by the Ministry of Maritime Affairs (Bahriye Nezareti), fireworks were prepared, creating a stunning view on the Bosphorus.⁷¹ Banquet for the media was prepared the next day.

---

⁶⁹ Ph.D. Uğur Ozjan, *cited work*, pp. 17–18

⁷⁰ *Sultan Abdül Hamid*, Siyasi Hatı Warım, Dergah Yayınları, İstanbul 1999, p. 157

⁷¹ "İkdam", Constantinople, October 2, 1899, p. 2

The warm wishes of the two rulers, mutual gratitude and decorations were exchanged. After that, the sultan gave valuable gifts to those present at the banquet.⁷²

On the orders of Abdul Hamid, the visit of the Montenegrin delegation was covered in the newspapers.⁷³

Malumat (Malumat) newspaper page from October 1, 1899. The page features a large central title "Malumat" and a sub-headline "Celebration of the visit of the Montenegrin prince and princess to Constantinople in the Malumat newspaper".

The page is divided into several columns of text. On the left, there is a portrait of a man in military uniform, identified as Prince Nicholas of Montenegro. On the right, there is a portrait of a woman in traditional dress, identified as Princess Milica. Below these portraits are columns of text in Ottoman Turkish, providing news and commentary on the visit.

At the top, the newspaper's masthead includes the date "1317" (1899) and the title "Malumat". There are also smaller notices and advertisements at the top and bottom of the page.

Commemoration of the visit of the Montenegrin prince and princess to Constantinople in the "Malumat" newspaper⁷⁴

⁷² PhD. Ugur Ozdjan, *article specified*, pp. 17–18

⁷³ BOA, DH.MKT, 2242/92. (H. 28. Rebiulahir 1317/5. 9. 1899)

⁷⁴ "Malumat", Constantinople, October 1, 1899

Many of those present were surprised that the prince brought his son Mirko in the delegation. Gavro Vuković explained that with the situation in Macedonia. The European powers considered that this Turkish province gain autonomy and be headed by a Christian prince. Prince Nikola hoped that the sultan would like Prince Mirko and that he could enter the election of the candidates, which was believed to include the Greek and Bulgarian princes. However, even Vuković stated that it was a very delicate issue that was not in the forefront.⁷⁵ Diplomats of foreign countries in Constantinople were interested in Prince Mirko's visit and they could not help but wonder about his presence.⁷⁶

Gavro Vuković, a close associate of Prince Nikola and Minister of Foreign Affairs in the Government of Montenegro, described the sultan's welcome of the Montenegrin delegation in a following way: "A troop of Arnauts from the Imperial Guard was in front of the gate of the Yildiz Palace, with music that intoned the Montenegrin anthem. Sultan Hamid stood alone under the platform, on top of the white marble steps covered with soft carpet from the famous Eren-Ikea factory, while the courtiers stood on either side at the bottom, at the gala parade. When the princess got out of the car, the sultan descended a few steps and welcomed her and the prince. Then he took the princess by the arm, led her through a spacious hall filled with Turkish nobles and into another parlor, in front of which stood Ferid Pasha, the Grand Vizier, Tevfik Pasha, Minister of Foreign Affairs and other ministers. First, the Grand Vizier and the Minister of Foreign Affairs entered the salon with the guests. Out of the prince's entourage, he invited me, my wife, Miss Naikom and Minister Bakić, our ambassador in Constantinople. The double doors closed and the sultan introduced the Grand Vizier and the Minister of Foreign Affairs to the prince and princess. The prince introduced him to two ladies, me and Bakić. He has already known us for some time, so he approached us, kindly shook our hands and honored us with a few words. Then he returned to the guests and talked with them, paying great attention to Prince Mirko.

---

⁷⁵ Vojvoda Gavro Vuković, *Knjažev put u Carigrad* (from the memoirs), "Zapisi", year I, book I, 4, 1927, p. 236

⁷⁶ *Ibid*, p. 288

After a half-hour audience, the sultan took the princess by the arm and they went out into the great salon, where a presentation of the retinue took place. After the ceremony, they left the court and went to the front of the palace. We boarded the ship which took us to Emirgan, the prince's castle that the sultan gave him in 1884⁷⁷.

Copy of Berat for the Turkish decoration received by Prince Mirko (BOA)

⁷⁷ *Ibid*, p. 285

Princess Milena had the opportunity to stay at the *Harem Residence*. Her prejudices about the Turks were alleviated when the sultan's mother hosted her in the mentioned residence. Feasts with coffee, various fruits and cakes were organized in her honor. After that, she had the opportunity to meet the sultan's daughters and wives. The sultan's mother praised Milena's daughter, Stana, saying that she inherited the beauty from her mother, to which the princess was pleasantly surprised.⁷⁸

On this occasion, Prince Nikola met the Montenegrins in Constantinople and the spiritual leaders. He also visited the Topkapi Palace. After visiting the Imperial Treasury and museums, he set out to visit Hagia Sophia and the tomb of Sultan Mahmud II. After 11 days, the prince and his delegation headed to Athens. Newspapers in Turkey covered this event very well. "İkdam" reported the prince's statements and photographs of the prince and princess appeared in the "Malumat" newspaper. The next day, photos of Prince Danilo and his wife appeared in the same newspaper. In addition to Ottoman newspapers, Montenegrin newspapers conveyed gratitude for the hospitality of Sultan Abdul Hamid. After three months, Prince Nikola sent telegrams of gratitude to the Turkish sovereign for the warm welcome, as well as hope for even better relations between the two countries.⁷⁹

The prince wanted to strengthen Montenegro's relations with Turkey through this visit. He had some issues that he wanted to discuss with the sultan as well. According to sources, he was interested in whether Turkey would take up arms if Austria declared the annexation of Bosnia and Herzegovina and whether it would then accept Montenegro into an alliance and under what conditions. He had hopes of expanding further towards Herzegovina. Then, if Austria or Italy led to the uprising of Albanians, who were under the sultan's rule, whether the two rulers could go to war against them and if Montenegro could hope for territorial gain. Then, there was the election of the Metropolitan of Skopje. As Minister of Foreign Affairs, Vuković was to talk with the Grand Vizier about the unresolved borders of the two countries, the

---

⁷⁸ PhD. Ugur Ozdjan, *cited work*, p. 19

⁷⁹ *Ibid*, p. 20

consular convention, the extradition convention, the postal telegraph agreement, the waters of Skadar Lake and its possible drainage and the Adriatic Railway in Bar.⁸⁰

According to the Turkish sources, one of the reasons for this visit was the gift of the Emirgan castle from the sultan⁸¹, celebration of his accession to the throne, gratitude to the Ottoman Bank for financial assistance⁸², as well as establishing contact during the opening of the Turkish Consulate in the Vilayet of Kosovo.⁸³

We will also mention the gifts which the two rulers exchanged over the years. Their value, especially on the sultan's side, speaks of how important good relations between the two countries were. Prince Nikola received the mentioned Emirgan castle as the most valuable gift, the decoration and renovation of which was personally supervised by the sultan. The Montenegrin Consulate was located in this building for many years.⁸⁴

“The prince's palace in the *Emirgan* is very big. It is not built of karst or bricks, but of crossed beams between which the gaps of the castle are painted white. There are many large windows with simple and large panes. The palace is on two high levels and with a spacious basement, where a battalion can stand without even being noticed. It is divided into three spacious compartments: Selamluk or reception hall, Haremluk and the compartment between them. Selamluk and Haremluk are leaning over the sea and pedestrians pass under them. There is also a terrace with iron fence, filled with flowers and various selected herbs. There are ninety departments of different sizes in the palace, including four large salons of 10–15 meters in length. There are two spacious entrances of 18 meters in length and with the appropriate width. White marble steps lie in front of them. The Turkish spa is completely made

⁸⁰ Vojvoda Gavro Vuković, *cited work*, pp. 235–236

⁸¹ BOA, Y.E.E, 46/124, (H. 06. Rebiulahir 1327./27. 4. 1909), There is an error in the dating of this document, the year should be – 1317 (August 14, 1899)

⁸² BOA, Y.PRK.ML, 19/7. (H. 23. Safer 1317. /3. 7. 1899)

⁸³ BOA, Y.A.HUS, 399/68. (H. 28. Rebiulahir 1317./5. 9. 1899)

⁸⁴ PhD. Ugur Ozdjan, *cited work*, p. 20

of marble. The steam pump for discharging water is in the upper garden. There is also a greenhouse for lemons and oranges. In a word, everything is luxurious.” This is how Duke Vuković described the sultan’s gift to the Montenegrin ruler.⁸⁵

Emirgan Castle⁸⁶

As 1896 was planned as the year of the prince’s second visit, Abdul Hamid ordered that a smaller ship be built for the Montenegrin ruler in the Imperial shipyard Tersane-i Amira, which would allow him to sail on Skadar Lake and Rijeka Crnojevića. In 1899, the yacht “Tim-sah” was sent to Montenegro as a gift, known to the Montenegrins as “Zmaj (Dragon)”. It was handed over to the authorities in the port of Bar. This ship was worth 9,000 lire. This was not the end of expensive gifts to the prince by the sultan. The Montenegrin ruler mentioned the ship “Zaza” to the Turkish ruler. This ship, which was in the pos-

⁸⁵ Vojvoda Gavro Vuković, *cited work*, p. 286

⁸⁶ Istanbul University Archives – Istanbul Üniversitesi’nin Arşivi

session of the ambassador in London, was bought for 13,870 lire in November 1904. It was then sent as a gift to Nikola I. It was named “Rumija”. Purebred Arabian horses from Anatolia were favorite gifts from the Sultan to the Montenegrin prince. Then, there were the orders that the Montenegrin ruler received from the Turkish court: the Order of Honor, which is among the greatest decorations given by the sultan (sent to Cetinje in 1886 to be presented to the prince), the Order of Gratitude (awarded during the second visit to Constantinople in 1899). Princess Milena, who received the Order of Humanity, and Prince Mirko, who was awarded the Gold Medal, were not left without decorations as well.⁸⁷

In addition to decorations and the mentioned gifts, the sultan gifted the delegation with authentic Turkish products, such as carpets, fabrics and sajudas of the Hereke factory⁸⁸ (these are expensive products of the factory 60 km away from Istanbul, produced by Armenians).

Good relations between the two courts were maintained, so the sultan sent his delegations to attend the ceremonies, such as the wedding of Prince Danilo, heir to the throne, and the wedding of Prince Mirko.⁸⁹

---

⁸⁷ PhD. Ugur Ozdjan, *cited work*, pp. 20–22

⁸⁸ BOA, Y.MTV, 194/19. (H.05.Džemazievvel 1317 /11. 9. 1899)

⁸⁹ PhD. Lazar Tomanović, *cited work*, p. 38

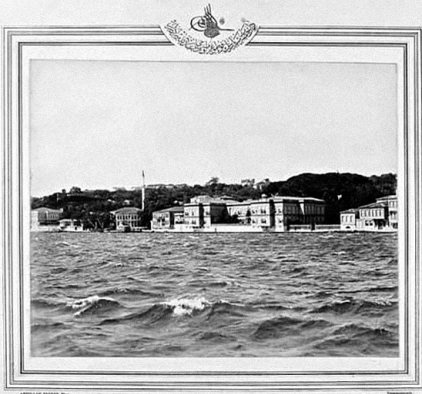

PRILOG 2

IZABRANE FOTOGRAFIJE

WILLIAM PETERSON, INC.

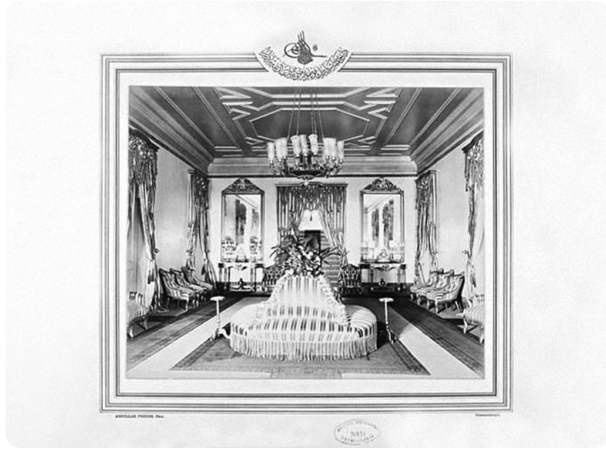

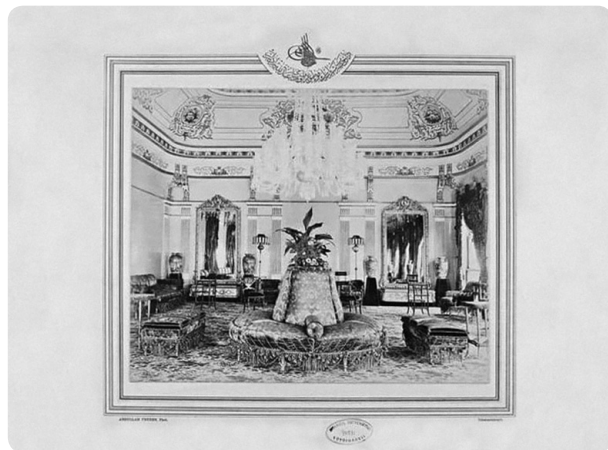
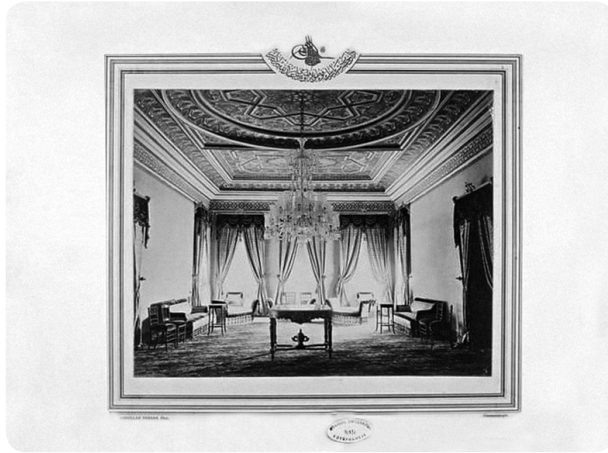
WILLIAM PETERSON, INC.

WILLIAM PETERSON, INC.

DVORAC EMIRGIJAN NA BOSFORU, POKLON SULTANA ABDULA HAMIDA II
KNJAZU NIKOLI I PETROVIĆU NJEGOŠU
Arhiv Istanbul Univerziteta (İstanbul Üniversitesi'nin Arşivi)

**KNJAZ NIKOLA, KNJAGINJA MILENA I PRINC MIRKO
S CRNOGORSKOM DELEGACIJOM U POSJETI CARIGRADU 1899.**
Arhiv Istanbul Univerziteta (İstanbul Üniversitesi'nin Arşivi)

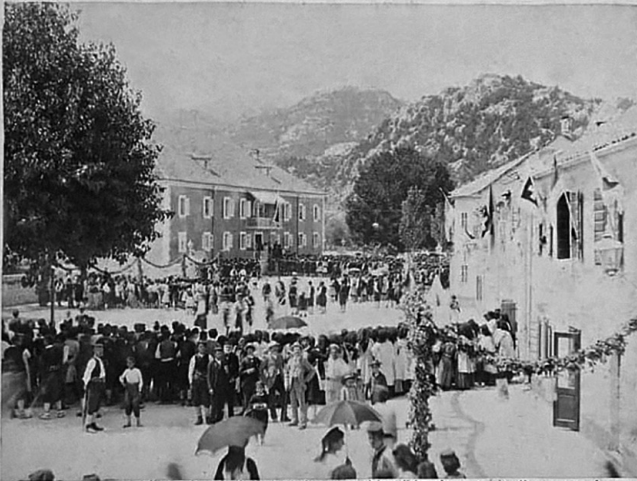

**SJEDLA KOJA JE KNJAZ NIKOLA DOBIO NA POKLON
OD SULTANA ABDUL HAMIDA II**
Preuzeto iz: T. Jović, *Diplomatska predstavnštva u knjaževini i kraljevini
Crnoj Gori*, Narodni muzej Crne Gore, 2010.

پرنس دانیلو پتروویچ نیگوشا کی شادی کی تقریب کا منظر
 Une vue de la fête de Mariage de S. le Prince Danilo

پرنس دانیلو پتروویچ نیگوشا کی شادی کی تقریب کا منظر (1899ء)۔ پرنس دانیلو پتروویچ نیگوشا کی شادی کی تقریب کا منظر (1899ء)۔ پرنس دانیلو پتروویچ نیگوشا کی شادی کی تقریب کا منظر (1899ء)۔ پرنس دانیلو پتروویچ نیگوشا کی شادی کی تقریب کا منظر (1899ء)۔

(1) سٹیو پرنس (2) خدیجہ باقریہ خانم (3) خدیجہ باقریہ خانم (4) خدیجہ باقریہ خانم (5) پرنس دانیلو پتروویچ نیگوشا کی شادی کی تقریب کا منظر (1899ء)۔

SVEČANOST NA CETINJU PRILIKOM ŽENIDBE PRESTOLONASLEDNIKA
 PRINCA DANILA PETROVIĆA NIEGOŠA 1899. GODINE
 Arhiv Istanbul Univerziteta (İstanbul Üniversitesi'nin Arşivi)

CRNOGORSKI PRINCO MIRKO SA SVOJIM ADUTANTIMA I VOJNIM ČINOVNICIMA;
MEĐU NJIMA JE I HAMZA MUŠOVIĆ, KAPETAN NIKŠIČKI
Arhiv Istanbul Univerziteta (İstanbul Üniversitesi'nin Arşivi)

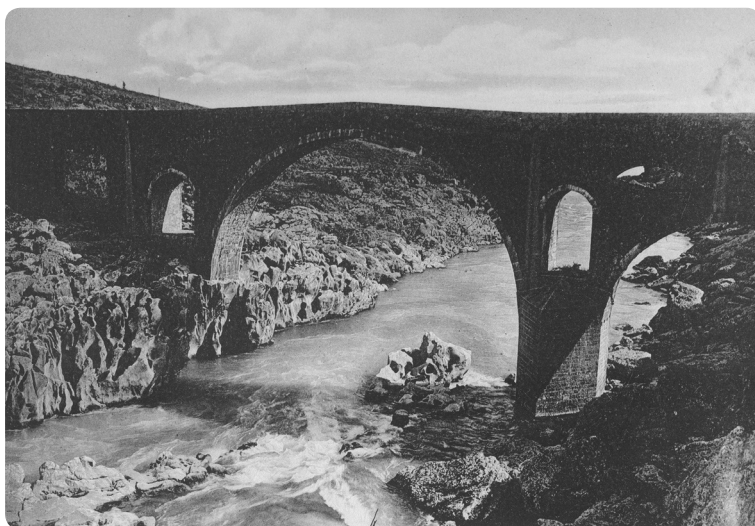

DVORAC KNJAZA NIKOLE NA KRUŠEVCU, PODGORICA KRAJEM XIX VIJEKA
Arhiv Istanbul Univerziteta (İstanbul Üniversitesi'nin Arşivi)

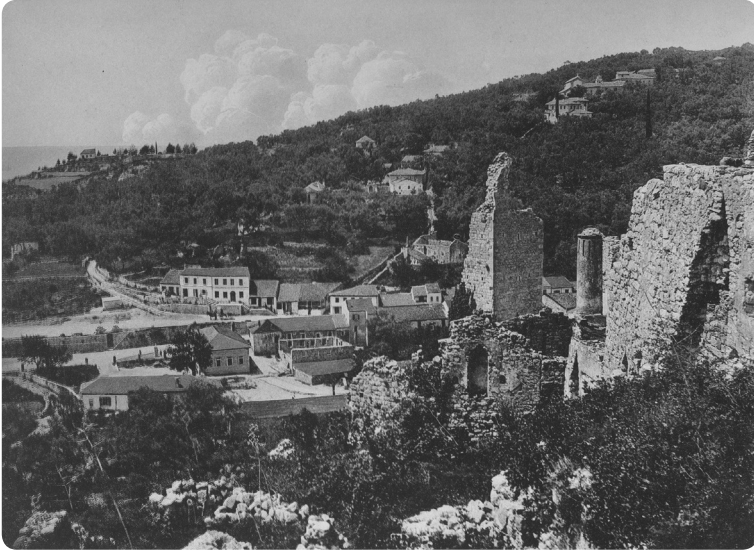

**DELEGACIJA CRNOGORSKIH MUSLIMANA NA KRUNISANJU
NIKOLE I PETROVIĆA NJEGOŠA ZA KRALJA, 1910. GODINE NA CETINJU**
Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore: izdanje Odbora za proslavu 50- godišnjice vladanja
Nj. Kr. Visočanstva Knjaza Nikole I, 1910, reprint CBCG, 2018.*

VEZIROV MOST U PODGORICI POČETAK XX VIJEKA
Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore... 1910, reprint CBCG, 2018.*

STARI BAR, KRAJEM XIX I POČETKOM XX VIJEKA

Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

DVORAC PETROVIĆA NJEGOŠA NA TOPOLICI U BARU, POČETAK XX VIJEKA

Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

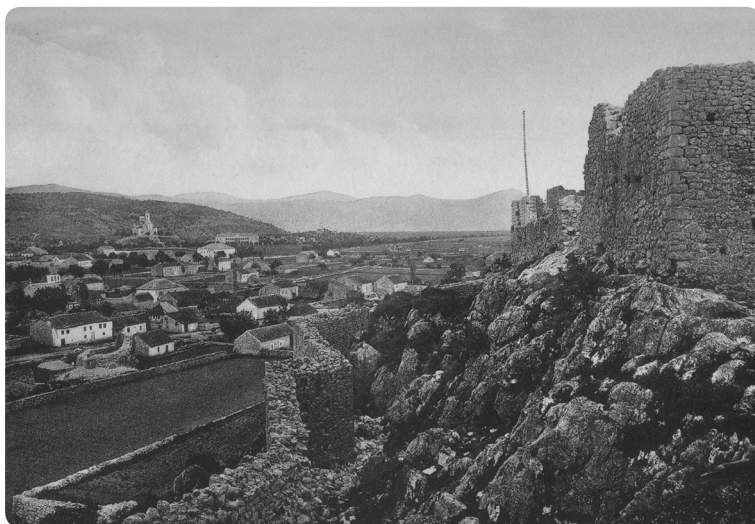
POGLED NA PRIOBALJE GRADA BARA, POČETAK XX VIJEKA
Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

OSTACI OSMANSKE TVRĐAVE NA ŽABLJAKU CRNOJEVIĆA, POČETAK XX VIJEKA
Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

OSTACI OSMANSKE TVRĐAVE IZNAD VAROŠI SPUŽ, POČETAK XX VIJEKA
Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

**NIKŠIĆKA TVRĐAVA S POGLEDOM NA GRAD I CRKVU SV. VASILIIJA OSTROŠKOG
NA PETROVOJ GLAVICI, POČETAK XX VIJEKA**

Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

OSMANSKA TVRĐAVA NIKŠIĆ, NA KAPIJI SE VIDE ISLAMSKI SIMBOLI

Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

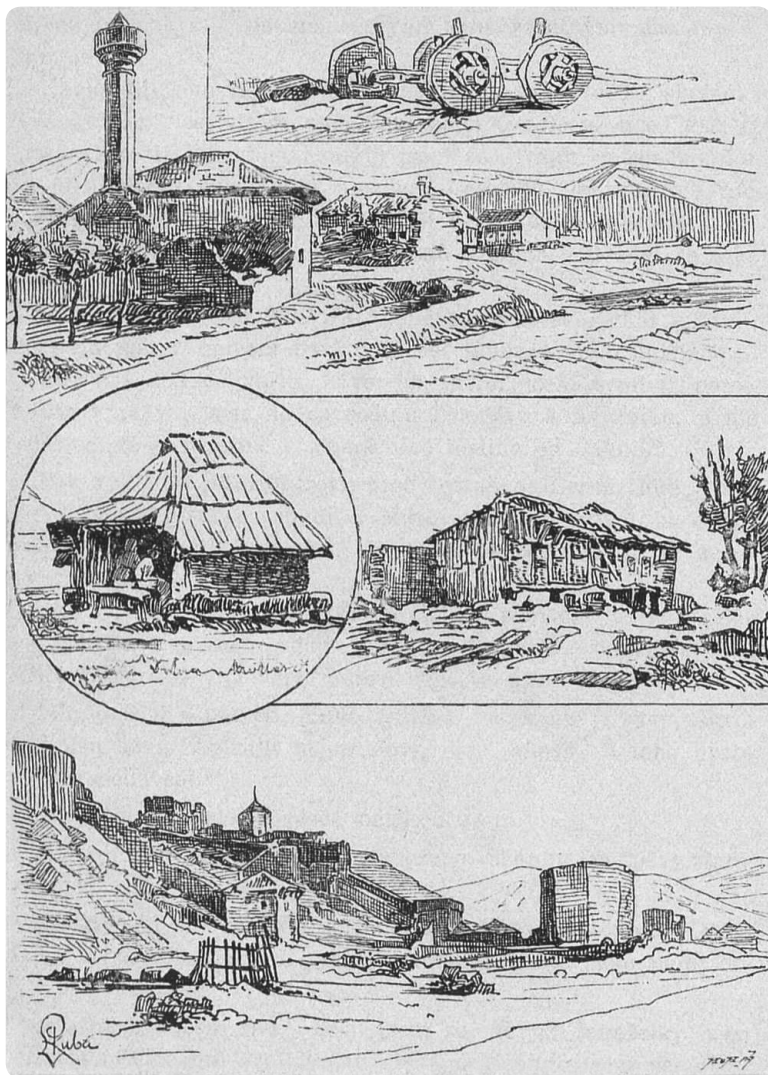
KOLAŠIN NA POČETKU XX VIJEKA

Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

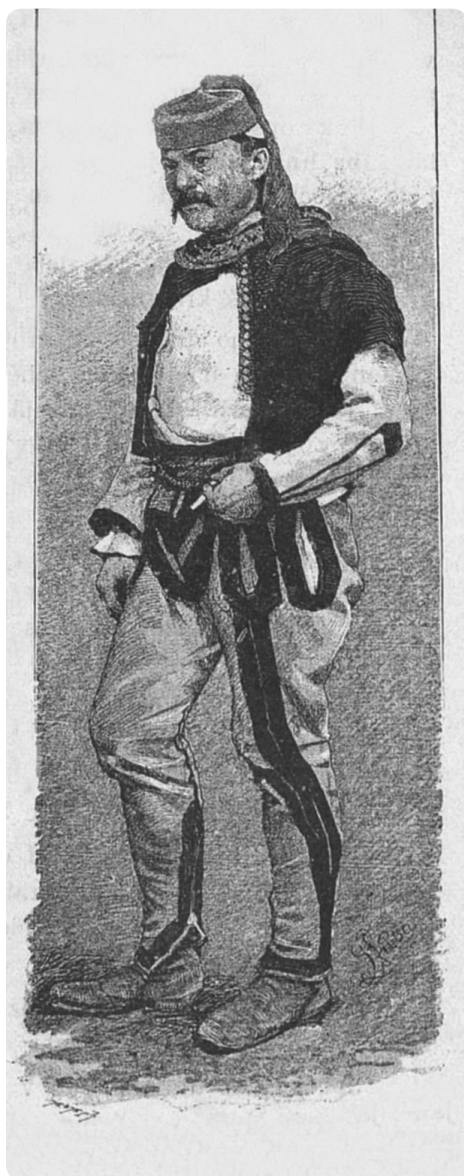

PLJEVLJA, KRAJ XIX VIJEKA

Preuzeto iz: *Slike iz Crne Gore...* 1910, reprint CBCG, 2018.

NIKŠIĆ, KOVAČKA RADIONICA, TURSKA KUĆA, POGLED NA TURSKU TVRĐAVU (1890)
Preuzeto iz: Ludvik Kuba, „Na Černe hore“, Cesty podniknuté za účelem sbírání národních písní roku 1890 a 1891, Popsal a nakresil, Praha, 1892.

PODGORIČKI „TURČIN“ (1890)

Preuzeto iz: Ludvik Kuba, „Na Černe hore“... (Praha, 1892)

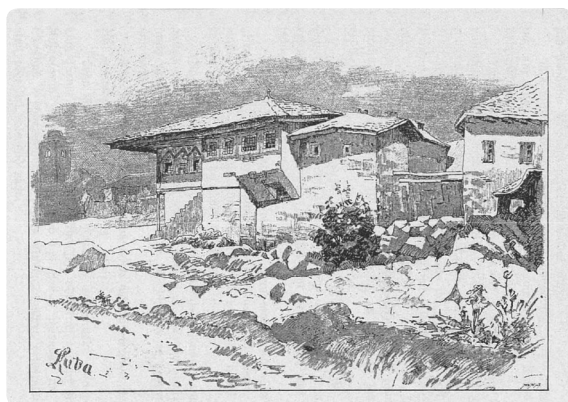
PODGORIČKI MUSLIMANI, KOŽARI ZANATLIJE (1890)
Prezeto iz: Ludvik Kuba, „Na Černe hore“... (Praha, 1892)

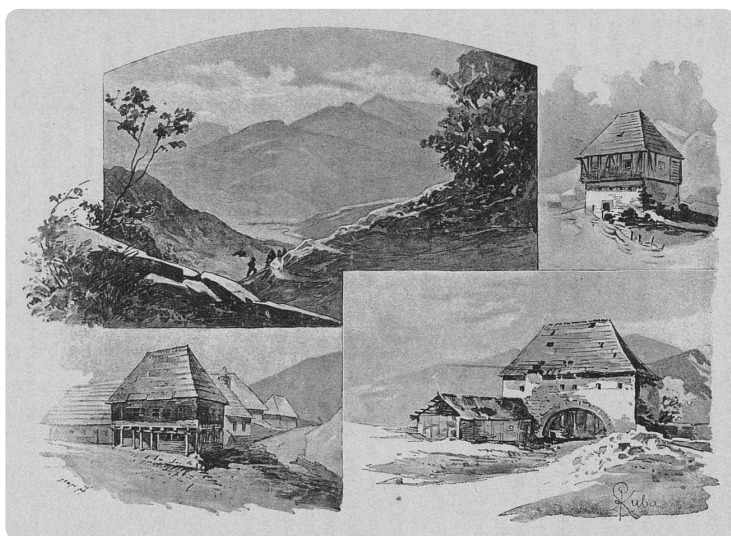
ZETSKI MUSLIMANI U TRENUCIMA ODMORA U BLIZINI SELA GORIČANI(1890)
Prezeto iz: Ludvik Kuba, „Na Černe hore“... (Praha, 1892)

PODGORIČKI MUSLIMANI, KOŽARI ZANATLIJE (1890)
Preuzeto iz: Ludvík Kuba, „Na Černe hore“... (Praha, 1892)

MUHADŽERIMOVA KUĆA U PODGORICI (1890)
Preuzeto iz: Ludvík Kuba, „Na Černe hore“... (Praha, 1892)

KOLAŠIN; POGLED NA KOLAŠINSKU DOLINU; TURSKA KUĆA; TURSKA SUDNICA (1890)
 Preuzeto iz: Ludvik Kuba, „Na Černe hore“... (Praha, 1892)

DŽAMIJA U KOLAŠINU (1890)
 Preuzeto iz: Ludvik Kuba, „Na Černe hore“... (Praha, 1892)

**BALKANSKI MUSLIMANI, MUHADŽIRI – IZBJEGLICE NA JEDNOM OD DOKOVA CARIGRADA,
DANAŠNJEG ISTANBULA U TURSKOJ**
Preuzeto sa fb stranice The Balkans

PRILOG 3

IZABRANA ARHIVSKA DOKUMENTA

Za Prilog izabranih arhivskih dokumenata izvori su: Državni arhiv Crne Gore (DACG) – Cetinje, Fond Ministarstva unutrašnjih djela (MUD), Arhivsko bibliotečkog odjeljenja Narodnog muzeja Crne Gore (ABONMCG) / Fond Nikola I – Cetinje.

Г. 1879 - 74.

Пр. ро. 14 К. 11

Б. ЦРНОГОРЕКО БРЗОЈАВСТВО.

Р. 1879 Г. — Т. — Пред. Д. 1. С. 1 М. — Ч. Подне. Прим. Д. 5. С. 4 М. — Ч. Подне.

Дале одправ. Д. — С. — М. — Подне — Чинovníк: _____

Званич. прим.: _____

Честитке БРЗОЈАВ. Књижев

Његовом Високопостављеном Књазу Николу I
Петровићу!

Густинос Густро сву крају гору витешску твоју
Земљу на ново гданце сајас зреним чурија те се
Роди тебе нашлединск друти пошрек древи да
Многа вета са чуриом књом Петровића;
Ми позрете те књиже остависмо и по ладито
на честине

Јусуф Ефендија
и Мишевићева

1879

Служитељу: С. 4 М. 11

Чинovníк: 13 Рабановић

TELEGRAM ČESTITKE NIKŠIČKOG JUSUF EFENDIJE I KUĆE MUŠOVIĆA
KNJAZU NIKOLI POVODOM ROĐENJA SINA, 1879.

32
31
Nikšić 30/3. 1879 год.
Бр. 4-1879 Сметница

Коју даје погодити погајем
мој собствени земљу 34½ рана
пог. Тудева. Коју припадним св.
Тосоту М. је. Цетинској Цркви,
пред душоу мога прадеда
Стојана Јаковљева и баби Кешки,
за успомену у вјерити вијек
да за ово нема више поговора.

Издаваоц Сметнице и по=
клоподавац Земље.

Аско Петрић и Луца.

Вјера одобрена и потпујена
ова сметница објављена

Мон Маман Никшевић

Nikšić
30. Maj 1879

Министарство Управанства дјела бр. 91. 110. 1881/11
Уторак 27/1 1881.

Окр. Кат. Ј. Вукчић
Бар.

Обвештање турске заставнице водило је Краљевској владу један прогласити са којим доказује да Краљевска набуна власи у Бару не доприноси Јазу Алишегу Миловићу и Мамути ефендији Јукићу да могу слободно са својима добрим по свој вољи располагати.

Високопуну прогласити веома је Краљевској владу искрено а тиме више него се вам наредно званичним писмом од 24. Октобра прошле године да високопуну Миловићу и Јукићу који су тог времена у Клајру повраћени сва књига саопштена добра слободно и предати у њихове руке на својеволно књиге располагати и тако писати да је у прилици.

Краљевска влада од вас тражи сврху више каведенога тарга иницијата и неопходна изјашења и по тој сврху да иста сврхе турском посланику.

Тока се иста сврхе вам одовој јербо се и друго обвештање саопшти заставници и интересирају јавно да је истинити прогласити турске заставнице

Министарство Управанства дјела
Б. М. Вукчић

ŽALBA-OSMANSKOG ZASTUPNIKA NA BARSKE VLASTI
U SLUČAJU MUSLIMANA BUBIĆA I LAKOVIĆA,
MUD, Cetinje, januar 1881.

se malo prije o toj stvari stvarno i to-
stanto obavijestim i meni odgovorim,
kako bi i ja uistinu bio dajem odgovora
perenom Pocu. Alesko-bey, da kojega mislim
da je istovrsno o tome izvjestim.

B. P. P. P.

ŽALBA OSMANSKOG SLUŽBENIKA ALEKO-BEGA
MUD, Cetinje, januar 1881.

1881 169

Књази Црногорски
Окружни Суд
Број 14.
Бар 29. Маја 1881 год

Господине Министре!

Савиош подне се Ђ. Ошо Шабџић, од старана свјетлукун
меданаца молбу, да би се што пре извршила црква
ја под град, која је разурвана, пре два месеца од гра-
та, који је чекању вршио и други шесте урниса.

Мухамеданци немају своје боготол; а из ра-
тазан особито немолу бод не. Новина немају, а што
што имају по дручу је и у слабих људи, не никакво
није му је црквиљу поштити, но тако, Овај Окружни
Суд, да се би с' молбом обрадио на Н. В. Мувишеног
Владаоца, коме бога за што здравље мене, да би се
амилувао, на њих као вјерне поддржике, и пошто
ити грешно, у исато вријеме благодарети сво-
те Господару на одржавању његову што ју је и
пре његовом постоју подигао био.

У дружности ми стоји вјером вјата поддржи-
ти остаци ту вјером вјеран, да ће се се извршити и
шовалну наредбу ми цркви; како ту њима толи одго-
ршати.

Најдосе толи да ит се урјати новци, за вријеме
ако неби толу не било поштити ју одржавити новцем

А. Савиош

Министару Управних Дјела,
Господину Вјером Мили Вјером

Цетинје

HOĐA ŠABIĆ I BARSKI MUSLIMANI MOLE CRNOGORSKE VLASTI
ZA POMOĆ U OBNOVI GRADSKJE DŽAMIJE,
MUD, Cetinje, maj 1881.

Број 203. Уето. 13/2 1882

35
676

Група Канцелариј Мисирџи Крањевих
Сремно преко Микунџа

Мат. Брага саопштила се са Сунтановом
брагом, да све преузаве, потраге и Крду, Које
су се годдине од последнега јана до данас
успрети поганука Крањевих и Сунтанових, ^{успрети} за то
нам треба старни Ланџак од свихез згорисних,
и то су турски поганици Крањевиха уринуи.
Оба Ланџак, ~~ни~~ ни Ланџак, ~~и~~ треба да буде
у нама руке на Крду Мапра. Зато одма
нам обј годичу уринуи Ланџак и Ланџак и
редом једно по једно, Ланџак Ланџак су уринуи
1878, 79, 80, 81 Ланџак Ланџак, Ланџак је
и то Ланџак Ланџак и то Ланџак и Ланџак
отвено, Ланџак Ланџак је Ланџак Ланџак и то Ланџак
на Ланџак Ланџак и у Ланџак Ланџак, Ланџак Ланџак
старно Ланџак, Ланџак, Ланџак, Ланџак и Ланџак,
и то Ланџак и Ланџак, Ланџак Ланџак, Ланџак је
у Ланџак, на Ланџак Ланџак и Ланџак. Ланџак и Ланџак
Ланџак, Ланџак Ланџак Ланџак Ланџак Ланџак.

60 учора:
Мисирџи Мисирџи
Сремно преко Микунџа

Мисирџи Мисирџи
Број 203. Уето. 13/2 1882

POMEN SPORAZUMA SULTANA I KNJAŽEVSKE VLADE,
MUD, Cetinje, Februar 1882.

6 - 1884

Број 2

К. -

36 543 (2)

Убине
 БРЗОЈАВ. Кочашица
 Бр. 65 Кочашица 16 1884.

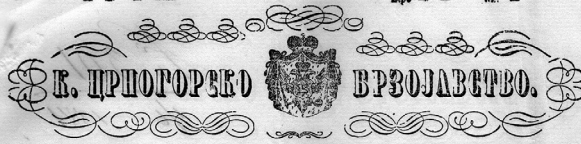
Господину С. В. Бонди, Географу
 Убине
 Главног Штаба је, Дар Н. В. Господар наредио да се испречи Аврама Цурци, а особито Пашакица Мартиновић зарези су толико радне уживети, да обваних 300, став. немалу испречку дошришти. Јасан Цурцима доказивао да се неспузи виши испречак уживети не може, новаца обвани, на Које се они неспузи, а да им испречак виши испречку уживети, испречак хте испречку ми да се жале код Господара. Новци још дошли испречку а

Приме

Број

К. -

543/1

II
 БРЗОЈАВ.

Шурци су радни вет дошришти, а радници испречку плату а ми —. Дакле испречку две сам јаве. Шурци а особито испречку свим испречку, као спречку Коча и Волва, испречку испречку испречку, што им се неће испречку или што се неће испречку испречку —
 Ваш Н. М. Бонди

TELEGRAM POMENA OBNOVE DŽAMIJE U KOLAŠINU
 MUD, Cetinje, jun 1884.

140 1373/85

Беговој Екселенцији Цевад Паши

2/14 марта 1885, бр.196

У вријеме споразума који је уследио између турске легације и Књажевог Мин.спољ.пос. односно радова мјешовите комисије, по питању емиграната, бјеше утврђено да је неопходно потребно да уре питање узајамних дугова између емиграната и књажевских поданика у надлежност речене комисије.

Докта је она под овим условима почела своје радове, али уређење овог другог дијела њеног задатка налазећи на челоше од стране парко турских комесара, књажевска влада није се усудила да уре у ново преговоре да би се дошло до споразума, који више одговарају погледима делегату Високе Порте. Сви преговори који се дуго повукују а нијесу довели до никаквог задовољавајућег резултата, влада Беговог Височанства била је принуђена из два пута да даде наређења свом делегату да прекине свако судјеловање у радovima комисије, док се дефинитивно заклучи споразум односно плаћања дугова, и то није до на личну интервенцију Беговог Височанства књаза Николе, мог узвишеног Господара и на дато обећање Ваше Екселенције што ово питање неће дуго чекати да добије једно задовољавајуће решење, да је приговорски комесар добио наређење да предузме наново прекинуте радове.

Од овог времена нијесам прекидао да заинтересујем више пута Вашу Екселенцију односно решења овог важног питања, тражећи са упорношћу да Царска влада пристане да коме остави ... к.

Будући да су сви ~~турски~~ моји кораки нажалост остали узалудни и, књажевска влада не могавши без да нанесе велику штету својим поданицима, да овласти свог комесара да судјелује више у радovima мјешовите комисије, наредила му је да се уздржи до нове наредбе: одлуку коју сам у осталом имао часа да Вам ~~информирам~~ у једном од наших потоњих разговора.

Надам се да ће, Ваша Екселенција, са осјећајима правичности које је карактеристично, признати право непристрасно и дух помирљивости, које књажевска влада није прекидала да улаже уређењу питања која је мјешовита комисија позвала да ријешити, и да је одлука, којој је нажалост била принуђена да прибјегне, потпуно оправдана неодољивим потребама.

OBRAĆANJE KNJAŽEVSKJE VLADE OSMANSKOM POSLANIKU NA CETINJU, DŽEVAD-PAŠI, PO PITANJU SREĐIVANJA ODNOSA S MUSLIMANSKIM ISELJENICIMA MUD, Cetinje, 1885.

Sp. 894; Zet. 18/8 1888.

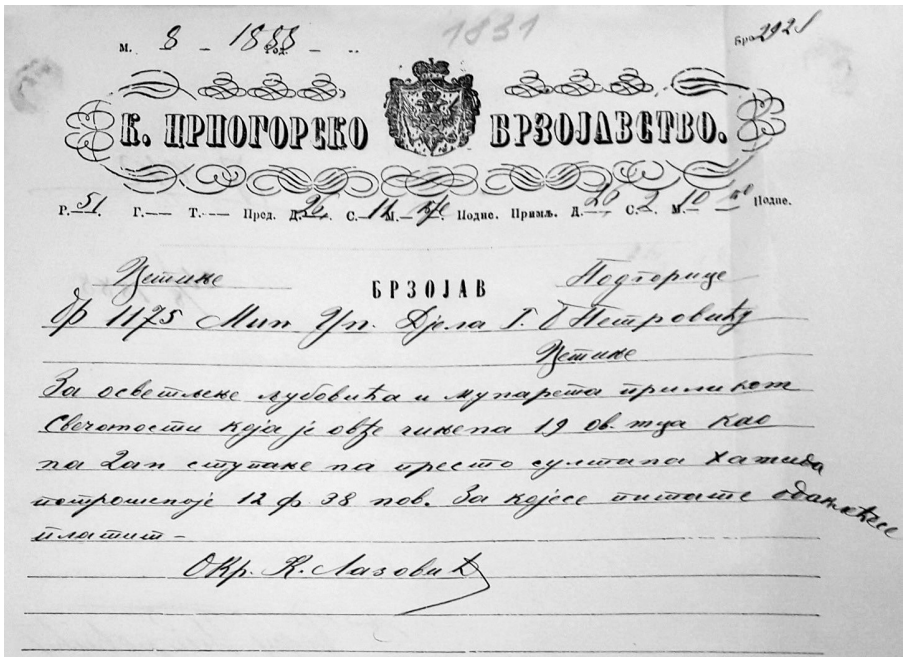
1916

Okp. Kar. i. Jovanij Lazobuty
podroznica

Gyfa je dan carywana na gpector
M. B. Curywana, yared kojera
napegutem ga ce yoffponte gbuje
rete pred yamijom fe tem noho
ga nyucyentobijem sa yujerum
kannomumum punobnumumum,
a nomto ce usate us yamije,
notuteke na rectutame kod
kannomumum Koncyra. Gyfa
bere odbuje truteke Nyobute u
ce kannomumum mynapete od
yamije. Mto ce myymarde mo,
moba sure, za to ke B. Uramenay
kapidatu.

B. Uramenay

NAREDBA MINISTRA UNUTRAŠNJIH DJELA OKRUŽNOM KAPETANU U PODGORICI,
S INSTRUKCIJAMA ZA ORGANIZOVANJE SVEČANOSTI DANA STUPANJA NA PRESTO
ABDULA HAMIDA II,
MUD, Cetinje, 1888.

IZVJEŠTAJ O TROŠKOVIMA POVODOM OBIJEŽAVANJA SVEČANOSTI
DANA STUPANJA NA PRESTO OSMANSKOG SULTANA ABDULA HAMIDA II
MUD, Cetinje, 1888.

1889. 2. 1844
MUS 1889/11113

Пратеник о Мухачеџима
универзитета у Београду

Погода за Никшићке Мухачеџине

1. За Рукте и ругуре са Мухачеџима и Гаурама те унају Мухачеџима у државу Никшићкој још негодата е то оцајј за Раг су Који Мухачеџим агоас државу своју и побуну да му се и од устану по погоди држави.
2. За Рукте Мухачеџиме опривате да буге оприва и у бугите као и државу да се од оприва негодата ништа за одговале Рукте. А за оприва да држава одговале Мухачеџима на поврату погоди.
3. Раг су се Који Мухачеџиме Рукте одана сама, иан се небу у кој српско стварају од неке слободне, иан су онак одана на сваке Рукте од Раг се и од них ириве негодата се оприва.
4. За оне Којде од држави Мухачеџиме те се нестане о вима и нема одога а нестане Раг се алкоје јатеро ине оне риве је агоат а гот агога неке и државу оприва одустане.
5. За оне Које се риве државу Раг је дуо Гајеки Никшићк ирива се са них државу екигоас, но се поти се одога државу и државу са сваке државу негодата се Мухачеџима државу по оцајј државу оне те државу државу, а ово је и од државу државу и у кој државу.

POGODBA SA MUSLIMANSKIM ISELJENICIMA NIKŠIĆA,
MUD, Cetinje, 1889.

198/6

Правне овластије

Овлашћеније

Ми доле потписати се овлашћени овлашћавано Ђосифовић Врху
Његов Капетана Зеinel-Бегу, над нашим добрима у Зрњу-Горџу у Барава
Врху и ју наше овлашћено право кућа и земља, која се налази у
Колити, друга земља, која се налази у Равну, зато данас молимо
и овлашћујемо Г. Врх Капетану Зеinel-Бегу, да ни ово наше шта
молимо иште правда, како зна и новаж, који би ушито, да ни на
на сиромашна били, изје оставили зрношрета у Зрњу-
Горџу, пошто ми није ало се у сјану више повратио нашим отаца,
Зрњу-Горџу, јер се смо при аштвама овамо; ми и наше воле се
и ево и сам пристајемо у што изредане и свега што ушито нам
овлашћеније Ђосифовић Капе Зеinel-Бегу

Мудејор Ђосифовић Врху (Мухур) право
Уселић Капетанов Врху (Мухур право)
Мудејадра Капетанов Врху (Мухур " "

Ђосифовићу и
Ђосифовићу Капетану
Зеinel-Бегу.

Емирџан 11 Јуна 1895 (царит)

Да се горе потписати издам ово овлашћеније, легација посвећенова царитом својим и годосе.

М. Г. са поздравом
gratis (башини)

Емирџан 11 Јуна 1895.

М. Барит.

PUNOMOĆJE CRNOGORSKOM KAPETANU, MUSLIMANU ZEINEL-BEGU
DA UPRAVLJA DOBRIMA EMIGRANATA IZ BARA
MUD, Cetinje, jun 1885.

Београд

Београд

Г. Ђошу Стојковићу

Забла ја ми из Цариграда, да је тамо и пре
гома из Цариграда неки Мухамедовић који каже
да је вратен за језик. Молим да ми
шта јавите о овоме месту. Ако је он вратен
за царешину и закону Турецком обичаја
турецка и нашим границама. Уједно
је он био, да ми је ејдиште и тај, ако
не га одузму. Има добрих разлога о овом
месту да ми је ејдиште језик.

Б. С. Стојковић

ОБАВЕШТЕНИЕ О ДОЛАСКУ МУФТИЈЕ ИЗ ЦАРИГРАДА У УЛЦИНУ
МУД, Цетинје, 1886.

Зав. Б. Бр. <i>149</i> Службени подаци: <i>заказан</i> <i>у Бара</i>	КЊАЗИЦА ЦРН. УПРАВА ПОШТА И ТЕЛЕГРАФА Т Е Л Е Г Р А М ЊЕГОВОМ ВИСОЧАМСТВУ ГОСПОДАРУ ЦЕТИЊЕ	Прислио у <i>Јелена</i> у <i>7</i> сати <i>20</i> мин. <i>70</i> подне Чиновник: <i>М. М. М. М.</i>
На <i>Бара</i> N-го <i>129</i> класа <i>12</i> бр. ризици <i>58</i> датум <i>6</i> сати <i>3</i> минуте <i>50</i> подне		
<p> <i>Прерадосна вест да се Њево Прево</i> <i>Кнево Младина Цела заручила за Њево</i> <i>Краљевит Виолаковит Пољот Грешко</i> <i>Кашвџиком Чолије, обудила је нечакану</i> <i>радоса и весеље у срцу и души сваког поданика</i> <i>у овом округу. У то исто времје са њијим</i> <i>барекит народом подноси смирно узвишено</i> <i>родитељина најодушевљенију честитку -</i> <i>Окружни Кап. Зејнел Бег.</i> <i>Бар 6/8 1896.</i> </p>		

ČESTITKA BARSKOG KAPETANA ZEJNEL-BEGA NA VJERIDBI
 PRINCEZE JELENE PETROVIĆ NJEGOŠ
 I ITALIJANSKOG PRESTOLONASLJEDNIKA VITORIIJA SAVOJE,
 avgust 1896.

Izvori i literatura

KORIŠĆENI ARHIVSKI FONDOVI

- Državni arhiv Crne Gore (DACG)
  - Ministarstvo inostranih djela (MID)
- Arhiv bibliotečko odjeljenje Narodnog muzeja Crne Gore
  - Fond kralj Nikola I
- Osmanski Arhiv Vlade Republike Turske –
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
  - Dahiliye Nezâreti, Mektubî Kalemi (DH.MKT)
  - Dahiliye Nezâreti, Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH. SAİD.d)
  - Hariciye Nezareti, Tercüme Odası Evrakı (HR.TO)
  - İrâde, Dahiliye (İ.DH.)
  - İrâde, Hariciye (İ.HR)
  - İrâde, Hususi (İ.HUS)
  - Yıldız, Perakende, Arzuhâl ve Journaller Kataloğu (Y.PRK.AZJ)
  - Yıldız, Perakende, Elçilik-Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA)
  - Yıldız, Perakende, Serkurenâlık Evrakı (Y.PRK.SRN)
  - Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)
  - Yıldız, Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV)
  - Yıldız, Esas Evrakı (Y.E.E.)
  - Yıldız, Perakende, Maliye Nezâreti Maruzâtı (Y.PRK.ML)
  - Yıldız, Perakende, Nâme-i Hümayûn (Y.PRK.NMH)

KORIŠĆENA LITERATURA

- Abidin Temizer, *Karadağ'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853–1913)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013.
- Ahmed Tevfik, *Karadağ Coğrafyası, Mahmud Bey Matbaası*, Dersadet 1329.
- Andrijašević M. Živko, *Neki podaci o zagranličnoj politici Crne Gore (1878–1912)*, „Istorijski zapisi“, god. 76, br.1–4, Podgorica, 2003.
- Andrijašević M. Živko, *Politička osnova vladarskog kulta knjaza Nikole krajem 19. i početkom 20. vijeka*, „Istorijski zapisi“, br. 1–2, Podgorica, 2002.
- Andrijašević M. Živko, Rastoder Šerbo, *Crna Gora i velike sile*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2006.
- Andrijašević M. Živko, Rastoder Šerbo, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006.
- Bulajić Žarko, *Agrarni odnosi u Crnoj Gori (1878–1912)*, Titograd, 1959.
- Bulajić Žarko, *Još jednom o agrarnim odnosima u Crnoj Gori 1878–1912*, „Istorijski zapisi“, god. XXXVI (LVI), knj. 1–2, Podgorica, 1983.
- Count Valerian Krasinski, *Montenegro and the Slovanian of Turkey*, London 1853.
- Dragičević Risto, *Izvještaji o Malisorskim bunama 1911. godine*, „Zapisi“, god. XIV, knj. XXV, br. 1, Podgorica, 1941.
- Drobnjak Slobodan, Šabotić Š. Sait, *Muslimansko/Bošnjačko stanovništvo onogoško-nikšićkog kraja 1477–2003*, Podgorica, 2005.
- Đurović Mirčeta, *Crnogorske finansije 1860–1915*, CID, CBCG, Podgorica, 2008.
- Đurović Mirčeta, *Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini 19. i početkom 20. vijeka*, CID, CBCG, Podgorica, 2008.
- Eugene Maton, *Historie du Montenegro, ou Tsernogore*, En vente chez l'auteur, Paris, 1881.

- Folić Zvezdan, *Istorija muslimana Crne Gore 1455–1918*, knj. 1, Matica muslimanska, Podgorica, 2013.
- Gluščević Vukajlo, *Faktori migracionih kretanja stanovništva Crne Gore*, „Istorijski zapisi“, god. LXXVII, br. 1–4, Podgorica, 2005.
- Golen dr Zafer, „Status Crne Gore u Osmanskom carstvu“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo međudržavnih odnosa*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017.
- *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj.1, 2, 3, Vijesti, Podgorica, 2006.
- Ivović Jovan, *Raseljavanje nikšićkih muslimana*, „Istorijski zapisi“, god. I, knj. 1, 5–6, Podgorica, 1948.
- Jilmaz dr Salih, „Osmansko-crnogorski odnosi za vrijeme Abdul Hamida II“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo međudržavnih odnosa*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017.
- Jovanović Radoman, *Pokušaji izgladivanja sporova Crne Gore i Srbije poslije crnogorsko-turskog rata 1862. godine*, „Istorijski zapisi“, god. XXVI, knj. XXX, sv. 1–2, Titograd, 1973.
- Jovanović Radoman, *Trgovinski centri Crne Gore sredinom 19. vijeka i njihova društveno-ekonomska uloga*, „Istorijski zapisi“, god. XXVI, knj. XXX, sv. 3–4, Titograd, 1973.
- Jović Tatjana, *Diplomatska predstavništva u knjaževini i kraljevini Crnoj Gori*, Narodni muzej Crne Gore, Cetinje, 2010.
- Kuba Ludvík, *Na Černe Hore, cesty podniknute za ucelem sbirani narodnich pisni*, roku 1890 a 1891, popsal a nakresil, Praze, 1892.
- Makić dr Đorđe, *Srbija i Crna Gora u Malisorskoj krizi 1910–1911. godine*, „Istorijski zapisi“, br. 2, Podgorica, 1985.
- Marović Branislav, *Ekonomska istorija Crne Gore*, CID, Podgorica, 2006.
- Marović dr Branislav, *Spoljno tržište i izvoz stoke i stočnih proizvod Crne Gore u 19. i početkom 20. vijeka*, „Istorijski zapisi“, god. LXIX, br. 1, Podgorica, 1996.

- Martinović S. Niko, *Crnogorsko primorje u aneksionoj krizi*, „Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru“, br. 9, Kotor, 1960.
- Michael Palairat, *Balkan Ekonomileri, 1800–1914*, Kalkınmasız Evrim, Çeviren: Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.
- Milunović Luka, *O 1884. kao godini crnogorskog pozorišta*, „Matica“, god. 14, br. 54, Podgorica, 2013.
- Mušović Ejup, *Crnogorski muhadžiri i njihova kretanja*, „Istorijski zapisi“, god. XXXIX (LIX), 1–2, Podgorica, 1986.
- Njegoš Petrović Nikola I, *Autobiografija, memoari, putopisi*, Obod, Pobjeda, Cetinje–Podgorica, 1969.
- Njegoš Petrović Nikola I, *Pisma/Bibliografija*, Obod, Pobjeda, Cetinje–Podgorica, 1969.
- Njegoš Petrović Nikola I, *Govori*, Svetigora, Oktoih, Cetinje–Podgorica, 2009.
- Ozcan Ugur, II. *AbdulHamid donemi Osmanli-Karadag siyasi iliskileri*, doktora tezi, Isparta, 2009.
- Ozdan dr Ugur, *Tursko crnogorski odnosi u vrijeme Sultana Abdul Hamida i Knjaza Nikole*, revija „Forum“, zbornik izlaganja s Okruglog stola o crnogorsko turskom kulturološkom i ukupno civilizacijskom prožimanju (Podgorica, 16. maj 2009), Podgorica, 2009.
- Ozkandr Ajše, „Pitanje nepokretne imovine muslimana u Crnoj Gori nakon Berlinskog kongresa“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo međudržavnih odnosa*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017.
- Pavićević Branko, *Sazdanje crnogorske države 1796–1878*, tom 5, CID, Podgorica, 2007.
- Pavićević Branko, „Sazdanje crnogorske nacionalne države 1796–1878“, *Istorija Crne Gore*, knj. 4, tom 1, 2, Istorijski institut Crne Gore, Pobjeda, Podgorica, 2004.

- Pejović Đoko, *Naseljavanje Zete i neposrednije okoline Podgorice i način regulisanja odnosa na zemlji iseljenika muhadžira (poslije 1878.godine)*, „Istorijski zapisi“, god. XXVI, knj. XXX, br. 1–2, Podgorica, 1973.
- Popović Vasilj, *Istočno pitanje: pregled borbe oko opstanka osmanlijske Carevine na Levantu i Balkanu*, Nikola Pašić, Beograd, 2007.
- *Proglašenje Nikole I Petrovića Njegoša za kralja 1910. i njegova posjeta Rusiji 1912*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2010.
- Radović Vaso, *Ulcinj 1878–1914*, Ogranak Matice crnogorske, Ulcinj, 1997.
- Raspopović M. Radoslav, *Diplomatija Crne Gore 1711–1918*, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 1996.
- Raspopović Radoslav, *Diplomatska predstavništva stranih država i njihov značaj za spoljnopoličke odnose Crne Gore*, „Istorijski zapisi“, god. LXVII, br. 1–2, Podgorica, 1994.
- Rastoder Šerbo, *Bošnjaci/Muslimani Crne Gore: između prošlosti i sadašnjosti*, Almanah, Podgorica, 2010.
- Ražnatović Novak, *Crna Gora i Berlinski kongres*, Istorijski institut SRCG, Obod, Titograd–Cetinje, 1979.
- Ražnatović Novak, *Oko uspostavljanja diplomatskih odnosa Crne Gore i Turske*, „Istorijski zapisi“, god. XXV, knj. XXX, 3–4, Podgorica, 1972.
- Ražnatović Novak, *Pitanje razgraničenja Crne Gore i Turske (1881–1883)*, „Istorijski zapisi“, br. 3–4, Podgorica, 1994.
- *Salnâme-i Nezâret-i Hâriciyye, Hariciye Vekâleti, H.1306*.
- Selhanović Jadranka, „Predstave o Osmanskom carstvu i sultanu Abdul Hamidu II u javnom životu Crne Gore 1878–1909. godine“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo međudržavnih odnosa*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017.
- *Slike iz Crne Gore – izdanje Odbora za proslavu 50- godišnjice vladanja Nj. Kr. Visočanstva Knjaza Nikole I, 1910*, reprint, Centralna banka Crne Gore, Podgorica, 2018.

- Stojančević Vladimir, *Srbija i Turska pred rat 1912. godine*, Društvo srpskih književnika Crne Gore i Hercegovine, Osvećeno Kosovo 1912–2012, 2012.
- Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.
- Šakotić Veljko, *Tri vijeka nikšićke tvrđave*, Nikšić, 2001.
- Šarkinović Hana, *Diplomatski odnosi Crne Gore i Turske*, „Matica“, god. 15, br. 58, Podgorica–Cetinje, 2014.
- Ščekić Milan, *Crna Gora i albanski prvaci (1910–1912)*, „Matica“, god. 18, br. 70, Podgorica–Cetinje, 2017.
- Škaljić Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, fototipsko izdanje, Prometej, Novi Sad, 2015.
- Škerović P. Nikola, *Crna Gora na osvit XX vijeka*, SANU, Naučno delo, Beograd, 1964.
- Tepavčević Ivan, *Pitanje granica između Crne Gore i Osmanskog Carstva krajem XIX i početkom XX vijeka*, „Almanah“, br. 63–64, Podgorica, 2014.
- Tepavčević mr Ivan, *Crnogorska granica prema Plavsko-gusinjskom kraju 1878–1912*, „Almanah“, br. 55–56, Podgorica, 2013.
- Tepavčević mr Ivan, „Skadarski konzulat i crnogorsko-osmanski odnosi do 1912. godine“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo međdržavnih odnosa*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017.
- Tomanović dr Lazar, *50 godina na prestolu Crne Gore 1860–1910*, Državna štamparija, Cetinje, 1910.
- Tomović dr Nada, „Crnogorsko-osmanski odnosi u vrijeme aneksijske krize“, *Crna Gora i Osmansko Carstvo: Iskustvo međdržavnih odnosa*, zbornik, Matica crnogorska, Podgorica, 2017.
- Tomović mr Nada, *Crnogorski konzulat u Skadru i Malisorske bune 1910–1911. godine*, „Istorijski zapisi“, god. LXX, br. 4, Podgorica, 1997.

- Tomović mr Nada, *Uloga Crnogorskog konzulata u Skadru u razvoju trgovine između Crne Gore i Turske, krajem 19. i početkom 20. vijeka*, „Istorijski zapisi“, god. LXXIII, br. 3–4, Podgorica, 2000.
- Vujović Dimo, *Zahtjev knjaza Danila za uspostavljanjem diplomatskih odnosa sa Turskom*, „Istorijski zapisi“, god. XVIII, XXII, 1, Titograd, 1965.
- Vuković vojvoda Gavro, *Crna Gora i Turska 1896. godine*, „Zapisi“, god. IV, knj. VI, 1, Podgorica, 1930.
- Vuković vojvoda Gavro, *Knjažev put u Carigrad (iz memoara)*, „Zapisi“, god. I, knj. I, 4, Podgorica, 1927.
- Živojinović R. Dragan, *Ustanak Malisora 1911. godine i američka pomoć Crnoj Gori*, „Istorijski zapisi“, god. XX, knj. XXIV, 2, Podgorica, 1967.

KORIŠĆENA ŠTAMPA

- „Glas Crnogorca“, Cetinje
- „Ikdam“, Carigrad
- „Malumat“, Carigrad
- „The New York Times“, Njujork

O autoru

Jovan Muhadinović rođen je 1983. godine na Cetinju. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na odsjeku za istoriju i geografiju Filozofskog fakulteta u Nikšiću, 2009. godine. Na istom fakultetu upisao je postdiplomske magistarske studije istorije koje je završio 2018. godine. Trenutno je doktorand na studiju istorije Filozofskog fakulteta u Nikšiću.

Dosad je u stručnim časopisima objavio preko 30 naučnih tekstova. Objavljivao je članke i u novinama, a bio je učesnik više domaćih i stranih naučnih skupova. Tema istraživanja i interesovanja mu je istorija Crne Gore u XIX i XX vijeku, kao i istorija Jugoslavije od 1918. do 1992. godine.

Kustos je u Muzeju novca Centralne banke Crne Gore na Cetinju.

Živi i radi na Cetinju.

Iznijeti stavovi ili sadržaj projektnih aktivnosti isključivo su odgovornost autora i nužno ne izražavaju stavove Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore.

Jovan Muhadinović, OSMANSKO POSLANSTVO I MUSLIMANI
CRNE GORE: 1879–1912 / *Izdavač: Matica crnogorska / Za izdava-
ča: Dragan Radulović / Urednik: Ivan Ivanović / Prevod: Radule Nena-
dović / Grafičko oblikovanje: Suzana Pajović / Štampa: Grafo Group,
Podgorica / Tiraž: 500*

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje
ISBN 978-9940-39-044-0
COBISS.CG-ID 24709636